

1939

AEQUATORIA

*A. De Prof.
Msc*

INHOUD

TABLE DES MATIERES

Opstel en Beheer.
Katholieke Missie
Coquilhatville

Rédaction et Administr.
Mission Catholique
Coquilhatville

INHOUD — TABLE DES MATIÈRES.

	A nos lecteurs.	1
E. Boelaert, M. S. C.	Validiteit der Pseudo-huwelijken.	30
"	Un statut pour monogames.	91
J. De Boeck CICM.	Spraakkunst van het Lokonda.	97
P. Ekonyo	Bote wa likili. - De Likili.	66
G. Hulstaert, M. S. C.	Vergelijkende Taalstudie III.	73
"	La langue véhiculaire de l'enseignement.	85
H. Mathijssen, Monfortaan	Tooverij en hekserij bij Topoke en Bombole.	44
E. Possoz	Huwelijksrecht bij de Mongo's.	3
"	Polygamie.	49
"	Le droit nègre.	53
"	La morale nègre.	54
"	Divorce.	89
"	Le préfixe YA	131
"	-Mariage et droits féodaux.	137
P. Stanislas. C. P.	Kleine nota over de Ankutshu.	124
J. Stas. Lazariste	<i>Les Nkumu chez les Ntomba de Bikoro.</i>	109
	Quaestiones disputandae.	17
Mgr. Tanghe. O. Cap.	Ngombe en Nyi in Ubangi.	13
"	Région de la Haute-Ebola. Notes d'histoire 1890-1900	61
"	Les Ababua (Uele).	107
"	Yakoma.	142
G. Van Avermaet, M. S. C.	Nota over de Bofomela.	133
A. Walschap, M. S. C.	Gedachten over Negermuziek.	25
A. Windels, Lazariste	Jeux et divertissements chez les Mpama-Bakutu.	18
"	La puberté chez les Mpama-Bakutu.	37
Z. M.	Uit een schoolverslag.	55

DOCUMENTA

Le code moral des Ngoni.	33
<i>L'enseignement des langues indigènes dans les écoles africaines.</i>	34
Progrès prudent.	35
Les registres des tribunaux comme moyen d'investigation ethnographique.	35
Centres extra-coutumiers.	59
Le problème de la langue commune véhiculaire ou culturelle au Congo Belge.	83
Moralité chrétienne des Africains.	84
L'éducation des masses en Afrique.	94
Dénatalité.	94
Psychologie culturelle.	108

L'éducation des Africains au contact de la civilisation occidentale.	108
La Polygamie chez les Mende.	132
Le mal et la sorcellerie chez les Ndogo.	132
L'âme de l'Africain.	132
Het inlandsch nieuwsblad.	143
Evolués.	144
Europeesche en Afrikaansche talen.	144

LIVRES RECENSES — BOEKBESPREKING

	Congrès international pour l'étude des problèmes, résultant du mélange des races. (G. H.)	11
M. De Ryck	Les Lalia-Ngolu (P.)	24
	Het Godsdienstonderricht in de missie (G. Hulstaert)	12
G. Hulstaert. M. S. C.	Le mariage des Nkundo (E. Possoz)	24
"	Practische Grammatica van het Lonkundo (E. Boelaert)	72
"	Etsifyelaka I & II (G. Van Avermaet)	36
H. Loir	Le tissage du raphia au Congo Belge (G. Hulstaert)	96
J. Maes	Kabilu en gratbeelden uit Kongo (G. Hulstaert)	72
Maes & Boone	Les peuplades du Congo Belge (V. M.)	96
J. Maes	Fetischen en tooverbeelden uit Kongo (G. H.)	96
J. Mertens. S. J.	Les Ba Dzing de la Kamtsha I. (E. P.)	36
"	II. Grammaire (G. Hulstaert)	95
Musée Congo Belge.	Bibliographie ethnographique du Congo Belge (G. H.)	96
R. Van Caeneghem	De gewoontelijke strafbepalingen tegen het overspel bij de Baluba en de Ba Lulua van Kasai (V. M.)	95
J. Wils	De nominale klassificatie in de Afrikaansche negertalen (E)	24

HUWELIJKSRECHT BIJ DE MONGO.

door E. Possoz.

Inleiding.

Jarenlang heb ik gezegd: "De Negers hebben geen wetten. Zij houden aan hun zeden, net zooveel als wij, jongelingen van zoowat vijftien jaar, hielden aan het reglement dat we zelf opmaakten voor een uitzonderingsspel."

Maar nu weet ik dat wij met een Neger bijna niet kunnen spreken, omdat hij alles opneemt als een bevel.

Nu weet ik dat vroegere Afrika-nisten over het negerrecht geschreven hebben, gelijk Ptolemaeus over de zon. Als zij spreken van gelijk welk voorwerp dat een Neger overhandigt, dan noemen zij dat een voorwerp van betaling of van gift.

Het is dus alsof de Neger nooit een akkoord sluit; alsof hij nooit een bewijs of titel vormt voor het maken van een kontrakt; alsof hij dan alleen iets overhandigt wanneer hij zich ontlast van een verplichting.

De Africanisten zien den Neger een huwelijkskontrakt sluiten. Zij zien er hem geen titel voor vormen.

Hoe dit mogelijk geweest is, is moeilijk uit te leggen. Honderden hebben over negergewoonten nagedacht en geschreven. Zelfs wie de negergewoonten beschouwde

als negerwetten en negerrecht, bleef nog in dezelfde illusie; hij zag bij hen niets dan giften en betalingen. Hoe lang heb ik dat zelf zoo maar aangenomen?

Bewijs of Betaling?

Wij kennen in ons huidig recht twee groote soorten van bewijzen: getuigenissen en geschriften.

Wij kennen een soort rechtstitel: een juridisch stuk, een geteekend papier. Dit nu kennen de Negers niet. Maar kennen ze misschien in hun recht andere bewijzen? Wie weet! Wie bekommert zich daarom?

Negers en Blanken kennen nog andere soorten van bewijzen: de eed, de bekentenis; alsook rechtskundige onderzoeken, zooals bezoek ter plaatse, deskundig onderzoek, ondervraging op feiten, enz.

De Negers gebruiken nu nog steeds het godsoordeel, dat in Europa nog niet zoo heel lang verworpen is.

Er bestaan bovendien nog bewijzen, die men instrumenteel noemt. Het zijn bewijzen door middel van een overhandigd voorwerp, dat geen geschrift is. Zoo kennen Negers en Vlamingen den kerfstok. Zoo spreken wij van wat op den balk staat. Zoo

kent men de koord met zooveel knoopen. Deze voorwerpelijke, instrumenteele bewijzen gelden, ook al spreken ze niet.

Voor onze onwetendheid hebben wij, kolonials van het laatste uur, een goede verontschuldiging. Reeds in het officieus "Recueil à l'usage des Fonctionnaires et Agents du Service territorial au Congo Belge" kon men in 1925 lezen (blz. 393), dat om economische redenen alle negervoorwerpen moesten omgezet worden in munt, in geld. Waren daaronder wellicht niet zaken, die geen economische voorwerpen waren, maar juridische? Wie heeft daaraan gedacht? Wie heeft er onderscheid gemaakt tusschen juridische waarden en economische? Niemand! Of toch ongeveer niemand! Zoodat wij in een land gekomen zijn, waar het geld de klok sloeg, ook juridisch. Reeds Lothaire had "Travail Progrès" omgezet in een losako: "kusala: mosolo."

Hoevelen, zelfs met de beste bedoelingen, zooals missionarissen, hebben niet meegewerkt om van het aloude vaderen-recht een mammon te maken? Hoeveel duizenden negers hebben gevang en zweepslagen ontvangen in plaats van het oude recht?

Durft er nu nog een neger spreken van rechterlijke bewijzen? Zij noemen alles: "geld", om nieuwe straf te ontkomen. Meer nog: zij hebben hun oude gedachten gewijzigd: "de reden van de beschaving is rijkdom, geld; en de Blanken zijn zoo sterk, omdat zij geld in plaats van recht en eer gezet hebben."

Alhoewel millioenen Negers het blijven loochenen, durven velen, ook onder de missionarissen, nog beweren dat in Africa de vrouwen worden verkocht!! Als

een Neger aan een ander Neger een bewijs overhandigt, dan noemen de Blanken dat een betaling!!

Geen jurist, bij mijn weten, die dit niet heeft laten begaan. Belg, Franschman, Engelschman, Hollander, Afrikaander, Portugees, Italiaan, Duitscher, wie heeft bemerkt dat niet alles in het recht gift is of betaling?

Verbintenissen worden aangegaan mits titels van bewijs. Kontrakten worden gesloten door middel van een bewijs, dat kracht van wet geeft aan de uitvoering. De betaling komt pas later, om den schuldenaar te ontlasten van zijne verplichting.

Het bewijs stelt de schuld vast en behoudt ze, zoolang de delging niet is geschied. De betaling lost de schuld af.

Hoe kan men zulke dingen verwarren? En toch hebben zoovelen die het niet mochten, het gedaan! Ik denk aan Ptolemaeus!

Of zouden we niet liever ronduit bekennen, dat langen tijd geen enkel Afrikanist het negerrecht bestudeerd heeft? Dat geen enkel koloniaal wetgever er zich om bekommerd heeft?

Huwelijksverdrag.

Ontstaan van den titel.

Komen we nu dichter bij het huwelijksverdrag. Honderden hebben beschreven wat zij meenden te zien. Maar hoevelen hebben kunnen onderscheiden? Voor sommigen bestaat het verdrag in het feestmaal; voor anderen is het de danspartij die het kontrakt uitmaakt. En hoe-

velen zijn er niet die heelemaal geen kontrakt zien? Wat zien Farizeeërs-oogen van andermans recht?

Zijn nu alle negerdorpen vol groote rechtsgeleerden? Is elke parochie in Europa vol Thomisten? Wat zou ik vernemen, moest ik in België een ethnographische studie gaan maken van den godsdienst? En gaan uitvragen bij den bakker, de meid van den pastoor, de melkboerin, enz.?

Waar de negerwet ja of neen kan zeggen, zal ik in Afrika misschien evenveel plaatsen vinden, waar ja als waar neen gezegd wordt. Dit geeft vrij spel aan honderden ethnographen. Doch volgens mij bestaat er maar één negerrecht, één overwegend recht: de éénheid in het recht met, op de meeste rechtspunten, afwijkingen in afgelegen plaatsen of klans.

Recht is geen kwestie van uitzonderingen, maar van regels van recht.

Het is een groote vraag, wat er eigenlijk verstaan wordt in een gesprek tusschen Negers en Blanken. Wat zal een ethnograaf, die geen jurist is, opteekenen? *Zijn eigen onkunde van het recht, gevoegd bij die van den negerslaaf of den negersmid? Waar is de Neger die taalkundig voldoende onderlegd is om de Europeesche rechtstermen historisch te begrijpen? En wat verstaat men van woorden waarvan men de schakeeringen in de geschiedenis eener wetenschap niet begrijpt? Wat heeft men aan een woord, zegt Shakespeare? Hoe komt het, dat op een wetenschappelijk kongres twee physici elkanders woordensysteem verstaan? Ik stel maar vragen. Verstand is allereerst een kwestie van verstaan.*

Om op het huwelijksverdrag terug

te komen, het moet iedereen opvallen, dat de Neger al zuchtend zegt: "Met mijn schoonouders is het nooit gedaan! En men besluit al aanstonds dat het huwelijk een betaling is van het begin tot het einde. Niet beter wetend, heb ik jaren lang daar in met de anderen gedwaald!

Nu weet ik dat de Mongo en zooveel andere negerstammen voor het huwelijk een bewijs afleveren aan den vader der bruid. De man kan eerst een voorschot geven, een titel van het verlovingsrecht. Maar op den dag of op den vooravond van het huwelijk, overhandigt de vader van den bruidegom het huwelijksbewijs aan den juridischen vader der bruid.

Er is maar één huwelijksbewijs, één huwelijks-titel per vrouw. Dit wil zeggen, dat er voor elke vrouw slechts één titel gegeven wordt, die rechtens onherroepelijk is. In het lomongo noemt men dien titel "bosongo".

Die titel is een bewijs van levend recht, van hoofdelijk recht, hetgeen de Romein der oudheid caput (waar vandaan ons "kapitaal") noemde. Hoofd voor hoofd: het caput der vrouw wordt vertegenwoordigd door het caput van een slaaf.

Doch, zooals de Mpama-Bakutu (en zooveel andere Mongo-stammen) zeggen: er zijn slaven (capita) in ijzer en er zijn slaven in menschenvleesch. Allebei kunnen dienen als bosongo.

Dat er slechts één titel per vrouw is, wil niet zeggen dat er maar één slaaf of één enkel stuk ijzer wordt gegeven; doch dat meerdere slaven of vele voorwerpen, voor ééne vrouw gegeven, slechts één onverdeelbaren titel vormen.

Ofschoon die slaven of die voorwerpen op verschillende tijdstippen kunnen

overhandigd worden, blijft de titel toch één.

Doch daarbij komt het volgende: Voorspoed in het huwelijk kan aanleiding geven tot versterking, tot bekrachtiging van den titel. Eveneens kan schade be-rokkend aan het huwelijk, door oneenig-heid, twist, ziekte, enz., aanleiding geven tot de zoogenaamde vernieuwing van den titel. Zoo spreken de Fransche juristen van: "titre récongnitif" en van "titre nou-vel". En de Mongo spreken van: "bo-óndo".

Daartoe gaat de Neger over bij elke verkrachting van het recht, van het kontraktueel recht, van het huwelijksrecht. Dan krijgt de vrouw het recht zich bij haar vader terug te trekken en aldaar haar recht te handhaven. De sterkte van haar stam dwingt den stam van den echtgenoot tot "nieuw recht", tot boóndo, die het recht herstelt en het opnieuw erkent.

De Titel is solemneel.

De juristen onderscheiden twee soorten van titels of bewijzen: de eenvoudige en de plechtige. In plechtige kontrak-ten is het kontrakt ongeldig, indien het bewijs ongeldig is. Bovendien kan het kon-tract slechts bewezen worden door dien titel. Waaruit volgt dat het kontrakt be-staat zoolang als de titel bestaat. Gaat de titel verloren, dan is het kontrakt nul. Bij ons nu en bij de Negers is het huwelijk een plechtig kontrakt.

Maar de Negers zijn formalist, zoo-als alle primitieven. Wijl het huwelijks-kontrakt blijft bestaan zoolang de titel voortduurt, laat de dood van man of vrouw het huwelijk voortbestaan met een ander

persoon, doch met hetzelfde kontrakt.

Niet zelden gebeurt het tegen-woordig dat een vader twee titels ontvangt voor hetzelfde meisje: dat is onrecht, en het is strafbaar.

De huwelijks-titel is eigen aan de vrouw. Hierin ligt weer een toepassing van een regel van het recht:

Een stamvader bezit twee soorten goederen: de onverdeelbare of onverkoop-bare, en de andere. Zijn kinderen, zijn land, zijn huwelijksbewijzen die zijn eigen kinderen vertegenwoordigen, zijn onver-deelbaar en onverkoopbaar.

De koperen of ijzeren ring die als huwelijksbewijs overhandigd is, was eerst roerend goed, en misschien koopwaar. Doch nu hij besteed is als titel, is hij overge-gaan van het recht der roerende goederen naar het recht der kapitale goederen. Hij is een bron van recht geworden in den juridischen stam of klan.

Die klan heeft juridisch gesproken, slechts één enkel vader één enkel eigenaar van zich zelf en van de zijnen, één enkel sui juris. Al de overige leden zijn alieni juris. Zoolang nu die ring een hoofdelijke waarde heeft, kan de stamvader gebruik ma-ken van zijn "vaderdom" om door wederbe-legging dien huwelijks-titel te doen gelden voor een bruid, 't zij voor zich zelf, 't zij voor een der zijnen. Het "caput" in ijzer is weer een caput in menschevleesch geworden.

De aldus verworven vrouw heet nkita der eerste, die "nkoto" is of titularis, of eigenares zooals ook al vertaald wordt. De "nkita" is plaatsvervangster of profijt. "Nkitó" is juridisch profijt.

Wanneer de ring, het mes, het voorwerp, in één woord de titel terugge-geven wordt ter vernieling, dan wordt het

voorwerp weer roerend en verkoopbaar goed.

Heeft een vader misbruik gemaakt van zijn vaderschap en kan hij het bewijs niet teruggeven, dan heeft hij onrecht gepleegd, dat kan gestraft worden.

De titel is onherroepelijk.

Dit bewijs, zeg ik, is onherroepelijk. Hoe zoo?

De juridische stam is zooveel als een onafhankelijk land of natie. De huwelijkswet verplicht te trouwen buiten den stam (exogamie). Het huwelijkskontraakt wordt gesloten door twee kinderen of jongelui; of liever: in hun naam door de twee stamhoofden. Bij ons ook zijn kinderen en vrouwen zonder rechterlijke capaciteit. Huwelijken mogen ook bij ons niet gesloten worden tenzij door tusschenkomst der ouders. En de man blijft meester van de vrouw.

Buiten het stamrecht kent de Neger geen ander recht dan het jus hostium dat wij internationaal noemen. De leden van verschillende klans zijn voor elkaar "bafaya". Individueel kunnen zij echter met elkaar een niet-aanvals-pakt aangaan; tgeen de Mongo "boseka" "bandeko" of "likandeko" noemen. Intern, binnen het klanverband, zijn de betrekkingen "boóto" = bloedverwantschap, ook "vrede". Die personen zijn "bióto" van elkaar; terwijl de betrekkingen tusschen stamhoofden "onderdanen" uitgedrukt worden door den term "lióta". Het huwelijksverdrag tusschen klans heet "likiló".

Naast het voorwerpelijk bewijs kent de Mongo nog een notaris, tusschenpersoon, makelaar, getuige. De grenzen van zijn functie vallen samen met de grenzen

van het recht. Zijn rechten en plichten duren even lang als de titel.

Men zegt van den huwelijksstitel dat hij een waarborg is van het huwelijk. Dat is de getuige ook. Zoo komt het dat de vrouw zich niet mag terugtrekken bij haar vader, zonder goedkeuring van den tusschenpersoon. Hij spreekt het recht; hij is de rechter van de "likiló", terwijl de echtgenoot zelf de rechter is van het overspel. De getuige kan de ouders der vrouw verplichten tot overeenkomst met den man. Dit heet "bolondo", althans bij de Ntomba van Bikoro. Alles wordt in het werk gesteld om het huwelijk in stand te houden. Aldus wordt het recht op de beste manier gewaarborgd.

Wat heeft men daarover al niet geschreven, net zooals de Chineezen nu komen schrijven over België, alsof de katholieken overgaan tot echtscheiding, dat er priesters zijn die trouwen, en God weet wat nog meer!

Loopen de besprekingen vast, houdt men geen rekening met het recht, geeft niemand aan den tusschenpersoon gehoor, dan zegt hij het laatste woord: oorlog. Het recht is uit, de feiten spreken.

In recht dus is het huwelijk onherroepelijk. In feite echter, na verkrachting, kan men weer vrede sluiten door vernietiging van den titel, door teruggave en dit is dan tevens het bewijs dat de likiló verbroken is. Men leeft terug als vreemden, als vijanden, daar waar men geen kristen is van principie uit. Bafaya is zooveel als: nog niet in aanmerking.

Wanneer nu de vrouw sterft, is haar vader verplicht een plaatsvervangster (bankitsa - of - nkitsa) te geven. De bruidegom blijft immers zijn rechtstitel behouden.

Men zegt weeral: niet waar!

Waarom niet waar? Omdat men dikwijls hoort zeggen: de man krijgt geen andere vrouw en evenmin zijn titel terug.

Dat is zoo. Doch om andere redenen. Ziehier:

Bij ons spruit de aansprakelijkheid, de verantwoordelijkheid in het recht voort uit schuld, dit is: uit eigen schuld of fout, uit eigen oorzaak van onrecht, uit verkrachting van andermans recht. De neger kent bovendien nog de plaatselijke verantwoordelijkheid; zooals ook wij de burgerlijke verantwoordelijkheid kennen voor kinderen, dieren of zaken die men te bewaken heeft.

Hetzelfde geldt voor den Neger ten opzichte van zijn vrouw. Sterft zij bij hem, dan is hij een persoon (caput) schuldig. Recht en plicht dekken elkaar. De man heeft rouw-verplichtingen. Heeft hij er eene van verzuimd, dan houden zijn recht en zijn plicht op. Dat geldt zelfs wanneer hij de vrouw, levend of dood, heeft teruggebracht. Ook het terugbrengen van het lijk is een zware plicht; want kennisgeving is zooveel als een bewijs van onschuld.

Wordt nu de man vrijgepleit van schuld aan de dood zijner vrouw—magische schuld, plaatselijke schuld, rouwplichtschuld, of schuld, door eigen daad—dan gaat het huwelijk voort.

Er kunnen ook redenen zijn om het huwelijk af te breken, om geen "bankitsá" te geven, om den titel niet terug te schenken. Zoo bv. wanneer de man de rechts-herkenning (bošndó) weigert voor een der kinderen, uit het huwelijk gesproten.

Ik wil hier niet ingaan op al de schakeeringen, die deze groote regels van het recht kunnen vertoonen, al naar gelang van de zaak of volgens den stam. Een of meer van de groote regels kunnen

zelfs in een of andere negergroep zeer gewijzigd voorkomen. Er blijft nochtans over gansch Afrika een overheerschende regel voor elk punt van het recht, een overheerschende uitleg van den toestand. Hetgeen de Blanken echter daarover tot nu toe te hooren kregen is al te oppervlakkig.

Sterft de man, dan blijft de vrouw als pand van haar eigen titel in den stam van den overledene, en het huwelijk wordt van rechtswege voortgezet met een anderen man van dien stam.

Doch hier, zooals altijd heeft de vrouw een zeker recht van ja-zeggen. Hier is zij meerderjarig. Doch wordt zij uitverkoren (als bosóló, bv.) dan zal zij altijd toestemmen. Dit gebeurt om verschillende redenen: Zij is draagster van den geest van den overledene, zij kent de rechten en plichten, de schulden en schuldvorderingen van den klan, zij is als de moeder van allen, de rechterarm van de erfgenaam, enz.

Zij kan ook haar titel terug doen geven. Dan zijn huwelijk en likiló verbroken.

Nog kan zij aan een anderen man van dien stam geschonken worden door erfdeeling. De weduwen zijn geen kapitale goederen (capita) van den klan van den overledene. Zij zijn er roerende goederen, zooveel als panden van haar huwelijktitel, die bij haar vader berust en daar onverdeelbaar goed uitmaakt.

Wordt nu een weduwe toegekend aan een erfgenaam der roerende goederen, dan blijft toch de titularis van de erfenis ook de rechthebbende op het huwelijk. Hij blijft eigenaar van den bruidstitel bij teruggave. Degene aan wie de weduwe toegewezen wordt is slechts bezitter; hij

is geen eigenaar. Wil de bezitter de vrouw huwen, dan geeft hij een bijkomstigen titel, een bijzondere "bōndō" aan den erfgenaam.

Huwelijksrecht is geen eigendomsrecht.

Nooit mag huwelijksrecht verward worden met vaderschap, noch met eigenaars- en bezittersrecht.

Alleen het huwelijksrecht geeft de plicht en het recht tot huwen en baren.

Wel wordt er veel misbruik gemaakt van de vrouw en van eigendomsrecht op een vrouw, doch dat is misbruik van vaderschap. Wel wordt er door de wijze van spreken veel verwarring gesticht. Wel wordt er door verwarring in den geest der Europeanen, veel kwaad en onrecht gepleegd. Wel kan een verschil in gebruiken en uitleggingen tusschen twee naburige stammen veel schade berokkenen aan het goed en duidelijk negerrecht. Wel kan er veel te studeeren, te verbeteren en te laken vallen. Doch het is onzin daar zoo maar in het wilde, zou ik durven zeggen, Europeesch gedoe in te brengen.

Wel wordt er bijna bij alle Negers fel gediskuteerd, bij het sluiten van het huwelijk, over de rechten die in den bruidstitel moeten begrepen worden en over de voorwaarden die moeten bedongen worden. Veel ethnografen hebben ons gezegd dat er soms dagen te spreken valt. Doch er zullen er maar weinigen zijn die weten wat er besproken wordt. En toch is dit van het hoogste belang!

Wat er besproken wordt, dat zijn familierechten en zooveel familietitels. Het is onaannemelijk zoo maar te zeggen dat alles moet betaald worden. Neen, alles

moet alleen erkend worden, door een publiek bewijs.

De bruidstitel doet vader, moeder, broeders en zusters eer aan. Elk volgens zijn recht: vader met ijzeren of koperen titel, moeder met kleinvee of veldvruchten, want voor vrouwen gelden andere bewijzen dan voor mannen.

Tegenwoordig ziet men op vele plaatsen alles met geld afrekenen. Daartoe heeft de Staatspolitiek geleid. Vroeger was er van geldelijk afrekenen geen spraak. De waarden in den titel begrepen waren geen economische, maar juridische waarden. Ja, veel vroeger nog, was er geen ijzer, zeker geen koper, doch alleen steen en hout. Voor den man: steen; voor de vrouw: hout. Wat kon daar economisch aan vast zitten? Met een stok, een blad, een liaan maakt de Neger zich alles wat hij noodig heeft. Zoo ook met zijn recht. "Nganja" de stok, vormt "nganji": houten recht en houten bewijs, en vandaar: louter gift; want vrouwenrecht bestaat niet, ook niet in het Belgisch Wetboek.

Toen er geen metalen waren, was er wel recht; hetzelfde als nu, sinds eeuwen. Hetzelfde als in het oude Rome, of ongeveer.

Spreek niet te veel kwaad van Negerrecht! Hoe zoudt gij het dan kunnen leeren?

Men kan daar nog aan toevoegen, van den kant van den bruidegom, dat niet alleen zijn vader, maar ook buiten zijn stamhoofd, iedereen in zijn familie kan bijdragen tot het samenstellen van den juridischen titel; of beter gezegd, tot het bijeenbrengen van de voorwerpen, die den volledigen titel moeten uitmaken. Wie het voorwerp gegeven heeft, bij hem moet

het ook terecht komen bij de wedergave. Maar dan wordt het terug roerend goed, verdeelbaar en verkoopbaar.

Van den anderen kant moet de erfenis in twee lijnen beschouwd worden. Onder wie eóto is (e=hij, o=die (is) van, to= vader) 't is te zeggen: nakomeling, wordt het roerende verdeeld per hoofd. Onder degenen die eondɔ zijn (e=hij, o=die is van, ndɔ=bovenaan), 't is te zeggen: van vaders- of moederskant van den afgestorvene, wordt de erfenis verdeeld in twee takken: vaderstak en moederstak.

Zoo komt het dat, indien een weduwe is toegekend aan moederskant na een andere aan vaderskant, het de volgende maal vaderskant zal zijn die eerst be-deeld wordt.

Zijn er nu twee weduwen verdeeld, en komt er een meisje te trouwen, dan zal de bezitter van haar bruidstitel genomen worden in vaderstak. Komt er daarna weer een te huwen, dan is het de beurt van moedersfamilie.

Op den dag der erfdeeling kan men op voorhand weten van welk meisje de titel naar moeders-familie of naar vaders-familie zal gaan; want men kan uitrekenen wie in elke groep erfgenaam worden kan bij ontstentenis van den voorganger. Vandaar het gezegde, dat zulk of zulk meisje reeds aan dezen of genen jongen toebehoort. Die woorden zijn nochtans zoo

maar in den wind gesproken, zooals het veel gebeurt in rechtszaken onder menschen die elkaar toch goed verstaan en aan wie de eigenlijke gang der zaken niet ontsnapt. Zij weten wel dat hetgeen op den dag der erfdeeling toegezegd wordt, slechts bestaat in een eventueel en toekomstig recht op het bezit van den bruidstitel, als juridisch vader der bruid.

Het dient dan ook wel te worden verstaan, dat het hier slechts een louter bezit geldt, geen eigendom, geen vaderschap. Het is maar toegekend aan een tweede-rangs- of een derde-rangs persoon. Alleen het recht van den eerstgeborene, van den titeldragenden huisvader is vaderschap of eigendom. Wat de latergeborenen hebben is een recht van bezit, dat van persoon tot persoon en uiteindelijk tot den laatst-geborene of tot den laatst-gerechtigde, de slaaf, vervalt op een gansch feodale wijze.

Van een recht dat voor iedereen gelijk is kennen de Neger niets. Men is ofwel vader ofwel zoon, juridisch gesproken. Men is juridisch vóór of ná iemand, als vóór of na iemand geboren beschouwd. Neemt de Neger inlichtingen over u, dan stelt hij steeds dezelfde vraag: Wie is er vóór u, wie is er in uw dorp na u?

Daarin, in die lijn, uit God, bestaat alle recht.

E. Possoz
Substituut.

NGOMBE EN NYI IN UBANGI.

Over de Ngombe staat een en ander te lezen in Moeller's werk: *Migrations des Bantous* in 1936 verschenen. De citaties aldaar weergegeven van Vander Kerken en Bertrand (1) wijzen aan hoe wijd dit volk verspreid zit in onze Kolonie; edoch 't is vooral in de evenaars-treek dat ze talrijk zijn.

In een brief van 5 Nov. jl. schreef me E. P. Boelaert: "Het zou zeer voor- naam zijn eens een Globaalstudie gewijd te zien aan al wat Ngombe genoemd wordt, hun onderling verband, en hun verband met de omliggende stammen."

Hier ben ik met een nota over "De Ngombe in Ubangi." Zij kan dienen als inzet voor de Globaalstudie, die van elders moet komen.

We hebben hier dorpen en stam- men, die zich kortweg Ngombe heeten; die vinden we gegroepeerd in het centrum, namelijk rond Bosobolo, en dan ten Noor- den van Bosobolo, en tegen Libenge hier en daar geïsoleerde Ngombe dorpen. Zij spreken de Ngombe-taal.

Bovendien krioelt het in ons ge- bied van volk, dat een ander naam draagt en zich bedient van eene Soedantaal, alhoewel zij zich verwant noemen met de

Ngombe en de Mbangi. Zij heeten zich Kunda. We zullen eerst handelen over de Ngombe, en daarna over de Kunda.

I. De Ngombe.

Volgens Vander Kerken (2) woon- den de Ngombe, die nu in de Bangala en in de Lulonga verblijven, daar waar te- genwoordig de Ngbandi wonen. En inder- daad de Ngombe, die in de Bosobolo- streek leven, verklaren dat hun voorou- ders vroeger jaren gevestigd waren ten zuiden de samenvloeiing van Uele en Mbomu, waar nu Yakoma ligt. Vandaar verhuisden ze naar het Wes.en, daarom- trent tot aan den snelvloed Bay (huidig Banzistad). Van hier gingen zij in zuido- lijke richting, 't geen hen bracht aan de oevers van de Loko, een rechter bijri- vier van de Lokame. Zij bleven er zoo lang tot ze opnieuw lust naar trekken kre- gen. De meeste hoop ging dieper zuid- waarts, en dat zijn voorzeker de Ngombe, die men nu in de Bangala en de Lulonga aantreft. De mindere groep verkoos den noorderweg die westwaarts liep. Deze ves- tigten zich aan den berg Banda (op hui-

---

1) blz. 284, en volgende.

---

2) Notes sur les Mangbetu, blz. 2.

dig Bosobolo gebied ten noorden de autobaan Bosobolo-Banzistad). Ze woonden er samen met de Furu en dronken er het water van het Angombo-riviertje. Later vertrokken ze nog meer naar het noorden en kwamen aan de Ubangi rivier waar Dula nu te vinden is. Ze werden er door de Gobu aangevallen, en gingen zuidwaarts tot aan den berg Mono Mopasa, een twintig kilometer van Dula, om naderhand nog meer zuidwaarts af te zakken, tot aan de rivier Ndaokia in de kom der rivier Lekere (Lua Ndekere). 't Kan zestig jaar geleden zijn dat ze daar aankwamen. Later vinden wij ze aan den berg Ndomboko, waar ook de eerste Staatspost van Bosobolo kwam, om eindelijk nogmaals te verhuizen in de onmiddellijke nabijheid, op de huidige autobaan.

Verder moeten we nog vermelden, dat van de eerste groep Ngombe die van de Loko naar de Kongo-rivier verhuisde, zich enkele families afscheidden en naar het Noord-Westen trokken om te wijken naar Neder Ubangi aan de monding van de Lua, stroomopwaarts langs den oever der Ubangi rivier. Ze bleven evenweler niet lang en verlieten dien hoek om denkelijk meer oostwaarts te trekken.

II. De Kunda.

Zij woonden vroeger in de streek gelegen ten Noorden onzer kolonie, in het hinterland van den rechter oever der Mbo-mu rivier boven huidig Bangasou en Rafai. Bij de geschiedschrijvers van de Zande-bevolking: Hutereau (3), de Calonne-Beaufaict, (4) en Van den Plas,

3) Blz. 140 en vlg.

4) Blz. 29.

(5) wordt over die Kunda gehandeld. Volgens de gegevens dier schrijvers staat het vast dat de Kunda de meesters waren de van streek, wat voorzeker aanduidt dat ze aldaar de eerst aangekomenen waren. De Zande lukten erin de overheersching aan de Kunda te ontfutselen.

Wie waren die Kunda, en van waar kwamen zij? Zonder twijfel mogen ze vereenzelvigd worden met de Agangbinda (Abagwinda) waarover de boven genoemde drie historici het hebben, en die zij aanduiden als de voorhoede der Bantoe inwijking die volgens hen, uit het Westen kwam naar het Noorden en zelfs later Bar-el-Ghazal bereikte. De Sango (Abasango), die zich pertinent Kunda noemen, worden door de Calonne (6) verwezen tot de Abangbinda-groep; de Sango zelf bekennen Kunda en Ngombe te zijn. Bovendien, de Kunda, die zich ten huidigen dage bevinden in de nabijheid van den Kongostroom heeten zich ook gewoonweg Ngombe. (7)

Die Kunda uit de Mbari-Shinko-streek (boven Bangasou en Rafai) verbrokkelden onder andere naar den zuidwest kant, naar den linkeroever der Ubangi rivier. Ze poogden zich later opnieuw te groepeeren op de boorden van de Ubangi rivier, rechter oever, aan de monding van het Sumba watertje enkele uren stroomopwaarts Banzistad. Van daar werden ze verjaagd door de van het Noor-komende Ngbandi; ze slaagden erin op-

5) Blz. 38-39. De spelling van den naam van dit volk verandert bij elk dezer drie auteurs. We lezen: Kunda, Kunde, en Kondo!

6) Blz. 113.

7) De Ngbandi. Geschiedkundige Bijdragen, blz. 7. voetnota.

nieuw bijeen te geraken, veel meer Zuidwaarts in het hinterland van den linker-oever, dus in het Ubangi-gebied onzer kolonie in de nabijheid van het klein meer Yenge, gelegen op het watertje Sanzi dat uitmondt op linkeroever van de rivier Lokame. Van daaruit verspreidden zij zich nogmaals. Velen gingen meer noordwaarts en verblijven thans nog op de beide oevers van de Ubangi rivier in de nabijheid van den Staatspost Banzistad. Een ander deel bleef omtrent ter plaats, en daar vindt men ze nog tusschen de Lokame en de Ebola rivieren. Anderen trokken zuidwaarts voor goed weg uit Ubangi naar den Kongostroom, waar ze in het gewest Lisala en in het oud-gewest Busu Melo hun dorpen hebben. (8)

Nog andere Kunda-afwijkingen in Ubangi gebeurden in groepjes die allemaal uit het Noord-Oosten kwamen, onder andere:

1) De Diyo of Nzombo en hun eigen broers de Kuma, die nu verspreid leven langs de oevers van de Ubangi en der Ebola rivier.

2) De Lite, een Kuma-formatie die zich opstelde daar waar Mbomu en Uele samenvloeien en voorts afzakte naar het eiland Buda en naar den linkeroever van de Ubangi tegen het beekje Ngukongo dat in de Tembo uitmondt, om zich dan in drie vleugels te splitsen, waarvan de eene zich nederzette wijd ten Oosten van Yakoma (waar zij nu nog wonen), de andere tusschen Banzistad en Molegbe, terwijl de derde langs het binnenland tot in de streek Musa geraakten.

3) De Kwala, elders Bakpwa genoemd, woonden eerst aan de Tawe. een

---

8) Ibidem.

linker-zijrivier van de Uele, ten Oosten van het huidige Yakoma. Later ontmoeten wij het meerendeel van die Kunda-Kpwala langs den rechteroever van de Ubangi, op zoek naar een plaats om den breeden waterplas over te steken. Zij gelukten erin, samen met veel ander volk, enkele uren stroomafwaarts Banzistad aan den berg Yalengo. Op den linkeroever trokken zij dan het Westen in, ver weg tot aan de rivier Lumba, waar de Gobu hun beletten verder te trekken.

Zij keerden dan op hun stappen terug tot aan de rivier Mbimbi, gingen van daar voort het Zuiden in tot omtrent tegen het huidige Businga, aan de Nzere-re-beek. Zij vergingen van honger en ellende, zoodat een deel van hen den terugtocht naar het Noorden aanving tot aan de Ubangi. Zij bouwden er een dorp op den berg Kpwongbo, tegen den snelvloed Bay (huidig Banzistad). Daar werden zij door de Ngunda verjaagd en dwaalden langs de Ubangi stroomaf. Nu wonen zij daar langs beide oevers der groote rivier (dorpen Vara, Yeeuw en Korongbo). Enkel een hunner trokken het binnenland in, waar zij nu gehuisvest zijn nabij Molegbe.

De overige Kpwala verlieten de Nzere en trokken naar het Westen, om dan naar het Noorden te vireeren. Alzoo kwamen zij in de streek der Lua-rivier en verderop in de richting van Libenge, waar men ze nu nog aantreft.

III. De Nyi.

Het is een feit dat Soedanezen en Bantoes lange jaren samen leefden in de nabijheid van de streek waar Mbomu en Uele samenvloeien. Sommige Soeda-

neezen en sommige Bantoes schoten er het gebruik van hun taal bij in, om een gansch vreemde spraak aan te nemen; dat staat vast. Hetzelfde phenomeen deed zich ongetwijfeld ook later nog vóór, op plaatsen waar volkstammen met elkaar vermengden.

In Aequatoria n° VIII sprak E. P. Boelaert over de afstammelingen van de Nyi, die nu in de Evenaarstreek wonen, als zouden zij echte Bantoe van oorsprong zijn. Van de hand van een vriend van P. Boelaert, ook medewerker aan Aequatoria, ontving ik later een brief, waarin me om inlichtingen gevraagd werd over de taal door deze Bantoe (Nyi) gesproken, toen zij nog in Opper-Ubangi verbleven. Op die vraag was het me onmogelijk te antwoorden.

Nu meen ik toch iets te kunnen mededeelen, dat eerder zou bewijzen dat de Nyi Soedaneezen waren en vroeger een Soedan-taal spraken.

In "De Ngbandi. Geschiedkundige Bijdragen" (9) wordt een schets van afstamming vooruit gezet, gesproken uit jarenlang onderzoek, en waarin ik het verband tracht aan te toonen tusschen de voornaamste groepen van Soedaneezen die vroeger in de Mbari-Shinko streek woonden. Uit die studie, die berust op de overleveringen, alhier in Ubangi opgeteekend en op de meniguldige bijzonderheden door de ge-

---

* 9) Zie aldaar voornamelijk de blz. 31-33. Ik vestig er de aandacht op, dat ik in CONGO, Mei, 1934, blz. 656, liet opmerken, dat het van mijnentwege een vergissing was Tamonduma met zijn afstamming Mbangi (blz. 32) op te geven, en dat ik hem uitschakelde. Aldus blijven er nog 3 takken over, waarin Nyake, Gbule en Gbando voorkomen als oudere broeders van Ngula.

schiedschrijvers van het Zande-volk: Hutereau, Van den Plas en de Calonne geeft, bleek het volgende.

E. P. Van den Plas deed blz. 47-48 opmerken, dat Ngula, die algemeen en onbetwistbaar als stamvader der Zande erkend wordt, oudere broeders gehad heeft er worden vier namen opgegeven. Die namen werden aan den Pater meegedeeld door den oudsten afstamming uit den oudsten tak der Ngula; zij komen dus uit de veiligste bron, waar de overlevering het best in bewaring blijft. Drie van die vier namen vond ik terug in mijn studie, alle drie oudere broeders van Ngula en behoorend tot drie verschillende oudere families. Daaruit kan men zien hoever de inlandsche betekenis van het woord broeder reikt. Ngeke, de eerste van de drie, die zeker en vast dezelfde persoon is als Nyake (bij de Calonne, blz. 27) en als Gaki (Hutereau, blz. 63 en 66) zou de vader zijn van Nyi, tot wien de Kutu, Ngwe en Tuma moeten teruggebracht worden.

Welnu, indien kan bewezen worden dat de Ngbandi en de Zande (10) oorspronkelijk Soedaneezen zijn, zou men kunnen besluiten dat ook de oudere broeders, de Nyi, van oorsprong Soedaneezen waren: hetgeen niet uitsluit dat zij later een bantoe-taal aannamen.

† B. O. TANGHE,
Apost. Vikaris van Ubangi.

---

10) Uit de Zande-geschiedenissen blijkt dat de naam "NGBANDI" veel beter zou passen op de Zande dan op het volk dat nu onder dien naam bekend staat. Inderdaad, bitter weinig afstammelingen van Ngbandi (Kola Ngbandi) spreken de Ngbandi-taal, terwijl al de Zande Ngula als hun stamvader erkennen.

De geschiedschrijvers der Zande zijn het overigens roerend eens om Ngbandi (Bwendi) als vader van Ngala op te geven, zoodat al de Zande langs Ngula van Ngbandi afstammen, de Calonne, blz. 27, deelt 12 opnamen mede van afstamming van Ngula, waarvan er 11 Bwendi als de vader van Ngula aanwijzen.

RESUME.

L'auteur complète ses anciennes études approfondies sur les populations de l'Ubangi. Il donne l'histoire des Ngombe et de leurs parents, les Kunda. Puis il prouve l'origine soudanaise des Nyi, qui descendent du frère aîné de l'ancêtre des Azande. Les Kutu, Ngwe et Tuma font partie de ces Nyi.

QUAESTIONES DISPUTANDAE.

1. Pourquoi, lorsque les juridictions indigènes déboutent le demandeur en dissolution du mariage, le condamnent-elles à une amende et ensuite au divorce? (P).
  2. Pourquoi les juges indigènes condamnent-ils toujours à une amende le demandeur débouté? (P).
  3. Welk is de oorsprong en de uitleg van het prefix YA, waarmee zooveel dorpsnamen beginnen in de grensstreek van de provincies Coq en Stanley stad? (H).-
-

GEDACHTEN OVER NEGERMUZIEK.

Toen ik naar Kongo vertrok had ik mij reeds aan het Scholastikaat warm gemaakt voor het aanpassingsprobleem. In de kolonie aangekomen begon ik met de muziek de Negers op te nemen. Zoo dikwijls had men mij gezegd dat die muziek niet op te nemen was, dat de Negers met andere noten en andere gammen dan die bij ons in gebruik zijn, zingen, enz. Ik nam kortere liederen op waar zij te hooren waren, op het werk, in de scholen in het binnenland en na enkele maanden had ik volgens mijn verkeerde meening voldoende notas en opnamen om er mijn nut uit te trekken. Toen kwam ik tot de verbluffende bevinding dat ik al wat ik had opgenomen, op enkele korte uitzonderingen na, niet meer kon gebruiken. Ik kon namelijk niet meer zingen wat ik had opgenomen. Ik riep de Negers die mij dat ooit hadden voorgezongen en constateerde dat ik wel de juiste noten had opgenomen, maar dat ik ze niet meer kon rangschikken in haar eigen rythme. Zoo kwam ik tot de bevinding dat het speciale negerrythme moet beet hebben wil men met negernoten te werk gaan.

Deze vaststelling is van veel groter belang dan wel bij oppervlakkige kennisname blijkt. Wanneer men schrijft en

spreekt over de zooveel omstreden inlandsche muziek, spreekt en schrijft men te veel en te uitsluitend over het gezongen gedeelte, het met den mond verklankte element in het complex van de negermuziek. Na twee jaar zoeken en twijfelen en beproeven kwam ik tot de kapitale bevinding, die trouwens eenieder die met de negermuziek iet of wat vertrouwd is geraakt, duidelijk is: dat het gezongen gedeelte der negermuziek, dus de melodie, maar een ondergeschikt gedeelte is van den negerdans. Ik zal trachten dit wat duidelijker te zeggen.

Het voornaamste is de dans in al zijn gedaanten. De volksdans in groep of koor, met voordansers of zonder, met solo en koor, ofwel voor solisten met of of zonder literaire gegevens, deze dans wordt gedreven door een bepaald rythme en versierd met zang.

De zang, de melodie, is dus van vrij ondergeschikt belang. Niet alleen bij den dans kan men aldus spreken maar bij alle gelijkmatige bewegingen, zooals roeien in de prauwen, werken op het veld, loopen op de wegen, spelen in het dorp.

Buiten deze laat ons nu maar zeggen muzikale uitingen, die door een bepaald rythme van werk, spel of dans

worden gedreven en die men "gebonden rythmische" zangen zou kunnen noemen, hebben wij toch nog een vrij groot aantal muzikale uitingen die aan geen vast rythme zijn gebonden en dat zijn b.v. de klaagliederen, de wiegeliederen en veel gezangen die men hier en daar in de dorpen hoort bij vrouwen aan den kook, mannen aan den arbeid, visschers op den stroom, metsers op de stelling, in één woord, overal en op alle uren van den dag. Bij deze is de melodie lang niet het voornaamste, maar hij deze in meerdere mate dan wel bij de gebonden rythmische komt het muzikaal talent van negers en negerinnen aan den dag, want daar geven ze waarlijk blijk de kunst te verstaan eene kleine en korte melodie, die in haar oorspronkelijke vorm maar een paar noten beslaat, uit te werken tot vrij sehoone muzikale zinnen.

De neger zingt zoo maar niet op goed geluk af zooals velen onzer hebben gemeend en ongelukkiglijk nog meenen, en wat erger is het nog durven beweren en staande houden. Aldus geeft men blijk niet veel zin voor muziek te hebben, wat niemand is kwalijk te nemen, maar ook niet voldoende te hebben^g geluisterd, alvorens men over die zaak gewaagt te spreken, wat niet schoon staat, laat staan verstandig en wijs.

De neger zingt veel, men kan haast zeggen, de neger zingt bij elke gelegenheid, hij hoort graag zingen en doet het zelf gaarne en met gevoel. En hier, nu ik het woord gevoel uitspreek, moet ik aan dat gevoel enkele woorden wijden, want juist in dat element van de negermuziek ligt volgens mijn bescheiden meening de groote struikelblok voor ons,

blanken: dat onnoembare en dat onaanwijsbare in elke uiting van den mensch op welk gebied ook, datgene dat men aanvoelt.

Het duurt verbazend lang vóór men zoover is gekomen, dat men deze muziek kan aanvoelen en hier kom ik op een glibberig terrein. Wat wij van in den beginne in Kongo vanwege de Negers over muziek te hooren krijgen, heeft volgens de al te bescheiden kunde der luisteraars maar heel weinig met muziek te maken. Men kan het zoo maar niet rangschikken bij serieuze of kermismuziek, laat staan bij religieuze muziek. En bij deze eerste kennisname wordt de negermuziek geransocht bij die muziek die geene muziek is. Maar zelfs voor ons die haar in die eerste verbijstering nog niet den rug hebben gekeerd, zelfs bij de dweepers met de negermuziek blijft haar gevoelselement vreemd. Het is voor mij altijd een geheim gebleven wanneer zij vreugde of blijdschap vertolkt. Ik bedoel dat ik er nooit toe ben gekomen te achterhalen wat voor de negers een blijde toon, een vreugdige klank beteekent en wat een droeve; en waarin dat geheim dan wel bestaat.

Hier raak ik wel de groote struikelsteen voor ons, blanken, voor ons vreemden aan. Dezelfde moeilijkheid die wij overal elders ontmoeten in ons werk, ons leven in Kongo: die andere mentaliteit en hier meer bepaald: die andere manier van zich te uiten. Overal ontmoet men een en dezelfde muziek, maar de uitingen des gemoeds zijn heelemaal anders.

Het is ons hier heel duidelijk dat er een hemelsbreed verschil bestaat b.v.

tusschen de Fransche, de Zweedsche en de Nederlandsche muziek. Zooals bij de romankunst der Russen en Mooren en Franschen een evengroot onderscheid valt aan te stippen, zoo is het niet te verwonderen dat wij Europeanen wat vreemd staan tegenover de Afrikaansche muziek. Maar juist dat verschil aangeven is wel een moeilijke taak.

Evenals bij ons hier in Europæ kan men de toonkunst der negers indeelen eenerzijds in eene scheppende en anderzijds in eene uitvoerende kunst. Verder kan men onderscheid maken in de absolute muziek, t. t. z. zonder eenige betrekking tot bepaalde voorstellingen, en program-muziek die op bepaalde gebeurtenissen en voorstellingen betrekking heeft. Verder kan men nog spreken van vokale muziek: teweeggebracht door de menschelijke stem, en de instrumentale muziek door instrumenten weergegeven.

Als haar elementen zou ik hierbij nog gaarne vernoemen: het rythme, de melodie en de harmonie.

Zooals von Hornbostel zelf toegeeft is alle negermuziek niet uitsluitend eenstemmig, maar is zij zelfs heel dikwijls harmonisch. Zoo hoort men heel dikwijls in de menigvuldige onderdeelen van de dansen iyaya en bowongo meerstemmige kooren. Zoo heb ik zelfs op een dezer dansen hooren zingen ieder hun eigen lied: 1) het koor, groot koor, 2) vier solisten, 3) twee voorzangers, wat dus in onze taal 7-stemmig zou worden uitgedrukt. Maar de negermuziek is ook wel degelijk harmonisch. Die harmonie heeft wel weinig met de onze te maken, zij berust op de schoone samenklinking van de hoogere en lagere, zwaardere en

lichtere gehalten van de menschelijke stem. Indien men tot deze wetenschap is gekomen, dan bazelt men niet meer over de eentonigheid en armoede van de negermuziek.

Maar het eigenaardigste in de negermuziek is wel haar rythme en heeft men dat eenmaal beet, dan begint men stilaan iets te begrijpen van de negermuziek. Om deze te begrijpen moet men teruggaan tot de negerdansen; daar alleen wordt dat duister geheim opgeklaard, in dat synkopisch trappen der voeten, het wiegen der lichamen, de sierlijke bewegingen van torso en armen, het nijgen en snokken van die hoofden. Als men goed luistert, dan ontwaart men in dat dwaze rythme een hoofdslag die de maat van dien dans aangeeft. Van hier uit wordt de beweging van het lichaam geregeld, de andere trommelaars en slagers of strijkers gaan eveneens van den hoofdslag uit. Zij zijn een willekeurige opluistering, deko-ratie van dien hoofdslag en kunnen zich tot een zelfstanding rythme ontwikkelen, zooals in de polyphonie iedere stem zijne melodie ontwikkelt, aldus een geheel vormend, zoodat men verscheidene rythmen krijgt tegelijkertijd loopende in den maat-slag aangegeven door den zwaren hoofdslag die men regelmatig hoort doordreunen.

Laat ons nu eens praktisch worden en de vraag stellen: kunnen wij die dansen en die muziek gebruiken? Na zes jaar Kongo en oefening zou ik mij veel liever de vraag stellen: waarom zouden wij dat niet kunnen, want de eerste vraag is in ons missiegebied praktisch opgelost.

Eerwaarde Pater Paul Jans was, evenals ik, tot het besluit gekomen dat die negermuziek den negers meer beviel

dan wel onze Europeesche gewrochten. Hij teekende enkele negermotieven op, bewerkte ze op zeer kunstige Europeesche wijze en liet ze met veel sukses uitvoeren in de kerk.

Zelf ging ik veel verder en componeerde op inlandsche wijze een Mis en eene vrij aanzienlijke serie motetten. Ik nam den geest van de negermuziek en schreef in die orde eenige stukken die door de zwarten ten zeerste worden gewaardeerd en gemaakt; deze muziek wordt door geen harmonium begeleid, maar wel door een orkest van grootere en kleinere trommen, de lokolé, de strijkstokken, rameltuigen en twee klokken.

Verder heb ik bij het zien van de dansen der negers het plan opgevat een kerstmis-dans te schrijven en te laten uitvoeren door de kinderen der school. Zooals men in patronaten een kerstspel ziet uitvoeren op de planken, zoo wordt in de Missie op het dorpsplein het kerstgebeuren gezongen en gedanst, wordt de Boodschap des Engels gedanst, ziet men in de Bezoeking aan Elisabeth Maria op hare nicht toedansen, ziet men een Engel uit den Hemel dansen; zoo wordt de reis van Jozef en Maria naar Bethlehem in dansen uitgebeeld en wordt de aanbidding rond het Goddelijk Kind gedanst.

Zoo wordt ook met het Paascheest de Paaschdans uitgevoerd; deze dans begint met den zondenvall in het Paradijs waar men den duivel Eva dan-

send ziet verleiden; ziet men Eva dansen in bekoring rond den boom van goed en kwaad, en het koor den val van Eva beweenen op inlandsche wijze. Verder is de beweening van den dood van Jesus gedanst, ziet men de HH. Vrouwen in rouwdans naar het H. Graf dansen, ziet men aan het einde de razende duivel rond het ledige graf dansen.

Mijn droom is elk feest een eigen dans te geven. Ik behoef u niet te zeggen wat een uitbundig sukses door deze dansen wordt weggedragen.

Hier in deze dansen ligt de kiem van een nationaal toneel, een nationale toneelstijl voor onze negers. Wat een toekomst, indien men in dien zin wou werken, is niet weggelegd aan deze taak van nuttig, leerrijk en leerzaam vermaak. Dans en muziek is negersch alleen, de inhoud is niet Europeesch maar kristelijk.

Ik wil besluiten dat het mogelijk is de negermuziek te gebruiken, want ik heb ze uitgevoerd gehoord in de kerk en in die dansen ligt een heel rijke bron van kristelijk negervermaak. Dat zij die werken aan de Katholieke aktie vooral niet vergeten dat de neger een geboren zanger en een verwoed danser is, en dat zij die deze twee talenten niet gebruiken twee voor te grijpen schatten verwaarloozen.

A. Walschap, M.S.C.

Nota der redaktie.

Een al te vroegtijdig afsterven heeft E.P. A. Walschap ontrukkt aan de genegenheid van zijne medebroeders en van de inlanders. Van allen was hij om zijn nederige deugd oprecht bemind. De inlanders verliezen in hem een liefdevol priester, die met hun vreugde en leed zoo innig mee-

voelde en ze wist te vertolken in hun eigen muziek. Zij waardeeren zeer zijn muzikaal werk voor hen, omdat zij er zich in terugvinden en voelen dat het gesproken is uit het hart. Zonder iemand te na te komen, mogen wij wel zeggen, dat P. Walschap, samen met P. Jans, baanbrekend werk heeft verricht op gebied van inlandsche kunst, hare aanpassing en verderen bloei.

Resumé.

L'élément-chant, dans la musique indigène, n'est que d'une importance secondaire: son essence est la danse, propulsée par un rythme déterminé et ornementée de chant. De la même façon, chaque forme d'activité à mouvements identiques et répétés (travaux, ramer, course, jeux divers) a son rythme propulseur, agrémenté de mélodie.

Là, où l'activité physique n'exige pas une succession de mouvements identiques, le talent musical du noir se montre en développements, parfois surprenants, de motifs mélodieux très concis.

Quant à l'élément émotionnel de la musique indigène, nous ne parvenons pas à le saisir. La mentalité noire nous échappe, ses manifestations sont totalement différentes des nôtres: et toujours ce sera un mystère pour nous quand et par quoi cette musique est joyeuse ou douloureuse.

Loin d'être mélodie pure la musique indigène est harmonieuse, d'une harmonie basée sur d'autres éléments, peut-être, que la nôtre, - découlant surtout de la belle consonnance de timbres humains plus aigus et plus bas, plus légers et plus graves.

Mais l'élément spécifique et distinctif reste le rythme. Pour le saisir il faut remonter à la danse: aux battements syncopés des pieds, aux balancements des corps, aux mouvements élégants des torsos et des bras, aux lentes inclinaisons et

aux brusques secousses des têtes. UN temps principal donne la mesure, dirige les mouvements des corps ainsique l'action des instruments, à percussion ou à frottement: il les régit, leur permet des évolutions arbitraires mais sans jamais qu'ils s'affranchissent de lui, toujours dominés par lui. Cette diversité dans l'unité est un pendant de la polyphonie classique.

On ne doute plus de la possibilité d'utiliser la musique indigène. On l'a introduite dans l'église.

Mais il faut faire davantage. On doit utiliser la danse. Elle est partie intégrante de la vie indigène. Elle doit le rester pour le nègre devenu chrétien. La chose est possible.

Le P. Walschap a écrit des séries de danses religieuses pour certaines grandes fêtes. Il aurait voulu en composer pour tout le cycle liturgique et contribuer ainsi au théâtre indigène, comme les Mystères du moyen-âge ont fait naître le nôtre. Une mort prématurée l'en a empêché.

Ennobler, christianiser les divertissements, la douleur, la travail indigène dans leur manifestations chorégraphiques et musicales, tel était le but de ce missionnaire, épris de beauté et rempli de bonté, qui, par sa mort, laisse un grand vide dans nos rangs.

VALIDITEIT DER PSEUDO - HUWELIJKEN.

In deze nota zou ik de vraag willen stellen, wanneer sommige pseudo-huwelijken als geldig beschouwd worden.

Al bezitten we reeds heel wat gegevens over het inlandsch huwelijk, toch blijven er nog vele duiertes punten over, vooral wat betreft de kennis van hetgeen de geldigheid van het huwelijk uitmaakt. Om te helpen tot een beter inzicht te komen geef ik deze veel voorkomende gevallen.

Eerste geval: wali oa nkaya.

Ewange is in zijn jeugd protestantsch gedoopt. Hij wil naar de stad en krijgt van zijn vader een dezes vrouwen. Na een jaar samenwonen wordt de man ziek, zijn vader sterft, en de vrouw loopt weg. Nadien komt Ewange met een anderheidensch meisje naar de missie. Beiden willen katholiek worden en trouwen.

De vraag is nu deze: Als dat eerste huwelijk van Ewange geldig was, kan hij niet als vrij beschouwd worden en dus niet hertrouwen, zoolang zijn eerste vrouw leeft. Zelfs als hij niet gedoopt was, zou hij niet kunnen hertrouwen zonder van den casus paulinus te genieten.

Gelijklopende gevallen: 1) Lokala heeft voortdurend omgang met een der vrouwen van zijn vader. Deze wordt het spel moe en schenkt die vrouw aan zijn zoon. Na enkele maanden is de roes uit en de vrouw keert gewoon in vaders harem weer.

2) Ngoi gaat "geld" zoeken om zich een

vrouw aan te schaffen. Zijn oom Ikoli biedt hem een zijner eigen vrouwen aan.

De oplossing die men mij in Coq en omstreken geeft is de volgende: Dergelijke vrouw wordt u gegeven om er mede te leven, maar zij blijft behooren aan uw vader zoolang uw vader zelf u niet officieel voordraagt aan de familie der vrouw (Nda mbaala ale wali ow'ona; lo lo nd'otangi ale wali ow'ise).

Schematisch moet die voordracht aldus gebeuren: Vader zelf roept u: "Gij komt goed overeen met de vrouw, die ik u gegeven heb. Ga u dus maar bekend maken aan haar familie." Gij neemt een bruidswaarde (bv. een lans, of 50 fr.) en bier, en ge gaat naar de familie van de vrouw. Daar vragen zij u nieuws (u-ola nsango). En ge antwoordt: Zie, vader heeft uw kind "gebruidschat," en mij kent gij nog niet. Maar vader heeft mij uw dochter tot vrouw gegeven, en nu ben ik gekomen om mij aan u te doen kennen." — "Waarmee komt gij u doen kennen?" (1) Gij geeft dan de meegebrachte bruidsgeschenken en van nu af zijt ge de geldige en wettige echtgenoot.

Er blijft natuurlijk de mogelijkheid dat de aangetrouwde familie (likilo) den nieuwen schoonzoon niet aanvaardt. Dan vindt zij een uitweg, als deze: "Ga maar alvast naar huis. We houden onze

---

1) Dit is: welk is de titel van uwe voorstelling als onze aanverwante (bokilo)? (G. H.)

dochter hier om geschenken te verzamelen, die we u met haar achterna sturen." En de familie zoekt gauw het noodige bijeen voor de teruggave van den "bruid-schat".

Tweede geval: wali oa nkoela.

Bongoli werkt al jaren in de stad. Hij wil huwen en schrijft aan zijn vader: "Zoek mij een vrouw." Vader stort den bruid-schat voor een meisje, dat van nu af gewoonterechtelijk de vrouw is van Bongoli. Deze stuurt zijn belastingboekje naar huis, en zijn vader laat er de vrouw in aantekenen. Daarop wordt de vrouw naar de stad gezonden en komt op de missie voor onderricht. Bongoli bekijkt... en weigert ze. Vrouw en belastingboekje worden teruggestuurd en vader eischt den "bruid-schat" weer.

Hoe dit geval opgelost? Het lijkt wel een Neger-variante op ons matrimonium ratum non consummatum. Want zoon vrouw is wel degelijk uw echtgenoot, uw eigen vrouw: aokolongwa wali okawe. Wali oa nkumboja, zeggen de inlanders in de buurt van Coq.

Mij dunkt echter dan er één essentieel element, nl. de toestemming, ontbroken heeft, of minstens dat die alleen voorwaardelijk gegeven is. De vraag blijft echter open, wanneer die toestemming volledig wordt, vermits man en vrouw natuurlijk eerst de echtelijke samenleving beproeven in de inlandsche maatschappij. Juridisch (nda botangi) zijn zij man en vrouw; echtelijk (nda mbaala) eveneens; ofschoon misschien alleen voorwaardelijk. Wanneer en waardoor wordt dit huwelijk geldig bindend?

Derde geval: wali oa lisango.

Nkolobise laat bij zijn overlijden drie weduwen achter. Entombo neemt er eene van tot zich, en brengt ze naar de missie voor onderricht, doop en trouw.

Is hier een inlandsch huwelijk? Neen, zeggen de inlandsche rechtskundigen. Want al mag die vrouw, Oyambi, bij een derden man, in casu Entombo, gaan wonen, de rechterlijke verdeling der weduwen is nog niet geschied.

Kort daarop gebeurt die verdeling, en de vrouw Oyambi wordt toegerekend aan den ouderen broer van Entombo, die ze weer aan Entombo afstaat.

Halt! zeggen de rechtsgeleerden; nog geen huwelijk volgens onze wet! Entombo is nog steeds een "bome oa njisama" (een blinde echtgenoot), een "bokilo o'w'ekundé" (een valsche schoonzoon). 1) Eerst moet hij zich aan de familie van Oyambi bekend maken en den vroeger gestorten "bruid-schat" tellen (bändola). 2) Als die inventaris opgemaakt is en de goedkeuring van beide partijen verkregen, is het huwelijk voltrokken. Natuurlijk moet de nieuw-erkende echtgenoot er dan nog een bruidsgift bijvoegen (afya).

---

1) Woordelijk beteekenen deze uitdrukkingen: een verborgen of clandestien echtgenoot, en een geheime aanverwante (schoonzoon of zwager); hetgeen zou kunnen duiden op een huwelijk dat niet publiek-rechtelijk is, dus ongeldig ofschoon toegelaten. G. H.

2) Zou in plaats van "tellen" (uitrekenen) de vertaling: "voor eigen rekening nemen" hier niet beter passen? G. H.

Besluit

Deze drie gevallen hebben zeker al menig missionaris, en wellicht ook al menig ambtenaar in moeilijkheden gebracht. Indien de voorgestelde oplossingen juist zijn, zou er eens te meer uit blijken, hoe heel het matrimoniaal stelsel onzer inlanders hier juridisch sterk staat, en hoe zij

het huwelijk pas als geldig voltrokken beschouwen, wanneer bepaalde juridische voorwaarden vervuld zijn. Niet de hoeveelheid en de kwaliteit van den "bruidschat" verleenen die geldigheid, doch enkel de voltrekking der juridische forma.

E. Boelaert, M.S.C.

Nota van de redactie. Wij bevelen ten zeerste de studie dezer gevallen en het onderzoek naar de juiste oplossing aan onze medewerkers en lezers aan, en zullen al hunne beschouwingen, inlichtingen, opmerkingen, enz. zeer dank-

baar aanvaarden, om te komen tot een juist begrip van het inlandsch recht, dat noch wij, verantwoordelijke Blanken, noch de inlandsche gemeenschap kunnen ontberen in onze werking voor een degelijke, hechte beschaving der Kongoleesche volkeren.

Resumé.

L'auteur veut apporter quelque éclaircissement dans certains cas matrimoniaux.

1. Le cas d'une femme donnée p. ex. par un homme à son fils, neveu, etc. La solution donnée est que cette union ne devient valide en droit indigène Nkundo-Mongo que par un acte officiel du fils pour se faire agréer comme gendre par la famille de la femme.

2. Le cas d'une épouse acquise par le père pour son fils sans que celui-ci connaisse la femme. On doute de la validité de cette union, à cause du caractère conditionnel du consentement du futur;

mais on manque de données positives pour résoudre le doute.

3. Le cas d'une femme héritée. Le mariage n'est valide que lorsqu'il a lieu après le partage officiel des veuves, et à condition que le nouveau mari ait été agréé comme tel par la famille de la femme et y ait "compté" (ne devrait-on pas dire: "pris à son compte"?) la "dot" versée par le défunt.

On demande la collaboration pour arriver à une conception juste de la valeur exacte de ces sortes d'union.

TOOVERIJ en HEKSERIJ bij TOPOKE en BAMBOLE.

I. Bij de Topoke.

Deze aantekeningen werden opgesteld gedurende een reis bij de Topoke in 1936. Ik schrijf ze over zooals ik ze toen maakte, en zal er eenige nieuwe aantekeningen bij voegen, gemaakt in de streek der Bambole, in zooverre ze andere gezichtspunten openen.

Nganga.

Dit zijn tovenaars of medecijnmannen, waarheidzeggers en al wat je nog meer kunt uitdenken wat betrekking heeft met dat vak. Mannen die geld verdienen als water en in een massa gevallen 't geld aftroggelen.

Ze loopen vrij rond en als je 't eenmaal weet, ken je ze aanstonds terug. Een lange lans op hun schouder, een groot mes in een scheede van lianen, de noodige ringen om polsen en enkels, een stukgesneden dierenvel als gordel, en om hun hals in een stukje huid een of ander geheimzinnig geneesmiddel.

Ze imponeeren zich bij de bevolking door allerlei trucjes. In het dorp van mijn zegsman was een nganga, die 's morgens bij zonsopgang in zijn ligstoel ging zitten, met den rug naar de zon gekeerd, 's middags draaide hij den stoel om en tegen den avond, goed geroosterd, trok hij zijn huis binnen. Om van uithoudingsvermogen te spreken.

Sommige nachten riep hij plotseling: "Allen op de muur kloppen." En je hoorde overal het getik, totdat hij sprak van ophouden. Den volgenden morgen gaf hij uitleg van het geval. Er waren 's nachts behek-sers (ndoki) geweest, die dorp wilden uitmoorden. "Geef me zooveel lansen, kippen en een vrouw en ik zal de ndoki gaan zeggen jullie met rust te laten". De gevraagde spullen kwamen ten spoedigste te voorschijn en de plaag was voor een tijdje geweken.

Dan weer vergasten ze de bevolking op een dans, en ook dat kost centen.

Is er iemand ziek, de tovenaars blijft pal voor de deur staan, loopt wat geheimzinnig rond het huis, houdt een gesprek met een onzichtbaar iemand en hij orakelt: "Er is een ndoki achter je huis die je wil dooden, geef me op staanden voet een "sangatumbo" en zooveel franks. Dat is om den ndoki tevreden te stellen. Daarna komt 't geneesmiddel los, waarvoor natuurlijk ook de noodige som moet gestort worden.

In een spiegelkje leest hij de waarheid. Maar het slot van ieder lied is het lieve geld.

Soms, als de vader tovenaars is geweest, en zijn zoon zou 't baantje niet willen overnemen, dan is de publieke opinie tegen hem. Ten slotte overtuigd, krijgt de jongeman een verschijning van zijn vader of grootvader, ontvangt de wetenschap der

kruiden en zijn rijkdom is verzekerd.

Ndoki (beheksers).

Dit zijn de geheimzinnigste menschen, die je je kunt indenken. Men kent hen in het geheel niet alvorens ze zich bekend maken, en dit doen ze b. v. als ze genoeg menschen benadeeld hebben. Dikwijls na zoo'n "vermoeidheid", word een ndoki nka nga. Nu zal hij menschen gaan redden, in plaats van te benadeelen. Het lijkt nog al erg cynisch. Er is een heele organisatie met chefs, capitas en gewone uitvoerders der bevelen. Er wordt op een vergadering bepaald, hoeveel menschen als slachtoffer moeten vallen in de verschillende dorpen. Dat hangt af van de groote der dorpen. Na een jaar komt de raad weer bijeen. Heeft de aangewezen beheksers zijn getal niet vol gemaakt, dan krijgt hij als straf een of meerdere zijner familieleden te benadeelen.

Soms wordt er bepaald: "Deze of gene man is nogal erg lastig in zijn dorp, we moeten hem uit den weg ruimen." Het gebeurt echter dat zoo'n mensch bevriend is met den chef der beheksers, dan valt er wel verandering van straf voor. De bewuste persoon krijgt een of andere ziekte, vermagert erg, totdat op een goeden dag de chef der beheksers hem geneest en tevens de macht geeft om beheksers te worden.

'n Beheksers werkt vooral 's nachts. Je hoort hem voorbijgaan, want de uil, het teeken der beheksers, roept den geheelen nacht door, terwijl hij op het hoofd van den beheksers zit. Sommige vrouwen hebben boven op hun hoofd een kale plek, dat is de schuld van de scherpe nagels van den uil.

Vrouwen met groot oogwit zijn zeker ndoki. Zoo stuurde ik eens een

vrouw naar de missie, die een tijdlang met een anderen man had geleefd. Achteraf hoorde ik dat de menschen uit het dorp zeer tevreden waren geweest: ik had hen verlost van een beheksers. Ze leek me trouwens ook een weinig rust-aanbrengend personage.

'n Ndoki kun je zien, maar niet onderscheiden. Het gebeurt dat een beheksers op je af komt met een fel licht. Het schijnt in je oogen en je kunt er niet tegen in zien. De zwarten vergelijken dit met onze electriche zaklampen. Soms hoor je de beheksers in je slaap. Ze kloppen op je hut, je bent ineens verstijfd van schrik, en buiten staan de ndoki je uit te lachen.

Ook houden ze gemeenschappelijke maaltijden, waar ze menschen eten. Ze hebben bv. een zeer schoone banaantros zien hangen. Ze slaan hem at, lichten den eigenaar uit zijn bed en voeren de heele zaak ver weg, ten maaltijd. Als het feest ten einde is, wordt man en banaantros weer teruggebracht. Het slachtoffer zal 's morgens geradbraakt opstaan. De terug opgehangen banaantros zal een waterachtigen smaak hebben en je niet verzadigen.

'n Ndoki zal je iets vragen en je weigert 't hem te geven, wees dan voorzichtig, want ontmoet hij je ergens alleen, dan zal hij je zeggen: "Waarom gaf je me dat niet?" Je moet niet denken hem iets te kunnen terugzeggen, je bent met stomheid geslagen.

'n Ndoki geeft ziekten, wanneer hij niet wil (of mag) dooden. Bv. doofstomheid, lamheid, kinderverlamming zijn door hem veroorzaakt. 'n Ndoki draagt een "mosisa" op zijn wijsvinger, hij behoeft slechts in de richting van je huis te

wijzen en je begint hardop te droomen. Als je wakker schrikt, hoor je hem buiten grinneken.

Er zijn ook middeltjes om 'n behekser van je huis te weren, hem onschadelijk te maken. Heb je er een voor je deur ingegraven, en de behekser komt voorbij en wil je kwaad berokkenen, dan kan hij ineens niet verder, en 's morgens vindt je hem voor je hut zitten. Geef je hem geen verlof weg te gaan, dan is hij genoodzaakt te blijven. Als belooning dat hij weg mocht, geeft hij je de macht ook behekser te worden.

Tot nu toe heb ik niemand ontmoet die een behekser met eigen oogen zag. De ouderen hebben hun dat verteld.

Berust de heele geschiedenis op het genot spookgeschiedenissen te vertellen? Berust het op een historisch geval dat er een geheimzinnige sekte bestond of nog bestaat?

Of is het niet eerder 'n zoeken naar een oplossing van zaken, gebeurtenissen die geheimzinnig lijken, en waaraan de zwarte geen uitleg kan geven?

II. Hekserij bij de Bambole.

In Kongo Overzee van 2 April 1938 schrijft P. V. van Bulck: "Interessant ware het te weten of een tovenaars, die weliswaar een betooverde van de beheksing kan bevrijden, even gemakkelijk een behekser, die tot dan toe onbewust behekste, ook kan onttooveren, d. w. z. van de verderfelijke macht, die hem overviel en hem tot behekser heeft gemaakt, kan bevrijden? En is dit niet het geval, waarom is hij dan onmachtig? Waarom is die behekser veroordeeld om

te zijn en te blijven wat hij door toeval of door overerving werd?"

Ziehier wat ik over deze indokwestie nog vond bij de Bambole van de hoofdj der Balinga (Opala).

'n Mensch wordt geboren als behekser ofwel als goed mensch. Want dat is zeker: er zijn goede en kwade menschen.

Men schijnt dus hier aan te nemen dat en geen middel bestaat om behekser te worden; het is "aangeboren". Dat iemand behekser is, komt men alleen te weten door den "nkanga", en dat in 't een of 't ander geval, zooals verder zal blijken.

Een behekser wordt zwaar ziek. De nkanga wordt er er bij gehaald. Hij legt zijn met "mosisa" (geneesmiddel) ingewreven handen op de borst van den patient en constateert aan de hartkloppingen of die man 'n behekser is of niet. Een behekser trouwens sterft ook heel spoedig. Na een dag of twee ziekte is het met hem gedaan. Dat is voor de menschen een bewijs dat het met hem niet in den haak was. Men zal hem opensnijden, en de zg. "liloka" vinden, een lichaamsdeel ter dikte van den arm, gelegen in de buurt van het hart. Die "liloka" moet apart begraven worden, anders komt de ziel er later mee terug. (1)

---

(1) Terwijl ik hierover inlichtingen krijg, vraag ik van zelf waar de zielen der dooden naar toe gaan.

De ziel komt terug in den schoot van een of andere vrouw, en wordt dus de ziel van het te baren kind. Soms op een nacht droomt de vrouw dat ze haar kind zoo of zoo zal moeten noemen. Ze heeft een verschijning gehad van een of andere doode. En zoo komt de ziel van een behekser terug met zijn "liloka" wanneer deze niet apart werd begraven.

Nu de kwestie van den behekser, (bewust of onbewust, men maakt er hier geen onderscheid tusschen en ik meen te kunnen opmaken dat ieder behekser bewust is van zijn "macht") die graag van zijn "liloka" zou bevrijd zijn. (2)

Hij is zwaar ziek, en in zijn ijlen vertelt hij alles wat hij gedaan heeft. Hij wil nu verlost worden en roept de nkanga.

Vroeger bestond dit geneesmiddel niet. Het is hier sinds eenige jaren bekend (men zegt sinds 1936).

Lua, mijn zegsman, een nkanga uit het dorp Yaoleka, vlak naast de missie gelegen, vertelde me hoe hij zijn kind van een "liloka" bevrijdde. Geconstateerd werd dat het kind behekste. Nergens anders vond hij het middel dan bij de Yalingo (andere clan der Bambole waar de moeder van het kind vandaan is).

Hij heeft er het middel gekregen, het is een purgatief en vomitief. En nu is de "liloka" met dat al naar buiten gebracht en het kind is genezen. Volgens hem, voorgoed, volgens de ouderen niet. Want zij gelooven er in ieder geval niets van. Het is onmogelijk zeggen zij dat een lichaamsdeel kan verdwijnen door purgatiemiddelen. Trouwens, de rechters van het dorp hebben Lua doen verstaan dat er van beheksers onttooveren niets meer in komt.

Men zou haast gaan zeggen dat de tegenwoordige "wetenschap" der zwarten de oorzaak van het behekken gaat zoeken in het materiele, ter-

wij vroeger de kwade geest iemand tot beheksen voerde.

Nu is de schuld van alles die "liloka", dat lichaamsdeel dat iedere behekser in zich draagt. Is men dat kwijt geraakt door de nieuwste vindingen op geneeskundig gebied, dan zal men niet meer beheksen. Men blijft wel een mensch die haat draagt en ruzie zoekt; men wordt ten slotte geen goed mensch meer.

Dat een behekser zwaar ziek kan worden, komt natuurlijk door zijn "mosisa". Fijngestampte schors van een boom met nog een massa andere ingrediënten, dat alles te zamen in een hoorn van een of ander dier, wordt opgehangen in de hut ofwel vóór de hut ingegraven. Wil iemand mij kwaad doen, dan verdedigt me mijn geest, die zich met al die spullen heeft vereenigd. En soms is die verdediging zóó krachtdadig dat de behekser bijna onmiddellijk ziek wordt.

Het is steeds de toovenaar die den behekser zal bekend maken. Men vangt een tijdlang geen visch of wild. Niemand zal zeggen: "Ik heb geen geluk gehad, de visch wil niet bijten of het wild is verdreven." Aanstonds denkt men aan een behekser. Tegen een goed honorarium zal de toovenaar den schuldige vinden en aanwijzen. Tegenwoordig hebben de toovenaars angst voor de Staat. Het komt er vooral op aan, dat er geen represaille-maatregelen getroffen worden door de benadeelde partij.

Wel mag hij persoonlijk den behekser gaan opzoeken, en hem zeggen dat hij op de hoogte is van zijn behekserij, dat het moet ophouden anders maakt hij zijn naam bekend aan de gemeenschap. En dat wil de behekser tegen

---

(2) Hier zegt men, in tegenstelling met wat ik vernam bij de Topoke, dat geen enkele behekser zich zal bekend maken omdat hij er zogenoemd "genoeg" van heeft.

geen enkelen prijs. En als bij tooverslag zijn de netten vol visch of wild, en geen enkele pijl zal misgeschoten worden.

Het zou wellicht interessant zijn dit alles in concreto te zien, met eigen oogen en hooren het heele geval te kunnen waarnemen. Maar geen enkele zwarte is er op uit om nu eens te zeggen: "Ze behekseren me op dit oogenblik, nu vang ik geen visch, enz."

Ten slotte zouden wij tot de conclusie moeten komen, dat heel die beheksergeschiedenis bij den zwarte berust op louter verbeelding. Zijn verstand laat hem in den steek, wanneer hij geen natuurlijken uitleg kan geven van een ziekte, van zijn hardop droomen, enz.

Hij kent zekere geneesmiddelen, zekere vergiften. Wordt een zijner naastbestaanden ziek, hij denkt aan niets anders dan aan vergift, vooral hier, waar vergift schering en inslag is. Wie gaf dat vergift? Iemand die kwaad wilde doen. Geen enkele zwarte zal er aan

denken zich te verdedigen, wanneer hij beschuldigd wordt behekser te zijn, zelfs niet wanneer, zooals vroeger, de doodstraf er het gevolg van zou zijn.

De angst voor onbekende machten, heeft een toestand geschapen, die geheel het psychologisch en sociaal leven der zwarten beheerscht (en wellicht veranderde) zoodat er geen uitweg meer open is, noch voor den behekser, noch voor zijn slachtoffer. Alleen de toovenars, zij die er geld mee verdienen, hebben er alle voordeel bij om deze angstpsychose er in te houden, hetzij bewust of onbewust.

Ik ben in de volle overtuiging dat een ieder deze zaken sinds lang en beter weet. Toch zou het tot nut kunnen strekken als we onderling elkanders gewest wat leerden kennen en de verschillende opinies der Zwarten. Hopelijk zullen andere studies, gedaan in de Kongokuip, meer en vooral betere resultaten opleveren.

H. MATHIJSEN. Montfortaan,
Opala.

RESUME.

Les nganga des Topoke sont des guérisseurs, des devins, des protecteurs contre les ndoki.

Ils emploient certains trucs pour en imposer et se font payer pour leur services. Les ndoki sont des personnages mystérieux, nuisibles qui travaillent surtout la nuit et peuvent produire des effets extraordinaires. On ne reconnaît pas le ndoki comme tel. Un ndoki peut devenir nkanga.

Pour les Bambole le ndoki nuit à cause d'un organe particulier. La disparition de cet organe fait cesser le pouvoir et le désir d'envoûter. Les nkanga possèdent cette médication; ils savent aussi découvrir les ndoki.

A ces croyances se mêle beaucoup de phantasie, augmentée par la crainte de puissances invisibles.

UIT EEN SCHOOLVERSLAG.

Uitvoering van het programme der lagere school.

1. MOEDERTAAL. Het letterkundig onderricht kreeg een ruim aandeel, om wille van zijn onbetwistbaar-groote opvoedende waarde.

A. Lezen. Er werd speciale aandacht gevestigd op verzorgde uitspraak. De leeslessen hebben wij ook doen dienen tot gunstige inwerking van het doelmatig gelegenheids-onderricht: Lectuur nl. in verband gebracht met de overige vakken *in moedertaal en ook in verband met andere vakken*, om stil aan onze Kongoleesche onderwijzers voor het occasioneel onderricht te winnen. Dit is trouwens nog een kwelgeest voor hen, die van natuur uit zoo houden van het "système des tiroirs" en geen brug weten of durven te slaan tusschen de deelen van een vak of tusschen de vakken onderling.

In verband met leeslessen werden ook uitspraak-oefeningen gegeven, door veelvuldig navertellen van het gelezene. Soms werden speciale dictie-oefeningen gehouden.

B. Spraakleer. In het tweede jaar van den eersten graad: begrip van zelfstandige naamwoorden en werkwoorden; meervoud; stam; prefixen; klassen; gebiedende wijs; personen affirmatieve en negatieve vormen van het werkwoord.

In het eerste jaar van den twee-

den graad. Het vorige verder uitgewerkt; bezitwoord; andere akkoord-woorden (telwoorden, bijvoeglijke en zelfstandige voor-naamwoorden); hoofdvormen en -tijden van de werkwoorden; prefixen, infixen en suffixen; relatieve vormen; vraagwoorden; koppelwerkwoord; eerste begrippen van spraakkundige ontleding.

De twee hoogste jaren zijn voor dit vak gezamenlijk opgegaan. De vorige stof werd verbreed en uitgediept. Verder werd nog gezien: voorzetsels, voegwoorden, bijwoorden, onomatopoeën, zinsdeelen; spraakkundige en redekundige ontleding; enkele begrippen over zins-ontleding.

C. Orthographie. Als occasioneel onderricht bij het onderwijs van de verschillende vakken; systematisch in diktaten en spraakleeroefeningen.

D. Diktaat: In alle klassen werd de speciale aandacht gevestigd op afkappingsteecken en op sommige moeilijker medeklinkerverbindingen.

2. STIJL—EN STEL—OEFENING. In het eerste jaar voorbereid, in het tweede stelselmatig begonnen. Zoo onder meer: antwoorden op heel kort vragenlijsten na de leeslessen, causeries, intuïtie, gezondheidsleer, landbouw, enz. Verder: echt stijl-oefeningen voor beginners: heel beknopte beschrijving van dieren, planten, voorwerpen, voorbereid door een korte bespreking van het onderwerp en geleid door een allereenvoudigst plan of een vra-

genlijstje.

In het eerste jaar van den tweeden graad: verbetering van het vorige en een stapje verder. Ook fabels, verhalen, korte inhoud maken of schriftelijk navertellen of plan opmaken van sommige leesstukjes.

In de hoogste jaren: vergelijking van twee of meer concrete voorwerpen, beschrijvingen, fabels, verhalen, brieven, verslag of eenvoudige ontleding van gelezen stukjes.

3. REKENEN EN METRIEK STELSEL.

Het programma werd overal afge- werkt, en dit zooveel mogelijk beredeneerd, om alle lessen en oefeningen niet enkel ontwikkelend, maar ook vormend te doen inwerken.

De nieuwe lessen werden bijzonder aanschouwelijk onderwezen.

Na afwerking van het programma werden de breuken speciaal en grondiger behandeld, als volgt:

I. 1: enkele eenvoudige begrippen.

I, 2: 1) breuk, begrip en wat erin ligt op- gesloten;

2) vergelijking van breuken:

- a) met de eenheid; onechte breuken;
- b) onderling;

3) herleiding der breuken:

- a) geheel tot breuk;
- b) breuk tot geheel of tot gemengd getal;

4) bewerking der breuken:

- a) samentelling en aftrekking van gelijknamige breuken;
- b) vermenigvuldiging en deeling door geheel getal (algemeene weg);

5) vraagstukjes.

II. 1: Herhaling en verdere uitwerking; vereenvoudiging der boeuen; samentelling en aftrekking van gelijk-

namige breuken, vervolgens van ongelijknamige breuken; vermenigvul- diging en deeling, in verschillende gevallen; vraagstukjes erop.

In de twee volgende jaren wordt alles uitgediept en uitgebreid; de oefenin- gen en vraagstukken worden moei- lijker. Verder herleiding van breuk of gemengd getal tot decimaal getal en omgekeerd.

Deze leerstof, zooals trouwens heel het rekenonderricht van onze school, is eene toepassing van de excentrische me- thode, waarbij de leerstof 1°) elk jaar, en 2°) telkens uitgebreider wordt behandeld. De- ze methode lukt goed bij de kinderen. Zij geeft de leerlingen smaak voor de leerstof, doordat de moeilijkheden progres- sief verdeeld zijn. Daarbij komt dat, hoe klein hun leerstof-kringetje ook is, het tel- kens een duidelijk geheel vormt, dat met genoegens overschouwen en waarvan zij elk jaar een deeltje beter belicht zien. Het is echter geen eenzijdige toepassing van de excentrische methode. In ons la- ger onderwijs worden trouwens concen- trische en excentrische methode dikwijls naast en om elkaar gebruikt.

Doch om een leervak aldus te onder- wijzen is een doelmatige indeeling van de leerstof vereischt. Voor de meeste vakken hebben wij dit echter nog niet kunnen doen, wegens gebrek aan tijd. Want dit vraagt zeer veel persoonlijke voorbereiding.

4. INTUITIE. De onderwerpen worden genomen uit het leven, de levenswijze en de omgeving van de kinderen en van het volk, alsook uit de feiten van Europeeschen invloed op hen. Verder ook plaatsbespreking en plaatsontleding.

5. CAUSERIES. De nuttige en vormen- de onderwerpen van het programma werden behandeld, de overige weggelaten. In de onderscheiden jaren kwamen onderwer- pen van individueelen, socialen en gods- dienstigen aard. In den tweeden graad: be- grippen van anatomie en physiologie: van plantenkunde en in de twee laatste jaren, van dierkunde.

In verband met causerie, intuïtie, gezondheidsleer, lektuur, enz werden ook de Boschlessen beproefd. De leerlingen werden naar het bosch geleid, om er de planten te bestudeeren. Ter plaatse werd telkens een aangename, ontledende en beschrijvende causerie gehouden; een blad van de boomen werd meegebracht. Zoo begonnen wij eene verzameling bladeren, die nadien stof verstrekte voor interessante herhalingen of besprekingen. Hetzelfde werd gedaan voor lianen en vruchten.

Als aanvullingsoefeningen kwamen dan verzamelingen, opstellen, verslagen, enz., die onmisbaar zijn om die lessen doel- matig te maken.

We hopen deze lessen in de vol- gende jaren meer uit te baten. De enke- le proeven hebben bewezen dat en onder- wijzers en leerlingen er smaak in vinden. Ook ons leer- en vormingswerk zal er alle voordeel bij hebben. De leerlingen wor- den in hun natuurlijk midden terugge- bracht en van daaruit beïnvloed door het onderwijs: de uitslag moet wel positief zijn.

6. GEZONDHEIDSLEER. Buiten het pro- gramma werd bijzondere aandacht ge- schonken aan ziekten van lokale beteek- nis. In den tweeden graad werden de les- sen eenigzins in verband gebracht met en gegrond op de anatomie en physiologie,

waarop ze in de toekomst heelemaal zul- len gebouwd worden.

7. LANDBOUW. Werden gezien: de plant en hare physiologie. Grond en ver- betering. Nijverheids- en voedingsgewas- sen: fruitteelt. Speciale lessen in tuinbouw. Het alles aanschouwelijk en gesteund op praktische oefeningen in den proeftuin.

8. AARDRIJKSKUNDE. In den eersten graad door eenvoudige spreekoefeningen over de naaste omgeving. Verder zooals het programma aangeeft.

9. ZANG. Het repertorium, van op het gehoor geleerde liederen was een rijke verzameling van inlandsche muziek; Eu- ropeesehe en inlandsche begeleiding met fijnen smaak door elkaar verwerkt. En- kele zangen ook van Europeesche her- komst.

VERLOF. De periodes der vakanties lijken op onze school wat te lang. In feite is dit echter niet het geval. Dit is nog eene noodzakelijke aanpassing van onze school aan de plaatselijke omstandigheden.

Vroeger kregen de kinderen minder verlof. De afstanden van thuis zijn zóó groot en de drang naar het familie- en dorpsleven zóó sterk dat de leerlingen na het verlof uiterst onregelmatig opkwamen. Zoo hadden wij soms na 3 maand gansch andere leerlingen in onze respectievelijke klassen. Zoodat het onderwijs er van zelf- sprekend geweldig onder leed. Bovendien was het terugkeeren van het verlof zon- der einde: na 3 en 4 weken kwamen er nog steeds aangeland!

Daarom beproefden wij vier we- ken verlof te geven, drie maal in het jaar, zooals vroeger, maar dan met vaste da-

tums, waaraan volstrekt meest gehouden worden. Het lukte uitstekend! De leerlingen kwamen voltallig en regelmatig terug van huis, en op den vastgestelden datum begonnen wij den volledigen en regelmatig gang der klassen.

Eindbeschouwing.

De groote eisch van ons onderwijs en opvoedingswerk is de aanpassing niet van de leerlingen aan onze methoden, maar van onze methoden aan de Kongoleesche jeugd.

Het is evenwel duidelijk dat het opbouwen van doelmatige methodes slechts het resultaat kan zijn van jarenlange studie van onze kinderen, met al de wisselwerkingen van hun lichamelijk, van hun denk- en trevings-leven, en van hun omgeving.

Inzien is iets... ingrijpen is onontbeerlijk. Want zoo vaak-zoo niet meestal als we de gewenschte uitslag in het onderricht van een of ander vak niet bereiken, mogen wij een mea culpa slaan, omdat wij met onze Europeesche methodes veel te konservatief blijven tegenover onze Kongoleesche jeugd.

Wij zien zoo goed in, hoe gering het kennisgehalte van onze kinderen nog steeds is en hoeveel weg er nog moet afgelegd worden. Maar het is geen berusten erin, en er zal altijd meer vooruitgang be-

tracht worden.

Doch op slot van rekening is onderwijs niet meer dan een middel, een materiaal in dienst van de opvoeding, het eenig doel van ons schoolwerk. Wij moeten - en we mogen - ons ten slotte enkel bezig houden met de onderwijskwesties in zooverre ze middelen zijn meer-zedelijk-en verstandelijk-gevormde menschen aan ons volk in ons geval het bepaalde negervolk te schenken. Wij moeten dus meer en meer alles in en rondom de school tot dat doel uitbaten.

Het is een groot voordeel dat wij hier door programmas niet zoo zeer op voorhand gedetermineerd worden, dat onze opvoeding, zooals het in vele Europeesche inrichtingen het geval is, een louter wetenschappelijke en leeken-kleur krijgt, of liever: een loutere kennis en drilling wordt, zonder stevige ruggesteun. Dergelijke toestand zou uiterst nadeelig zijn voor de normale kultureele ontwikkeling van de Kongoleesche volkeren. Daarom is het noodig dat wij zelfs in de profaanste vakken middelen zien om de godsgedachte en de godsliefde te zaaien in het gemoed onzer kinderen, en onder onze jeugd een geest te scheppen die de stevige basis wordt waarop onze aangepaste opvoedings en onderwijs-methodes vormend zullen voortbouwen, een geest die de ziel zal worden van eene hechte hoogstaande kultuur.

Z. M.

BOTE WA LIKILI.

Likili ale la ntsina ife. Ea joso ntsin'ea bete bya njimola. Ey'afe kela baote bana bant'auma.

Nda joso bem'et'enei beyaki, bimolaki o bete ngoko; wate: bokombe, ekokombe, bofomela la ifaka. Bimolaki bete: bokombe babokaki nd'aembo; ekokombe banto bandowambaki baleki bete beki'y'okolaka el'ant'ama o nd'omwa; bofomela babokaki nd'aembo ko ifaka elenge nk'eko.

Ko ae yooko Likili. Litsina mungote bamato baote bana.

Bikila bil'eko bitano, wate:

- 1° nkenjwambile, nko nsengo;
- 2° ofale lilenge, o nko nsengo;
- 3° byambela, la nsengo. Nga wambelaki yomba ko ale ko ng'ooloka nkange, banto ba likili basanga oolambela. Ko baoya la bete onyomela bont'onko, basanga: tolonyomela nsengo ko aosengwa. Ko bont'onko aolakaa nsengo ekande wate nsoso la mpata 1 nkina 2.
- 4° boondo, o ng'oko.
- 5° bomoto afale bombende; nda ntutumba ende atumba, lolu nda ndala ende afale. Ntsingo te o: ng'ole ale ifoota bona o bombende; nga ntaota bombende ifokela ntumba. Nsengo ekande eoy'afeka, ng'ole baosil'oimola bete.

Njimola bete.

Nkanyi ikanela banto wate basanga bimole bete ntsin'ea bakoka toma la liotsi. Banto bafut'oota, wate io baolila nkoki ya bana nd'ete, ko nda baasi ba toma nda bakula nda nkombo, baolila nko-

ki nda baasi bauma, ba nse la ba nyama.

Lenkina ekend'io nkenjwambile ko benake betaka by'amato, bafut'oota bana. Ko bamongo likili basanga bale l'ete bya liotsi, ng'ole baomeja bomoto bote, nk'ako nkaola ifokela jemi; nga ntenaki nd'aliko ko ifena; ng'anyangena ife isato, wate aokela nkaola jemi ko aota bona.

Liango ja likili.

Basangaki ng'oko nda Bonsombe eka Nkelengo ow'asato nd'ot'oko. Ko bamato baokela baemi nd'onanga bokae w'Onsombe. Bote boko boyaki lima Ngombe. Ngombe lima kalakala banto ba liloki. Ng'ole Ngombe eko ea Bonjale Bosiboko, nd'intantando ya Botomba enduj'end'a jule. Bomot'onko Botongu Lebeka akendaki yoloka nda botamba wa boilondo la bitate 8 bya lilenge (nde bafofoje ae yooko baio bakio, ntsin'ea leta aolakanda; nga wauola o bafosange bolotsi ng'ole esangelo eki joso). Ko bomoto aoyela bote ele bome. Bome oa lina Bolima aki kalakala boloki, aolokaka liloki. Baosanganya liloka iy'afe (Liloki ale wate bonto okwambol'aambu, ambola tonyuka tale we). Nk'anko Bolima aokaa Nkelengo. Nkelengo la Isenge oa bona oki Bolima baamba liloka baokaa banto. Likili aofafwa la Nkelengo, aokaa Efoloko nda Lokofa, Efoloko aokaa Ngombo nda Elema. Ngombo aokaa Boene nda Bosinganse w'Okala bolu la Bolima. Likili aofalangana la Bokala la Lingoi la Bonyanga la Waola.

Basambaki bakambo, ek'io ntalanga-ki batene bitoo ele bonganga. Ntsin'ea ekila

ekio ea bolo wate hotaka w'omoto. Mpe bakandaki nk'iy'auma.

Eki bote bonko oyaka banto bamo la bakalesu b'olole bimejaki nk'ende kika likili Njakomba emo. Lolo imola nk'ele banto ba wanya la banto ba tsi.

Njaamba Likili.

Baina ba bant'andabisa likili wate oa joso ntombi otsikel'io bete. Ko bauma bale nd'obongo bakiy'aina wate mbonje nkina bensaswa. Bensasw'eko nga bonto aki la bote ko aolakaa bot'oko ko baolosakola nsonge y'ensasw'eko, basanga: bote'onko boosila bolo. Ko baowila nd'eliko ea bete. Ko nd'eyelo ea banto l'et'eko joso bowuola ambel'eki'nde wambolaka bote, nkina aomaki banto nkina ntaoma. Ng'aosil'osanga elenge eki'nd'okolaka bote bolotsi, bokotsi okio ow'enkanda akota nd'onkanda.

Nd'onanga wa likili banto bauma bafomeje bete io mongo. Elaka o mbonje nkina ntombi emya bete mpanga bant'auma baomejake.

Bikeelo bya Likili.

Banto ba likili la nkesa babisa ngola, benkange nda bilongi, baende nda lofakatoi lim'ondende nsukela nda litoi, ko bamato nda lofakatoi j'enso nd'ansakundu. Bokolo bomo bolio l'omoto la jwende nk'aum'elongi, ko basanga bolio bonko lina isase ng'oobisa wate bont'omo afaokomeka la bete bekae, nkina l'ootsw'onanga bomo. Ng'ole aomeka ende mongo aowa.

Bote boko oyokende l'iy'eko ng'ole bofilo bokio, ng'elima ekio wate Bontongu Lebeka. Ko bauma bakoji bot'oko o baome b'Ontongu. Bafoma nkole lima nkesa elaka o l'otswopi. Babina: esukulu ntatswaka lokendo (wate njembo ea bote bokio wa jasi ja bana).

Joi lisang'io lobi nda ntsindeja wate baotumbe bete baokela janga, ko baolila bamato balanga bana nd'ikuku ya janga, wengi wali wengi bome; omo afokuwe la wali oa boninga, wali omo afokuwe l'ome ow'oninga.

O bal'a jango linko ko bondele wa leta aoya la soda, baolakanda iy'auma kwikwi. Basonaki ntombi nsambo, baiyeja ife lenkina. Mbonje baolaila nd'ilombe ya njanga. Mpe bondele aokola bensaswa beuma aotumba nda tsa. Ko aosangela bamongo te baboke bete nd'aembo.

Ntsina ea Likili.

Joi ja nsosolo nda likili o jasi j'ana. Ko basanga te bimole bete la nkenjwambile kela bolongo bofule banto la liotsi. Bafolange bete bemo ntsin'ea baoma banto la bampaka la tosiso la bamato ekol'io nkoki ya bana ko bilake nd'ete.

Bala o baio bakelamaki la likili ja jasi ja bana. Njuolaki bekela buke ko bansangelaki ntsina nk'enko.

Bolima, 25-5-1937.

P.EKONYO.

DE LIKILI

De reden van het ontstaan van de likili zijn: Ten eerste om de andere toovermiddelen (of: magische praktijken) weg te nemen. Ten tweede opdat alle menschen kinderen zouden baren.

Te voren zijn er nog vier middelen geweest die de overige praktijken wegnamen, nl. bokombe, ekokombe, bofomela en ifaka. Om de praktijken weg te doen wierp men ze bij de bokombe in de baembo. (1) Bij de ekokombe werden de middelen door de aannemers met den mond gegeten. Bij de bofomela werden zij in de baembo geworpen; eveneens bij de ifaka.

En nu is de likili gekomen. Het eigenlijk doel ervan is dat de vrouwen kinderen baren.

De vijf Taboes van de likili zijn:
1° geslachtelijke omgang overdag; - zonder "tegengift"; (2)
2° men mag geen lilenge-vrucht eten; eveneens zonder tegengift; (3)
3° allerlei zaken aannemen; dit heeft een tegengift. Als ge iets hebt aangenomen en gegeten en ge wordt ziek, dan komen de likili-bezitters u middelen mengen; zij zeggen: wij hebben voor dien mensch

geneesmiddelen gemengd en hij heeft een tegenvergift gekregen. En die mensch geeft hun een vergoeding voor het tegengift, nl. een kip en 5 of 10 fr.

4° boondo; hetzelfde tegengift; (4)

5° de vrouwen mogen geen bombende (boende)-antiloop eten; wel mogen zij ze bereiden doch niet eten. Als een vrouw van die antiloop eet dan zal haar kind een bombende zijn; ofwel zal het kind kreupel geboren worden. Het tegengift komt later, als men alle praktijken weggedaan heeft.

Het wegnemen der praktijken en middelen

In hun gedacht nemen de likili-menschen de andere praktijken weg, om de voedingsmiddelen en het voortplanten te beschermen. Men krijgt geene kinderen meer, omdat men met toovermiddelen werkt waarin navelstrengen van kinderen zijn gedaan; ook in de middelen van jacht en vischvangst, met pijlen of afsluitingen, heeft men navelstrengen gedaan. Dat alles houdt de geboorten tegen.

Verder, geslachtelijke omgang overdag en het zien van de vrouwelijke schaamdeelen beletten het baren van kinderen.

De likili-menschen zeggen dat zij de middelen bezitten om kroost te geven. Als zij een vrouw het middel te drinken

---

1) ovale of ronde inzinkingen van den grond op hoog land, meest gevuld met water; een jembo is een geliefkoosde verblijfplaats van geesten-bilima. (G.H.)

2) d. w. z. tegen deze overtreding is niets te doen; men kan zich niet beschutten tegen de gevolgen. De gevolgen van de overtreding werken in het gedacht dezer menschen ipso facto (G.H.)

3) Lilenge is de naam van een soort pompoen; de plant zelf heet bolenge. (G.H.)

---

4) Boondo is een soort verwensching door met een stok den grond te slaan, en den naam te noemen van dengene dien men wil verwenschen: X, als jij visch (vleesch, kip, enz.) eet mag je sterven; of iets dergelijks. (G.H.)

geven, dan zal zij onmiddelijk ontvangen; als zij geen maandstonden had, zal zij er krijgen; als zij ze twee- of driemaal gehad heeft zal zij aanstonds zwanger worden en een kind baren.

Ontstaan van de likili.

Zoo werd hier eerst verteld te Bonsombe bij Nkelengo, die de derde was die dien "bote" aannam. En de vrouwen werden zwanger in zijn dorp Bonsombe! Dit middel komt van de Ngombe(5). Van oudsher zijn de Ngombe echte tovenaars. Zooals die Ngombe van Bonjale Bosiboko, bij het riviertje Botomba. Daar leefde in afzondering de vrouw Bontangu Rebeka, die eens ging tooveren bij een boilondo-boom (6) met 8 stukjes van een lilengsvrucht (zie nota 3) (tegenwoordig willen zij niet duidelijk meer die zaken openbaren, omdat de regeering heeft ingegrepen; als ge hen ondervraagt, dan zeggen zij het niet juist meer zooals vroeger). Die vrouw bracht den "boté" bij haar man. Die man, Bolima, was eertijds een echt groote tovenaars. Zij vereenigden hun beider hekserij. (Tooverij gebeurt met het oprapen van vezels van palmnoten of van kruimels van hetgeen ge gegeten hebt).

Daarna gaf Bolima het middel aan Nkelengo. Nkelengo nu en Isenge, een zoon van Bolima, gaven de tooverij voort

---

5) De oorsprong van den naam likili is me onbekend. Er bestaat een woord likili, vervorming van het Fransche "recrue", om "nieuwgekome" te beduiden. Denkelyk is dit ook de beteekenis hier: laatste nieuwigheid op het gebied, een nieuw middel om nieuw leven in het volk te brengen. (G. H.)

6) De boilondo schijnt een groote boom te zijn; op zijn éenen stam draagt hij takken met verscheiden soorten bladeren! Men beweert dat hij slechts uiterst zelden voorkomt. (G. H.)

aan anderen. Zoo kwam de likili binnen (nl. in deze streek, G.H.) door Nkelengo, die hem gaf aan Efoloko in Lokofa. Deze gaf hem aan Ngombo in Elema. Ngombo gaf hem aan Boene in Bosinganse der Bokala dichtbij Bolima. Zoo is de likili nu verspreid over de Bokala, de Lingoi, de Bonyanga en de Waola.

Zij kwamen voor het gerecht omdat zij hunne kleederen niet wilden afdoen voor den dokter. Het is nl. voor hen een strenge taboe vrouwelyke naaktheid te zien. En zoo werden zij allen gevangengezet.

Toen die bote kwam, geloofden vele menschen, zelfs domme kristenen, erin als in een God. Maar de verstandige en de brave menschen deden daar niet aan mee.

Het aannemen van de likili.

De naam van den voornaamste die de likili meedeelt is ntombi bij wien men de vorige toovermiddelen achterlaat. Al de volgelingen heeten mbonje of bensaswa. Als iemand een "bote" heeft, dan geeft hij hem aan de bensaswa; en dezen slaan hem met het uiteinde van hun bonsaswa (7) en zeggen: die "bote" is nu krachteloos geworden. En zij leggen het middel op den brandstapel der "beté".

Als die mannen komen met de bote, dan vragen zij eerst aan den bezitter de wijze waarop hij het middel heeft aangenomen, of hij nl. er iemand voor heeft gedood of niet. En als hij dan alles goed heeft uitgelegd, dan schrijft hun griffier het op.

---

7) Bonsaswa is de naam van het gekende "vliegen-slagertje" der negers. Het is een teken van ondergeschikt gezag. (G. H.)

In een dorp dat de likili heeft aangenomen, mag niemand uit eigen macht een "bote" plaatsen. Eerst moet de mbonje of de ntombi de middelen plaatsen, en pas daarna mogen allen het doen.

Gebruiken van de likili.

's Morgens bestrijken de likili-menschen zich met roodsel; ze maken strepen op het gelaat: de mannen op de slapen van af de voorhoofd-tatoeëring tot aan het oor; de vrouwen van af de linkerslaap tot op den onderbuik. Soms bestrijken zij zich met asch, zoo mannen als vrouwen, over het geheele gelaat. Zij beweren dat die asch, isase genaamd, belet dat iemand toovermiddelen op u beproeft, zelfs als ge naar een vreemd dorp gaat. Indien iemand het beproeft, zal hij zelf sterven.

Het is Bontongu Lebeka die met hen in den "boté" meegaat als hun magische kracht, als hun geest. En allen die dien boté hebben aangenomen zijn als de echtgenooten van Bontongu. Zij slaan de trommen van den morgen tot den laten avond om kinderen te krijgen. Zij dansen op het lied van hun bote: "de uil gaat nooit op reis".

Het laatste wat erover verteld werd, is dat zij de "beté" verbranden en dan een hut van palmtakken maken, waarin zij de vrouwen die kinderen wenschen, doen binnegaan; maar elke vrouw met haar eigen man. Geen man mag er ingaan met iemand ander's vrouw en geen vrouw met een ander's man.

Terwijl zij met dat plan bezig waren kwam de blanke van den staat met soldaten hen gevangen nemen. Er werden zeven ntombi uit gekozen, en daarna nog

twee. De mbonje werden in het gevang gezet. En de blanke nam al de bensaswa en verbrandde ze. En gaf aan allen het bevel de "beté" in de "baembo" (zie nota 1) te werpen. (8)

Doel van de likili.

Het is ten volle waar dat de likili zich tot doel stelt kinderen te bekomen. Men beweert de overige bete weg te nemen en den geslachtelijken omgang overdag tegen te gaan, opdat de dorpen weer met kinderen bevolkt worden. Men verworpt de overige praktijken omdat zij vele menschen, ouden en jongen en vrouwen, dooden door het nemen van navelstrengen van kinderen om ze in de bete te doen.

Dat is de geschiedenis van het gebeurde met de likili om kinderen te krijgen. Ik heb het herhaaldelijk nagevraagd en men heeft me steeds dat als reden opgegeven.

P. EKONYO

---

8) Van dit streng optreden van het bestuur begrijpen de inlanders niets. Het is namelijk de eerste maal dat zij, getuigen zij van een dergelijken maatregel tegenover een magische praktijk. De middelen zijn niet essentieel verschillend van die welke in andere gevallen worden aangewend, en hetgeen de inlanders erdoor bedoelen is ditmaal juist goed, ook van ons standpunt uit, daar men tracht te verhelpen in een waren sociaal nood. Het ingrijpen van regeeringswege heeft dan ook de ontmoediging verergerd bij een bevolking die een bijzonder laag geboortecijfer aanwijst en daarom ook grooter behoefte heeft aan aanmoediging. Nu wekt alles bij de inlanders den indruk, alsof door het straffen van pogingen die zij beschouwen als doelmattige verdediging tegen het uitsterven, het bestuur hun stam liever laat verdwijnen.

Het heele geval is dan ook zonder twijfel te wijten aan een groot misverstand. Het bestuur heeft gemeend te staan tegenover een reaktionaire, opstandige beweging, waaraan men de eerste uiting dacht te bespeuren in een zekeren weerstand tegen de ont-

bleeding voor medisch onderzoek, en dien men nadien terugvond in zeer ongewone stugge houding van de vrouwen tegenover verleiding. Verder werd men in deze gedachten gesterkt door het gebruik van rood poeder, ngola, dat in zowat alle magische praktijken voorkomt, o. m. in de voor onschuldig doorgaande yebola-bongoli. Ten slotte meende men in de likili een goddelijke uithuiterij te zien, hoewel ook op dit punt deze "boté" niet verschilt van de andere.

Dit alles legt het misverstand uit; dat verder ook weer aansluit bij het gewoon onbegrip tusschen Blank en Zwart.

Wij zouden er nog aan willen toevoegen dat, in plaats van streng optreden tegen een praktijk als de likili, o. i. een andere houding op alle gebied veel nuttiger zou zijn. De Missie bv. zou ze dienen te aanvaarden als uitgangspunt van een catechese over goddelijke ordening in de natuur, speciaal in het huwelijksleven, en over de sancties voortvloeiende uit de sto-

ling; over sociale en familiale wantoestanden die leiden tot den ondergang; over het leven dat verboden is aan zuivere toestanden, aan familiale orde; over de overeenkomst van de goddelijke wet met het voorvaderlijk recht; over de efficaciteit van terug te keeren tot de oude familiaal-sociale orde wil men gered worden van den ondergang en van het uitsterven; over schaamtegevoel, eerbied voor anderen, publieke zedelijkheid, huwelijksrouw, enz. Men zou er op dienen te wijzen dat, indien de likili-praktijken vrucht dragen, dit voortspruit uit het feit dat zij in de essentiele punten overeenstemmen met de goddelijke wet, en dat de zegen voortkomt van deze goddelijke basis, en niet van de bijkomstige praktijken. Verre van de menschen te ontmoedigen zou zoo'n optreden hen veel steunen en hun levenskracht heropwekken. Ik geloof niet dat men behoeft te vreezen dat het geloof aan magie erdoor versterkt wordt; eer integendeel. (G. H.)

R é s u m é

Un indigène décrit l'origine, les usages, les tabous, le but, etc. d'une pratique "magique" d'invention récente. Le but primordial est d'obtenir une progéniture abondante, ce qui a fait son grand succès chez des populations qui souffrent d'une terrible dénatalité. Les lois principales du likili sont: l'abandon de toute autre pratique antérieure (loi commune à un grand nombre de pratiques), et la prohibition absolue de relations sexuelles

diurnes et de la vue des parties féminines, toutes choses qui empêchent la naissance d'enfants. Il s'y est ajouté ensuite les rapports sexuels dans une hutte magique, avec obligation stricte à la fidélité conjugale.

Pour conserver à la note sa valeur documentaire, le texte indigène (lomongo) est donné tel quel, puis traduit en néerlandais, avec quelques notes explicatives.

Bibliographica.

G. Hulstaert - Praktische Grammatica van het Lomondo (Lomongo). De Sikkel, Antwerpen, 1938. - 272 blz. - 45 fr.

Deze eerste band der "Kongo-Overzee-Bibliotheek" is een modelband, waarvoor én leider en uitgever, elk op zijn terrein, allen lof verdienen.

Waar ik tot nutoe steeds bang geweest ben voor "praktische grammatica's", heb ik mij dezen keer gewonnen moeten geven, omdat de, "praktische" uitwerking hier geen verdoezelen beteekent van vele onopgeloste moeilijkheden, maar stap voor stap binnenleidt in het verklaarde leven der taal zelf. Men zegt tegenwoordig wel graag, dat een Bantoe-spraakleer niet op Europeeschen leest mag geschoeid zijn, als zij de ziel der taal niet wil verkrachten: hier is nu eens, zonder veel woorden, alles verwerkt, wat ons over de eigen structuur van zoo'n Bantoe-taal bekend is.

Eerstens al leunt S. onbevangen aan bij de fonetische schrijfwijze van "Africa", de eenige die in Afrika praktisch kans heeft van algemeen te worden. Logisch vloeit daaruit voort de aanvaarding van twee speciale letterteekens. Weglating dier phonemen verarmt de taal met duizenden woorden en verduistert hare beteekenis voor in- en uitlander. Bijzondere diacritische teekens zijn hier maar arme lapmiddelen.

Daarbij geeft S. blijk van een ver doorgevoerd inzicht in den bouw van zijn taal. Hij heeft het klassenstelsel tot het uiterste vereenvoudigd en hier eene vondst gedaan waar niet genoeg den nadruk op kan gelegd worden; ik bedoel zijn systematische uitwerking van de dubbele serie prefixen naar gelang de stam van het woord met een klinker of een medeklinker begint.

Op die wijze heeft de schrijftaal eene vastheid gekregen, die ik nog in geen andere spraakleer van een Bantoe-taal heb aangetroffen.

Ook de tallooze vormen van het werkwoord worden hier met dezelfde vaste hand opgehouden. Laat ingewijden maar even de theorie van de klinkerwerkwoorden vergelijken met de theorie van Ruskin over werkwoorden die met 1 zouden beginnen.

Dat S. daarbij den levenden groei van de taal niet uit het oog verliest, blijkt o.a. uit wat hij zegt over het wegvallen der b tusschen twee klinkers.

De voornaamste verdienste van S. ligt echter onbetwistbaar in zijn doorvoeren van de toonleer over heel het gebied van zijn spraakleer. En hier kunnen wij ook Kongo-Overzee en de Sikkel niet genoeg prijzen, dat zij het aangedurfd hebben zich de noodige opofferingen te getroosten om nu eens een volledige toongrammatica uit te geven. Zonder uitwerking van de eigen toonregels op elke stelling van de taalleer is iedere Bantoe-faal geradbraakt. Zonder toon verliezen woorden en vormen hun ziel en hun zin en is ons taalbeeld maar een afgekookte schaduw van de levende taal van den neger.

Of er geen tekorten zijn aan deze Grammatica? Een langer gebruik zal er zeker aanwijzen. Wat S. zegt over dubbelklanken en klankgrepen is misschien niet gansch juist. De waarde van het krachtaccent overschat hij misschien. Misschien ook zullen sommige vormen wel moeten wijken voor gelijkbeteekenende vormen uit andere dialekten. Vooral mis ik hier en daar klaarsprekende overzichten.

Deze grammatica moge voor allen, die een Bantoe-taal te bestudeeren hebben een wegwijzer zijn. Moge zij vooral in het groote taalgebied der Nkundo-Mongo een krachtigen stoot geven tot éénmaking der verschillende dialekten

E. Boelaert.

J. Maes. - Kabila - en Grafbeelden uit Kongo. Tervuren, 1938.

Dit met 43 afbeeldingen en 10 prachtige buitentekst-platen geïllustreerd deel der Annalen van het Kongo Muzeum levert de beschrijving van de verzameling moederschap-beelden en grafbeelden uit onze Kolonie. Deze rijke dokumentatie is aangevuld met uitleg aan verscheidene werken ontleend en met kritische beschouwingen door den schrijver.

Voor de Middenkuip zijn bijzonder interessant de gegevens over de karakteristieke houten beelden, waarvan bij de inlanders tegenwoordig geen exemplaren meer schijnen te vinden zijn.

Mogen we op een kleine vergissing wijzen? Afbeelding 37 is geen grafbeeld, doch een leemen beeld dat gediend heeft voor de encenering van een toneelstuk, dat deel uitmaakt van een grooten kunst-dans.

G. Hulstaert.

VERGELIJKENDE TAAALSTUDIE III.

Eerst vervullen we graag een plicht van dankbaarheid jegens al onze medewerkers aan het onderzoek der dialecten. Onder de Europeanen vermelden wij:

E.P. J. De Boeck, Provinciaal te Bokoro (Lokenyé);

E.P. E. Lecluyse, Taketa (Lokenye);

EE. PP. Rudolf en Placidus, Katako-Kombe;

E.P. Mathijsen, Opala;

E.P. J. Van Houtte, Ibeke;

E.P. A. de Schaetzen, Inongo;

E.P. C. Frehen, Isangi.

Mogen allen hier nogmaals onzen oprechten dank ontvangen voor hunne kostbare medewerking. Eveneens alle paters die, zonder zelf rechtstreeks mee te werken, de vragenlijsten hebben willen verspreiden onder de inlanders en dezen aangemoedigd hebben.

Immers het grootste deel van onze bijdragen komt van inlanders. De namen van deze medewerkers zijn gepubliceerd in ons tijdschrift voor inlanders. Wij tellen er 68 voor 38 dialecten. Voorzeker een bewijs dat de kwestie hen interesseert.

De eerste rondvraag (Aequatoria I, n° 3) trachtte een overzicht te bekomen van de klassen, de voornaamwoorden, de telwoorden en enkele werkwoordvormen om een voorloopige rangschikking der dialecten toe te laten. Het verzamelde materiaal was van den eenen kant te omvang-

rijk, en van den anderen kant liet het te veel leemten om in zijn geheel gepubliceerd te worden.

Een korte woordenlijst, de eerste twee telwoorden en de persoonlijke voornaamwoorden werden reeds bekend gemaakt in Aequatoria I, n° 6. Volledigheids halve laten we hier vooreerst de te laat ingekomen antwoorden op rondvraag I volgen. (Zie volgende blz.)

Bij deze en de vorige lijst valt nog aan te merken dat de verscheidenheid der schrijfwijze aanleiding geeft tot kleinere fonetische verschillen. Daaruit kan men besluiten dat waar dergelijke verschillen voorkomen deze enkel kunnen te wijten zijn aan onvastheid der orthographie, en men ze dus niet erg mag aanslaan. Dit geldt vooral voor dialecten die niet in de school worden onderwezen.

E.P. Rudolf, C.P. deelt ons nog de verbetering mee van enkele fouten die in lijst I (Aequatoria I, 6) zijn geslopen onder n° 47. Nl. in plaats van nama = dier, moet staan: nyama (in den tekst was voor **ny** de Spaansche **n** gezet). Schaap = okoko, in plaats van mbudi. Pijl = luhutu, niet: lihutu. Persoonl. voornaamwoord: gij (mv.) = nyu (niet: nu).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
stam	Batetela	Onkunda	Bambuli	Bakela	Bambole	Bambole	Ekonda	Bobangi	Mpama	Batende	B-Dishi
hoofdij	Yenge	Yenge	Bambuli	Osu	Nkembe	Mongo	Ibeke	Bolobo	Mpama- Bakutu	Batende	B. Mungedi
gewest	Katako K.	Katako K.	Katako K.	Lomela	Opala	Opala	Inongo	Bolobo	Lukolela	Bolobo	Luluaburg
dialekt	otetela	otetela	lumbuli	lokela	lombole	lombole	lokonda	lobangi	lompama		tshiluba
inzender	J. Djamba	B. Wetscha /R. Odimba	A. Ikuku	A. Asanga	H. Mathij- sen	H. Mathij- sen	J. V. Houtte	J. Ekuaneke	C. Kwetu- mba	I. Mbaka	E. Tshidingi
mensch	untu	untu	(olumbu)	untu	(olombo)	oto	bonto	motu	motu	mutu	muntu
prauw	watu	watu	watu	watu	wato	wato	wato	bwengo	bwatu	wati	buatu
dier	nyama	nyama	nama	nyama	nama	nyama	nyama	ebuele	nyama	nuka	nyama
schildpad	evudu	evudu	lehudu	udu	lehulu	efulu	ekulu	nkumba	nkulu	nkuli	nkuvu
olifant	ndovu	ndjovu	soku	ndoku	djoku	djoku	nzou	nzoku	njoku	nzo	nzevu
geit	mbudi	mbudi	kambedi	taa	mboli	nkambeli	ntaba	ntaba	mboli	ntaba	mbuji
pijl	dikula	(ole)	(luase)	(bolele)	likula	likula	ikula	likula	ikula	ekula	lubale
één	-toi (-ame)	-toi (-ame)	-moi	-poko	-moto(mitico)	-moko	-mo	-oko	-o	-moh	-mwe
twée	-hende	-hende	-ele	-fe	-ele	-fe	-pe	-bale	-bale	-lo	-bidi
ik	dimi	dimi	eyi	emi	eyi	emi	emi	ngai	ngai	me	memé
jij	we	we	ohe	we	oye	owe	we	yo	kau	yie	wewe
hij	nde	nde	ye	ande	eye	ande	nde	yeye	wango	nde	yeye
wij	shu	shu	esu	shu	esu	iso	nso	bisu	bangai	beti	tuetu
gij	nyu	nyu	enu	nyu	enu	ino	nyo	binu	benu	meni	nienu
zij	vo	vo	iyó	iyó	wo	io	ibu	bango	bango	be	bobo

Antwoorden op de Tweede Rondvraag.

Op de tweede rondvraag kwamen tot nu toe slechts 16 antwoorden binnen. Dit is ten deele te wijten aan sommige moeilijke woorden, die er werden gebruikt. Om hun verderen last te besparen zouden wij aan onze medewerkers durven vragen, in geval zij dergelijke moeilijkeren woorden ontmoeten, deze te vervangen door andere die even goed het doel laten bereiken, mits zij dan de vertaling aanduiden. Waar het bv. een woord geldt der klasse E-BI (Li), dat zij dan liever een ander woord derzelfde klasse gebruiken.

Op zich zelf waren de op rondvraag II binnengekomen antwoorden niet voldoende om een lijst op te maken over de vorming van de bezittelijke voornaamwoorden. Gelukkig geven de antwoorden op rondvraag I enkele voorbeelden, die kunnen benuttigd worden, hoewel zij heel wat twijfels openlaten, omdat de vragen niet uitdrukkelijk over dit bepaalde onderwerp handelen. Vooral is de lijst aangevuld geworden met gegevens over meerdere dialekten uit het vikariaat van Coquilhatstad.

Vooral voor de dialekten uit het distrikt Kongo-Ubangi zijn de gegevens, die wij hierbij publiceeren, onvolledig en niet altijd betrouwbaar. Zij dienen dan ook slechts met groote omzichtigheid te worden beoordeeld. Toch meenden wij, dat het nuttig kon zijn, ze reeds bekend te maken zooals wij ze ontvingen, in de hoop dat onze medewerkers er zullen willen op terug komen, om de fouten te verbeteren en de leemten aan te vullen.

Wegens het toevoegen van dialekten, die in de vorige lijst ontbreken, is de volgorde wat moeten veranderd worden.

De in eerste lijn gegeven cijfers duiden de nieuwe volgorde aan, terwijl de cijfers die tusschen haakjes geplaatst zijn, terugwijzen naar de volgorde van de lijst uit Aequatoria I, N° 6.

Het streepje vóór de voornaamwoorden staat in de plaats van het prefix. De tusschen haakjes gezette letters kunnen ook, volgens de gevallen, wegblijven.

De namen der dialekten zijn overgenomen uit de antwoorden van de inzenders. Men hechte er vooralsnog geen wetenschappelijke of definitieve waarde aan.

Een wetenschappelijke schrijfwijze is slechts kunnen gevolgd voor zoover de inzenders zelf ervan gebruik gemaakt hebben.

Buiten de gewone hier aangegeven vorming der bezittelijke voornaamwoorden bestaat in meerdere dialekten een tweede vorming, nl. met het eenvoudig *prefix of met het bezitwoordje zonder meer*. Deze vorming komt daar hoofdzakelijk voor bij namen van familiebetrekkingen. Men vindt die vorming o.m. in verschillende nku-ndo-mongo-dialekten, in het otetela, en dgl.

GEVOLGTREKKINGEN.

Uit deze lijst (blz. 76) blijken reeds een paar algemeene wetten:

1. De bezittelijke voornaamwoorden zijn rechtstreeks gevormd van de persoonlijke voornaamwoorden zonder vervorming. Slechts komt hier en daar het wegvallen van de begin-klinker voor, 'tgeen trouwens ook gebeurt bij de persoonlijke voornaamwoorden in den loopenden zin gebruikt. Zoo hoort men bv. in het lonkundo la'mi naast l'emi.

Slechts uiterst zelden komt een zekere verdubbeling voor, zooals wij die vinden in het lontomba van het Tumba-meer

N°	Stam	Hoofdij	Gewest	Dialekt	Inzender
1	.....	Djando	Bomboma	.....	A.Malongo
2	Bonyange	Kutu	Bomboma	bonyange	Bokoto
3	Ngiri	Bokanya	Bomboma	bamwe	A.Lituna
4	Libinza	Limanya	Bomboma	libinja	D.Nyalopeke
5	Mbenga	Bibomba	Bomboma	libale	D.Epunzola
6	Mpama	Mpama-Bakutu	Lokoléla	lobangi	Mayoke
7	Bobangi	Bolobo	Bolobo	lobangi	J.Ekuaneke
8	Mpama	Mpama-Bakutu	Lokoléla	lompama	C.Kwetumba
9	Ngombe	Bombangi	Lisala	lingombe	X.Ekombe
10	Ngombe	Mongiri	Lisala	lingombe	A.Asona
11	Ngombe	Mole	Boso Melo	lingombe	E.Mokobe
12	Ngombe	Mampengo	Lisala	lingombe	J.Abonqo
13	Ngombe	Boso Modanda	Boso Ndjanoo	lingombe	A.Bakokimi
14	Ngombe	Kodoro	Bongandanga	lingombe	Y.Iswea
15	Ngombe	Bosu Gwete	Lisala	lingombe	L.Tebake
16	Bagenza	Bosu Manji	Lisala	ligenza	T.Ambandea
17	Bagenza	Bobi	Lisala	ligenza	A.Abili
18	Bagenza	Mbangi	Lisala	ligenza	A.Mangoti
19	Ngwanga	Boso Tanda	Lisala	ligwanga	J.Agwalama
20	Bapoto	Empesa	Lisala	limpesa (lipoto)	Mondanga
21	Bapoto	Empesa	Lisala	likele	D.Ebene
22	Bapoto	Empesa	Lisala	lipoto (libale)	M.Etingola
23	Doko	Babela	Lisala	lidoko	C.Nguma
24	Doko	Babela	Lisala	lidoko	P.Mongbanga
25	Nzambe	Mongopa	Lisala	linzambe	J.Motingia
26	Mabinza	Bogula	Aketi	ebinza	J.Sumu
27	Mbudja	Mahele	Bumba	ebudja	Monongo
28 (30)	Nkundo	Bakaala	Ingende	lonkundo	J.Ilumbe
29	Nkundo	Bombomba	Ingende	lonkundo	P.Boteku & Yeka
30	Nkundo	Lifumba	Ingende	lonkundo	L.Yondo
31 (31)	Nkundo	Bongandanga	Ingende	lonkundo	F.Efoloko
32	Elanga	Bokala	Ingende	lonkundo	M.Bonkinga
33	Ntomba	Wafanya	Monkoto	lonkundo	A.Bongonda
34 (32)	Lofili	Lisafa	Basankoso	lomonga	P.Baende
35 (33)	Elinga	Lifumba	Ingende	lotinga	J.Boyaka, J.Eukola & F.Njoli

Bezitwoordje (s)	Persoonlijke voornaamwoorden volgens de personen.					
a	-anga	-ao	-aye	-afio	-abino	-aba
a	-anga	-ao	-ande	-abio	-abino	-aba
a	?	?	?	-abio	?	?
a	-anga	-ao	-ande	-abio	-abino	-abu
a	-anga	-ao	-ainde	-abiso	-abino	-abango
a	-ngai	-yo	-ye	-biso	-bino	-bango (?)
prefix	-ngai	-yo	-ye	-biso	-bino	-bango
ma, prefix	-angai	-ake	-awi	-abanga	-abeno	-abo (?)
prefix	-mbi	-we	-nde	-so	-no	-bo (of met a)
a	-ambai	-awe	-ande	-asu	-anuni	-abu
prefix	-mbai	-bo	-nde	-bisu	-binu	-bobo
prefix	-ambi	-we (-ei)	-nde	-su	-nu	-bu
prefix	-mbi	-we	-nde	-biso	-bino	-bobo
prefix	-mbi	-we	-nde	-biso	-bino	-bobo
prefix	-mi	-we	-nde	-su	-nu	-bu
a	-ambai	-awe	-ande	-bisu	?	?
?	?	?	-nde	-bisu	?	-bo
prefix	?	?	-nde, -ande	-su	?	?
a	-mbi	-we (a we)	-nde (a nde)	-su	-ane	-abu
a, na	ambi	awe	ande	asu	anini	abu
a	-anga	-ao	-aende	-aiso	-aino	-abango
a, na	ambi	awe	-inde	-iso	-inuni	-ibo
?	ambi	awe	ande	-aho	anuni	abo (prefix ?)
a	ambi	a	ande	-ahu	anu	abu ("")
a	-ambai	-awe	-ande	-asu	-anu	-abu
a	-ambi	-awe	-ande	-asu	-anu	-abu
a	-mbai	-we	-nde	-su	?	?
a	-kami	-kawe	-kande	-kiso	-kinyo	-ki ¹⁾
a	-kami	-kawe	-kande	-kiso	-kinyo	-ki ¹⁾
a	-kami	-kawe	-kande	-kiso	-kinyo	-ki ¹⁾
a	-kam	-ke	-kae	-kiso	-kinyo	-ki ¹⁾
a	-kam	-ke	-kae	-kiso	-kinyo	-ki ¹⁾
a	-kam	-ke	-kae	-kiso	-kinyo	-ki ¹⁾
a	-kam	-ke	-kae	-kiso	-kinyo	-ki ¹⁾
na	-nami	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-ni ¹⁾

1) De vormen dezer beide reeksen worden in dialecten 28-34 gansch door elkaar geberigd.

N°	Stam	Hoofdj	Gewest	Dialekt	Inzender
36	Bombwanja	Bombwanja	Ingende	lombwanja	G. Hulstaert
37 (34)	Ntomba	Ntomba-njale	Inongo	lontomba	A. de Schaetzen
38 (35)	Besongo	Boliasa	Lukolela	lokonda	Bopaka
39(36,38)	Bosanga	Boliasa	Lukolela	lokonda	Engeimi, Lolema
40 (37)	Ntomba	Nt. Besongo	Lukolela	lontomba	J. Ilangala
41	Ntomba	Nt. Nkole	Lukolela	lontomba	Engeimi
42 (40)	Ekonda	Ilanga	Inongo	lokonda	H. Epotu
43	Ekonda	Ibeke	Inongo	lokonda	(J. De Boeck
44	Ekota	Ekota	Boende	lonkundo	J. Van Houtte
45	Batswa	.....	Ingende	lotswa	G. Hulstaert
46	Losakanyi	Lusakani	Lukolela	losakanyi	G. Hulstaert
47	Bonsela	Eleku	Ingende	lonsela	G. Hulstaert
48	Eleku	Boyera	Coq'ville	loleku	G. Hulstaert
49	Nkole	Lifumba	Ingende	lonkole	G. Hulstaert
50	Boloki	Boloki	Coq	loloki	G. Hulstaert
51	Mbole	Losanga	Bonkoto	lombole	G. Hulstaert
52	Mbole	Nkengo	Bonkoto	lonkengo	G. Hulstaert
53	Mbole	Yenge	Bonkoto	lorabole	G. Hulstaert
54 (44)	Mbole	Bosanga	Bonkoto	lombole	A. Basele
55 (45)	Mbole	Mpengé	Bonkoto	lombole	P. Inkoli
56	Mbole	Nongelema	Bonkoto	lombole	G. Hulstaert
57	Mbole	Nongongomo	Bonkoto	lombole	G. Hulstaert
58	Yongo	Yongo Boli	Bonkoto	lyongo	G. Hulstaert
59	Boli	Yongo Boli	Bonkoto	boli	G. Hulstaert
60	Lotoko	Ikongo	Boende	losikongo	G. Hulstaert
61	Bondombe	Bombole	Ikela	londombe	G. Hulstaert
62	Bakutu	Bosengela	Boende	lokutu	G. Hulstaert
63	Bosaka	Lolingo	Bokungu	losaka	G. Hulstaert
64	Bosaka	Bolanda	Bokungu	losaka	G. Hulstaert
65	Bosaka	Nkole	Bokungu	losaka	G. Hulstaert
66 (43)	Bongando	Moma	Ikela	longando	B. Bangenji
67	Bongando	Bosondongo	Ikela	longando	L. Bonsilo
68	Boyela	Mbala	Ikela	lombala	B. Baiye
69 (47)	Batetela	Nganda	Katako	otetela	P. Rudolf
70	Batende	Batende	Balaba	.....	I. Mbaka
71 (56)	Basakata	Mbantai	Kutu	kesakata	J. De Boeck
72 (57)	Topoke	Ilonga	Isangi	topoke	C. Frehen
73 (60)	B. Dishu	B. Mungendi	Luluaburg	tshiluba	E. Tshidingi

Bezitzwoordje
(s)

Persoonlijke voornaamwoorden volgens de personen.

a	-nam	-nae	-nande	-niso	-ninyo	-nio
prefix, nki	nkimi	-nkiwe	-nkinde	-nkiso	-nkinyo	-nkibo
prefix	-kimi	-kie	-kinde	-kiso	-kinyo	-kibo
prefix	.kimi	-kie	-kinde	-kiso	-kinyo	-kibo
prefix, nka	-mi	-we	-nande	-haiho	-nyainyo	-baloko
prefix, nka	-mi	-we	-nande	-haiho	-nyainyo	-baloko
prefix, ki	-mi	-we	-nde	-nso	-nyo	-bo
prefix, ki	kimi	-kie	-kinde	-kiso	-kinyo	-kibo
na	-kam	-kawe	-kande	-kiso	-kinyo	-kio
a, ko	-komi	-koe	-koende	-koiso	-koinyo	-kovo
na	-nami	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-nivo
na	-nam	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-nio
a	-ngai	-au	-ande	-biho	-bino	-bango
prefix	-mi	-we	-nande	-niso	-ninyo	-nio
na	-nam	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-nio
na, a	-nami	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-niwa
na, a	-nami	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-niwo
na, a	-nami	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-niwo
na, a	-nami	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-niwa
na	-nami	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-niwo
na, a	-nami	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-nibo
na, a	-anakami	-anakawe	-anakande	-anakiso	-anakinyo	-anakio
na, a	-nami	-nae	-nande	-naso	-nanyo	-nao
prefix	{-nami	-nawe	-nande	-niso	-ninyo	-nio
	{-lami	-lawe	-lande	-liso	-linyo	-lio
	{-n-nkimi	-n-nkiwe	-n-nkinde	-n-nkiso	-n-nkinyo	-n-nkio
a	-akami	-akae	-akande	-akaiso	-akaino	-akaiwo
na	-akami	-akae	-akande	-akaiso	-akaino	-akaiwo
na, a	-nakami	-nakawe	-nakande	-nakiso	-nakinyo	-nakiwa
a	-(a)mi	-(a)(w)e	-(a)nde	-(a)iso	-(a)inyo	-(a)iwa
a	-kami	-kawe	-kande	-kaiso	-kainyo	-kaiio
a	-(a)mi	-a	-(a)nde	-(a)iso	-(a)inyo	-(a)io
na, a	-nami	-ne	-nande	-niso	-nino	-nio
aka, a	-akami	-akae	-akande	-kaiso	-kaino	-kaiio
nda, a	-nami	-ndawe	-nande	-ndiso	-ndinyo	-ndio
a	-akimi	-ake	-akinde	-akisu	-akinyu	-akiwo
prefix	-me	ko	-nde	-beti	-meni	-be
prefix	{-keme	-keje	-kende	-kese	-kene	-kebe
	{-seme	-seje	-sende	-sese	-sene	-sebe
prefix	-ai	-ago	-ande	-aiso	-aino	-abio
a	-anyi	-ebe	-ende	-etu	-enu	-abo

(n° 40, 41) voor eerste en tweede persoon meervoud, die beginnen met de medeklinkers van het persoonlijk voornaamwoord, met weglating der begin-**i** en gevolgd door **a**.

2. Als tweede element in de vorming der bezittelijke voornaamwoorden komt de uitdrukkingwijze van het bezit. Deze is, naar gelang der dialekten, of het zuivere prefix, of een bijzonder woordje. Hierin treffen we een groote verscheidenheid aan, zelfs in voor de rest uiterst nauw verwante dialekten, zooals het lombwanja en het lokonda. Meerdere dialekten, bv. het lokonda, lomtomba, ltswa, hebben trouwens ook voor het gewone bezit of, indien men het verkiest, voor de genitief-vorming, de dubbele uitdrukkingwijze al naar gelang het eigenlijke bezit of de hoedanigheid moet worden uitgedrukt. In de vorming der bezittelijke voornaamwoorden gaat dan de voorkeur naar de eerste uitdrukkingwijze, hoewel men hiervan geen vaste regel mag maken. Ook kunnen in hetzelfde dialekt beide wijzen voorkomen, al naar gelang van den persoon van het voornaamwoord, zooals wij zien in het lomtomba van Bikoro (n° 40 en 41) en in het lonkole van Bokuma (n° 49), waarin de vorming met louter prefix voorbehouden is aan de eerste twee personen van het enkelvoud, terwijl al de overige het bezitwoordje gebruiken.

3. Het bezitwoordje dat aangewend wordt in de vorming der bezittelijke voornaamwoorden komt al of niet overeen met hetzelfde taal element, wanneer dit dient tusschen twee zelfstandige naamwoorden. Heel dikwijls is de uitdrukkingwijze of de vorm van het bezitwoord in beide gevallen

gansch verschillend. Men vergelijke bv. het lonkundo (28-34, 36, 44), het lombole (n° 57), het loli (n° 59), het losikongo en het lokutu (n° 60-62), het otetela (n° 69), alsook het kesakata (n° 71).

Deze afwijkingen kunnen voortkomen, hetzij uit den invloed van naburige dialekten (n° 57), hetzij uit dien van de "letterkundige taal", hetzij uit de archaische taal. Het is een bekend feit, in vele Nkundo-Mongo dialekten, dat de inlanders de verscheiden vormen van het bezitwoordje kennen en gebruiken, zij het niet altijd in de gewone omgangstaal. Zoo kennen de Neder-Nkundo, naast het gewone **a**, ook de vormen **na** en **ka**, evenals de vorming door het louter prefix.

Dit feit heeft onder meer dit praktisch gevolg, dat bv. bijna alle Nkundo-Mongo stammen deze verschillen als van gansch ondergeschikt belang aanvoelen en zij er geen de minste moeilijkheid in zien voor de praktijk.

Buiten deze algemeene gevolgtrekkingen uit de meegedeelde lijst, zijn er nog verscheidene kleine vaststellingen te maken van ondergeschikt belang.

Van dien aard is bv. het al dan niet wegvallen van den beginklinker der persoonlijke voornaamwoorden, en hetzelfde verschijnsel voor den eindklinker van het bezit-vormend element. Gewoonlijk merkt men een verschil tusschen de personen van het enkelvoud en die van het meervoud, en dat wel in de meerderheid der dialekten van de lomoongo-groep.

Verder het door elkaar loopen bij de Boyela (n° 68) van den in de gewone taal gebruikten vorm **nda** en den vorm **na** van

andere dialekten, aangewend voor den eersten en den derden persoon enkelvoud.

Veelvuldig voorkomend is de samen-trekking in den derden persoon enkelvoud, maar meer nog in den tweeden. Vooral de westelijke stammen zijn hiertoe geneigd. Gewoonlijk valt de medeklinker(s) weg; slechts in *lɔləku* (n° 48) en aanverwante dialekten (n° 1-5, en 21) valt de klinker van het voornaamwoord van den tweeden persoon weg. In de dialekten der neder-Nkundo (n° 28-34) worden samengetrokken en volledige vormen gansch door elkaar gebezigd, naar gelang van behoeften van stijl, rythme, enz.

In sommige Bosaka-dialekten, zooals het *lonkole* (n° 65) kan de samentrekking voor den tweeden persoon enkelvoud zoover gaan dat van het oorspronkelijk persoonlijk voornaamwoord (we) slechts de toon overblijft.

Het tegenovergestelde van samen-trekking komt ook voor, nl. overdreven bloei van het bezittelijk element, hetzij het bezitwoordje ook in gewone gevallen reeds dubbel is, zooals in het *longando* der *Bosondongo* (n° 67), hetzij deze verlenging slechts in het bezittelijk voornaamwoord optreedt. Men vergelijke het *ɔtɛtɛla* (n° 69) en het *losikongo* (n° 60 en 61) als een soort eerste stap, gevolgd als tweede door het *lokutu* (n° 62) om het toppunt te bereiken bij de *Mangilongo* der *Mbole* (n° 57), waar men naast elkaar vindt **a**, **na**, en **ka**!

Ook het *lɔli* (n° 55) gebruikt, naast twee eenvoudige vormen, een verdubbelden vorm. Deze vertoont echter de eigenaardigheid dat ook het prefix wordt herhaald ten minste in zijn klinker-element. Zoo zegt men: *bome ononkimi* = mijn echtge-

noot; *baali banankiwe* = uwe vrouwen; *eoto enenkinde* = zijn bloedverwant; *litoo lininkiso* = onze kleederen; enz.

In dit dialekt valt nog op de eigenaardige vorming met **la**, die ik buiten het *lɔli* nergens ontmoet heb.

Dat dit dialekt echter meerdere vormen heeft voor de bezittelijke voornaamwoorden moet ons niet verwonderen, daar er ook voor andere taalelementen kleine verschillen bestaan, die kunnen uitgelegd worden door invloed der naburige *Yongo*, of door die van andere stammen waarmee de *Bɔli* vroeger in aanraking zijn geweest.

SAMENVATTING.

Als samenvatting kunnen wij uit de lijst besluiten:

1. Er bestaat heel wat verscheidenheid in de vorming en de morphologie der bezittelijke voornaamwoorden.

2. Deze verscheidenheid verstrekt geen goede basis voor het klassificeeren der dialekten, daar overigens nauw verwante dialekten op dit punt groote verschillen vertoonen en zelfs in één dialekt uiteenloopende vormigen kunnen voorkomen.

Deze verscheidenheid wordt trouwens door de inlanders niet als van groote praktische waarde beschouwd, zoodat zij voor de eenmaking geen moeilijkheid biedt.

3. De vorming zonder bezitwoordje, dus met louter prefix, komt binnen de zui-vere *Mongo*-groep slechts zelden voor, en maakt zelfs waar ze voorkomt geen moeilijkheid voor de andere stammen, hetzij deze de uitdrukking van het bezit door middel van het loutere prefix ook kennen, hetzij de identieke vorm van het persoon-

lijk voornaamwoord en de kontekst hen onmiddellijk doen verstaan dat het gaat over dit bepaald bezittelijk voornaamwoord.

4. In de dialekten van Congo-Ubangi vinden wij vormingen met het bezitwoordje α en andere met louter prefix, ten minste in zoover de verstrekte documentatie gevolgtrekkingen toelaat. In de eerste groep vallen de dialekten der Ngiri (n° 1-5), de Bapoto (n° 20-22), de Doku (n° 23,24), de Nzambe (n° 25), waarbij zich in de provincie Stanleystad het dialekt der Mabinza (n° 26) aansluit, alsook dat der Topoke (n° 72).

Het lingombe heeft de vorming met louter prefix (n° 9-15). N° 10 geeft echter ook de vorming met bezitwoordje α . Wijst dit er op dat ook het lingombe beide vormingen kent naar gelang van de dialekten?

Het geval van de Bapoto is niet duidelijk. Daar vinden we, onder n° 20-22, 4 verschillende namen voor het dialekt, 2 reeksen persoonlijke voornaamwoorden, en ten slotte een mengsel van vorming der bezittelijke voornaamwoorden met of zonder α . Dit kan te wijten zijn aan onvoldoende juistheid in de gegevens.

Ook kan het voortkomen uit het feit dat in de streek der Bapoto menschen van meerdere stammen zijn komen bijeenwonen (men denke o. a. aan de missieposten Umangi en Upoto, alsook aan de nabijheid van Lisala). Ten slotte kan de oorzaak nog liggen in het samentreffen in die strzek van verschillende dialekten, die elkaar gedeeltelijk verdringen. Zoo schrijft me E. P. G. Lootens van de missie van Bumba: "de Bapoto zijn wel Mongo, — misschien een speciale water-stam —,

die nu het budja overnemen."

Het ware dus nuttig het onderzoek bij de Ngombe, Bapoto, en dgl. voort te zetten. Mogen wij het aan onze medewerkers aanbevelen?

5. Tusschen de dialekten van de Mongo en die van het distrikt Congo-Ubangi ligt het onderscheid, voor het onderhavige punt, hoofdzakelijk hierin, dat bij deze laatste de vorming eenvoudiger is dan bij de meeste Mongo-dialekten, hetzij hier het bezitwoordje zelf een medeklinker bevat, hetzij de vorming der bezittelijke voornaamwoorden teruggaat tot oudere of "letterkundige" vormen van het bezitwoordje. Daarbij komt nog dat in meerdere dialekten van Congo-Ubangi de persoonlijke voornaamwoorden andere stammen hebben dat in het lomongo, ten minste voor sommige personen.

Alles samengevat lijkt ons echter het verschil tusschen de bezittelijke voornaamwoorden in beide dialekten-groepen niet van overwegend belang. Vooral bij de talrijke dialekten die, voor de persoonlijke voornaamwoorden, geheel of gedeeltelijk, dezelfde weinig of niet vervormde stammen hebben als het lomongo is het verschil tusschen beide groepen op dit punt van volstrekt ondergeschikte waarde.

6. Een veel grooter verschil valt op bij de Zuid-Kongo-talen, zooals wij zien in n° 71, kesakata, waar bijzondere vormingselementen optreden.

Mogen deze gegevens belangstelling wekken bij onze lezers, en hun tegelijkertijd een hulp en een aanmoediging bieden om de studie der dialekten voort te zetten.

G. Hulstaert, M. S. C.

gens de personen die beleedigd zijn of gestraft worden. De studie is vooral gebaseerd op uitleggingen der inlanders en op hunne spreuken. Ze is zeer betrouwbaar. De zeer strenge houding der gemeenschap tegen overspel is niet overal even krachtig. Het ware interessant te weten waarop het verschil steunt.

Naast de zeer rijke bron inlichtingen hadden we graag wat meer vernomen over de juiste negerterminologie (bv. tshibau dekt in het werk veel verschillende begrippen); over het onderscheid tusschen rechtspleging en rechtsregeling en tusschen rechter en uitvoerder; over het gezag waarop die machten steunen; enz. Wij verwachten dat S. ons ook een rechtskundige studie over dit zoo voorname rechtsprobleem der Kongoleezen zal willen geven, alsook over de huidige evolutie en van de toestanden en vooral van het recht.

V. M.

J. MAES et O. BOONE.— *Les Peuplades du Congo Belge.* 380 pp. 1 carte. Bruxelles: Vve Monnom. 1935.

Cette importante documentation vise à être une mise au point de tout ce qui a été publié sur le nom et la situation géographique des peuplades congolaises. Elle constitue une initiative heureuse, malgré les nombreuses erreurs déjà relevées ailleurs (notamment dans *Kongo—Overzee*). Nul doute que les auteurs tiendront compte de ces remarques dans une nouvelle édition qui s'imposera bientôt. Nous voudrions y ajouter encore le désir que pour les diverses fractions d'une même peuplade, il soit clairement rattaché à la peuplade dont elles font partie; ce qui permettra au lecteur d'obtenir une meilleure vue d'ensemble. Nous souhaitons, en outre, que le choix de l'orthographe des noms soit basée sur la phonétique des langues en question et que pour cela on demande l'avis des linguistes et des missionnaires.

V.M.

H. LOIR.— *Le Tissage du Raphia au Congo Belge.* 68 pp. — Tervuren, 1935.

Ce fascicule des Annales du Musée du Congo Belge donne un excellent travail d'en-

semble sur l'industrie du raphia. Il décrit non seulement les diverses sortes de tissus, mais encore toute la technique selon les tribus. De clairs dessins en complètent la compréhension. L'auteur situe l'objet particulier de son étude dans le cadre de la vie indigène, ce qui rend ce fascicule plus intéressant qu'une simple description.

Une abondante bibliographie complète cette étude richement illustrée par 50 fig. et 5 belles planches hors texte. 4 cartes donnent l'aire de dispersion du tissage du raphia, des sortes de tissus et des détails de la technique.

G. Hulstaert.

J. MAES.— *Fetischen of Tooverbeelden uit Kongo.* Tervuren, 1935.

Dit rijk geïllustreerd deel der *Annales van het Kongo—Museum* beschrijft de verzameling fetischen in dat museum aanwezig, en voegt er eenige algemeene opmerkingen en een synthese aan toe, die eens te meer het groote verschil bewijst tusschen de Rantu van het zuiden en die der Middenkuip. Wij zijn Dr. Maes en het Museum dankbaar voor deze nieuwe aanwinst in de reeks rijke en prachtige publicaties.

G.H.

Musée du Congo Belge.— *Bibliographie ethnographique du Congo Belge et des régions avoisinantes.* 1937.

Ce fascicule continue la série de la bibliographie déjà bien connue et si utile à ceux qui désirent étudier les peuples congolais et africains. Tous les chercheurs sont très reconnaissants envers M. J. Maes et Mlle O. Boone pour l'excellent instrument de travail mis à leur disposition.

Pour rendre celui-ci encore plus utile, nous aimerions qu'il soit perfectionné par quelques subdivisions dans le classement idéologique, par une orthographe mieux en accord avec le génie des langues africaines et, enfin, dans le classement par peuplades, par des renvois aux subdivisions, p.ex. Mongo (voir Nkundo, Bakutu, Bongando); Ekonda (Mongo), etc.

G.H.

SPRAAKKUNST VAN HET LOKONDA.

INLEIDENDE NOTA.

Het Lokonda is de taal van de Ekonda.

De Ekonda bewonen het bekken van de Lotoi, een rivier die uitmondt in den Noord-oostelijken hoek van het Leopold-meer, en behooren tot den zeer belangrijken en verspreiden Nkundo-Mongo-groep die gansch Centraal Kongo bezet.

De voornaamste onderstammen van de Ekonda-familie zijn: de Ilombe (of Ibeke), de Besongo, de Waya, de Lyoko, de Lyombo, de Bolongo, de Weli, de Bakonda, de Ilanga.

Het Lokonda is dus een Nkundo-dialekt dat door al de hooger- genoemde stammen (ongeveer 60.000 zielen) gebruikt wordt, zonder merkkelijk verschil van uitspraak of spraakkunst. Het is zeer verwant met de dialecten van de Westelijke en Zuidelijke stammen als daar zijn: de Bolia, de Ntomba, de Basengels, de Iyembe, de Bolendo en andere Nkundostammen van het Leopoldmeer-district.

Moge het Lokonda door zijn onloochenbaren rijkdom en taalschat het zijne bijdragen tot het tot stand komen van één groote algemeene omgangstaal: Lonkundo-Lomongo.

KLASSEN VAN NAAMWOORDEN.

- I. bo(w) - ba. bonto - banto; boluki - baluki (roeier); bunto - bainto (vrouw)¹⁾ wali-baali (echtgenoot).
- II. bo(w) - be. bonta - benta (boog); bo-te-bete (boom); buso-biso (opening)¹⁾

- buna bina (dag, zon); wato - biato (prauw); wenge benge (houtsoort).
  - III. e(y)-bi. ese - bise (dorp); ekutu - bikutu (kalebas); yomba - biomba (ding).
  - IV. i (li) - ba. iba baba (palmboom); isuku-basuku (hoed); liso-baiso (oog).
  - V. i-to. insinsi - tonsinsi (vischje); isoso-tososo (stukje maniok).
- Deze klas behelst de verkleinwoorden, die weinig gebruikt worden, en bijna nooit in 't meervoud.

1) In het Lokonda wordt doorgaans **oi** samengetrokken tot een lange **u**, en **ei** tot een lange **i**. (De Batwa hebben dit niet).

- VI. lo-n (m). lokasa-nkasa (blad); lobeli-mheli (gramschap); lolemu - ndemu (tong).
Uitzonderingen: lokolo-bekelo (been, poot); lɔbɔ-bɛbɔ (arm).
- VII. n-n (m). nkɔkɔ-nkɔkɔ (kip); mbokamboka (weg); nsi-nsi (visch).
- VIII. -ba. ise-baise (vader); nyango-banyango (moeder); nka - banka (voorouder).

ADJECTIEVEN.

Adjectieven op zijn Europeesch bestaan er niet. Eenige naamwoorden worden als dusdanig gebruikt, doch blijven onveranderd. Aldus: wɛɔ (wit); bulo (zwart); bube (kort); bolo (sterk); bɔlu (zwak); bɔkɛ (klein).

De adjectieven van Europeesche talen worden weergegeven door werkwoorden, door den bezitsvorm, door naamwoorden.

Voorbeelden:

Een lang kleed=een kleed van lengte = esenda e botale, of afgerond: esenda y'otale. Een klein blad=lokasa lo bɔkɛ, of afgerond: lokasa l'ɔkɛ. Een goed huis=botumba bo bɔlɔti, of afgerond: botumba w'ɔlɔti.

Of ook zonder genitief-praefix door juxtapositie van twee nw. Bv. bonto ebngɔ=een zachtaardig mensch; bonto lopiko=een verdraagzaam mensch.

Of ook door werkwoorden; b.v. bakata basuele = de handen zijn wit (ɛɛ = wit zijn); balala bele = de sinaasappelen zijn rijp.

HET GENITIEF PRAEFIX

Klassen:

- I. bo-ba. Genitief praefix: bo, o, w - ba.
Bona o nkumu = het kind van den chef.

- II. bo-be. Gen. praef.: bo, o, w - be: wato bo nkumu-biato be nkumu, de prauw van den chef.
- III. e-bi. Gen. praef.: e-bi: esenda e wali, of afgerond: esend'e wali = de stof van de vrouw. Bisaka bi botumba = de zaken van het huis.
- IV. i-ba. Gen. praef.: i-ba: isuku i bonto, of afgerond: isuku y'onto = de hoed van den mensch. Baba ba ese, of: baba b'ese = de palmboomen van het dorp.
- V. i-to. Gen. praef.: i-to: intantaba i nkumu = het geitje van den chef.
- VI. lo-n. Gen. praef.: lo-i: lokala lo bona, of afgerond: lokala l'ona = de mat van het kind; nsala i nkɔkɔ = de pluimen van de kip.
- VII. n-n. Gen. praef.: e-i: nkɔkɔ e nkumu = de kip van de chef; nkɔkɔ i bainto = de kippen van de vrouwen.
- VIII. -ba. Gen. praef. e-ba: nyango e wali = de moeder der vrouw.

BEZITSVORM.

= genitief praefix + ki.

- I. boki, oki-baki; bv. Banto baki nkumu = de menschen van den chef.
- II. boki-beki; bv. Betumba beki bainto = de huizen der vrouwen.
- III. eki - biki; bv. Bisaka biki mama = de korven van moeder.
- IV. iki - baki; bv. Iba iki papa = de palmboom van vader.
- V. iki - toki; bv. Intantaba iki nyango = het geitje van de moeder.
- VI. loki - iki; bv. Longo loki bona = de hak van het kind.
- VII. eki - iki; bv. Mpoke eki bunto = de pot van de vrouw.

VIII. eki-baki; bv. Nka eki papa = de grootvader van vader.

TELWOORDEN.

-mo = een; -pe = twee; -sato = drie; -nei = vier; -tano = vijf; -samalo = zes (deze nemen het praefix);

bosambiale = zeven; bonanei of enei l'enei = acht; liwa of enei l'etano = negen; liomu = tien (onveranderlijk).

liomu la -mo = elf,

liomu la -pe = twaalf, enz.

nyomu ipe = twee tientallen = twintig.

nyom'isato, enz.

nkam'emo = een honderdtal = honderd. Ook:

bonkam'omo = een honderdtal.

nkam'ipe = tweehonderd; nkam'isato = driehonderd.

nkoto = duizend (tal).

Nota. In sommige streken vooral ten N. van Kiri beteekent nkama = tien, en nkoto = honderd. In de scholen werd algemeen aanvaard: nkama = honderd.

Rangschikkende telwoorden worden weinig gebruikt; men hoort enkel de twee of drie eerste: b.v. bont'o ntondo = de eerste mensch; bonto w'epe = de tweede mensch; buna w'esato = de derde dag.

PERSOONLIJKE VOORNAAMWOORDEN.

Zelfstandig gebruikt:

I en VIII. emi, we, nde, nso, nyo, ibo (bo).

II. bok - beko

III. sko - biko

IV. iko - bako

V. iko - toko (niet gebruikt).

VI. loko - iko

VII. eko - iko

Als praefix gebruikt:

I. en VIII. n-kela, o-kela, a-kela, to-kela,

lo kela, ba kela.

II. bo - be

III. e - bi

IV. i - ba

V. i - to

VI. lo - i

VII. e - i

De persoonlijke voornaamwoorden als infix gebruikt komen enkel voor in de eerste klasse, als infix in de werkwoorden: a-n-kula (hij slaat mij); a-ko-kula (hij slaat u); o-bo-kula (gij slaat hem); a-to-kula (hij slaat ons); a-lo-kula (hij slaat ulie); a-ba-kula of a-a-kula (hij slaat hen).

AANWIJZENDE VOORNAAMWOORDEN.

I. one-bane oni-bani uko-baiko

II. bone-bene boni-beni boko-beko

III. ene-bine eni-bini eko-biko

IV. ine-bane ini-bani iko-bako

V. ine-tone ini-toni iko-toko

VI. lone-ine loni-ini loko-iko

VII. ene-ine eni-ini eko-iko

VIII. ene-bane eni-bani eko-bako

Beteekenis van de 1ste kolom: de persoon of zaak is zichtbaar en dicht bij spreker.

2de kolom: de persoon of zaak is zichtbaar en verder verwijderd van spreker.

3de kolom: persoon of zaak waarvan kwestie, dus enkel in gedachte van spreker.

Nota. Ziehier, ziedaar, hier is hij, daar is ze, ginder is het... worden weergegeven door een koppeling van twee voornaamwoorden, waarvan het aanwijzend voornaamwoord de beteekenis behoudt zooals hooger opgegeven.

Voorbeelden:

emi one = hier ben ik (zichtbaar);

emi nd'uko = hier ben ik (onzichtbaar, als ge verscholen zijt); merk op de dubbele:

emi nde.

nd'one = hier is hij (zichtbaar);

nd'uko: hier is hij (onzichtbaar);

n'oni = ginder is hij (n' = nde),

nd'uko = daar is hij (ongezien of plots verschijnend)

nso'ane = hier zijn we

nso'aiko = hier zijn we (merk op, de b valt weg in bane, baiko).

Dit voor de I^e en VIIIe klasse. Voor de overige klassen gebruikt men volgende koppelingen:

II	bək'one	bək'oni	bəkə buko
	bek'ene	bek'eni	bekə beko
III	ek'ene	ek'eni	ekə eko
	bikə bine	bikə bini	bikə biko
IV	ik'ine	ik'ini	ikə iko
	bak'ane	bak'ani	bakə bako
V	ik'ine	ik'ini	ikə iko
	təkə one	tək'oni	təkə uko
VI	ləkə lone	ləkə loni	ləkə luko
	ik'ine	ik'ini	ikə iko
VII	ek'ene	ek'eni	ek'iko
	ik'ine	ik'ini	ikə iko

BETREKKELIJK VOORNAAMWOORD.

Als onderwerp: de man die werkt = bonto
ōsala. of: bonto ɔn'osala.

de vrouw die kookt = bunt'ōlamba, of:
bunt'ɔn'olamba.

de stof die hangt = esend'ēpani, of: ese-
nd'en'epani.

de kip die stierf = nkək'en'engowe.

Dus: het genitief praefix gewoonlijk ge-
koppeld met het pers. voornaamwoord.

Als voorwerp: De korf die ik vlecht =
esaka etonga mi (gedacht is: men begint te
vlechten of men is bezig)

esaka ema (mi) ntonge (gedachte: die ik
juist gevlochten heb)

esaka ene ntongake (dien ik vroeger ge-

vlochten heb)

esaka etonge mi (dien ik overlang ge-
vlochten heb)

esaka enga mi ntonge (dien ik later zal
vlechten)

esaka esa ntonga (dien ik gevlochten heb,
zonder gedachte aan tijd, enkel de vol-
tooing komt in aanmerking)

esaka eki ntonge (dien ik gevlochten heb,
de bijgedachte heb ik niet kunnen achter-
halen)

esaka eta ntonge (dien ik vlecht en ge-
woon ben te vlechten)

Voor de andere klassen van naam-
woorden heeft men dezelfde vormen: b.v.
botumba boma mi ntonge = het huis dat ik
pas gebouwd heb. Iba isa mpupola = de
palmboom dien ik afgekapt heb. Nkandi eta
nd'awu = de ziekte waarvan hij gestorven
is. Lobalaka lokele mi = de omheining die ik
maakte. Wato bonga mi nsenge = de prauw
die ik zal maken, enz.

Die vormen staan in nauw verband
met de verschillende vormen van het werk-
woord die later volgen.

In de negatieve vervoeging vinden
we de volgende betrekkelijke wendingen:

1. de man die niet werkt = bont'oposale.
2. de man die niet gewerkt heeft = bo-
nt'opa ntasala.
3. de man die niet zal werken = bont'opa
ntangosala.

of: 1. esaka epa (mi) ntonge = de korf dien
ik niet vlecht,

2. esaka epa (mi) ntitonga = dien ik
niet gevlochten heb,

3. esaka epa (mi) ntingotonga = dien
ik niet zal vlechten.

ONDERVRAGENDE VOORNAAMWOORDEN.

1. voor personen en zaken: nɔ? meervoud

voor personen alléén: bano? bonto no? = wie? yomba no? = wat? bakende mpiko bano? = wie gaan er ginder?

2. voor zaken alléén: enko?

botumba wenko = welk huis? inkondo yenko = welke banaan? lokala luenko = welke mat? bisenda bienko? = welke kleeven?

ONBEPAALED VOORNAAMWOORDEN.

1. *ander*, doch van dezelfde soort, sommige, eenige = -mo. Bv. om̄ aya = dat één kome: bam̄ batikala = dat de anderen blijven; bam̄ banto = sommige menschen; bim̄ bisé = sommige dorpen.
2. *ander*, van een andere soort = -nkina. esend'enkina = een stof van een andere soort; botumba bonkina = een ander huis.
3. *andermans* = -nkani. andermans vrouw = wali onkani; andermans goed = biomba binkani.
4. *alle*, *allen* = -nkuma. banto bankuma = alle menschen; nyama inkuma = alle dieren.
5. *zelf*, *alléén* = mele, kika (onveranderlijk): ikzelf = mi mele, mi mongo; hij alléén nde kika, of met bijvoeging van het partikel nko: nko mi mele = ik alléén; nko we kika = enkel gij alleen.
6. *ieder*, *elk*: daartoe verdubbelt men het nw: bont'onto = ieder mensch; om'om̄ = een voor een, elk; botumba botumba = ieder huis.
7. *veel*, hoeveelheid = buke (onveranderlijk), lingai, epululu. Bv. banto buke lingai = ontzaglijk veel volk.
8. *niemand*, *niets*, *geen enkel*, *geen een*. nkola la bont'om̄ = zelfs niet één mensch, niemand; nko la yomb'em̄ = zelfs niet

één ding = niets: nko yomba = niets; nk'ikambo = niets; nk'oto (nko boto) = zonder iets; nk'okoko = niemandalle; nk'onto = niemand; nk'ema = niets.

9. *een beetje*, *iets*, *een weinig* = bona + nw. bona bokwa, of afgerond: bon'okwa = een beetje zout. Ofwel: ititi, yemema, of het verkleinwoord. Bv. Ititi y'okwa = yemema y'okwa = ikwakwa = een beetje zout.
10. *niets anders dan...* = nko + nw + boto. niets dan visch = nko nsi boto; niets dan wij, enkel wij = nko nso boto.
11. *echt*, *rasecht*: nw + genitief praefix + nw. bonto w'onto = een echte mensch (geen schim); botumba w'otumba = een echt huis; njal'e njale = een echte rivier.

DE COMPARATIEF.

1. Twee zaken met elkaar vergeleken zijn gelijk: tu. mi la nde bonene tu = ik en hij even groot. mbok'ene la mbok'eni botale nko tu = deze weg en gene weg zijn even lang. Ofwel door het ww. eleme of sangema: emi la we tohangi, tueli = we zijn gelijk.
2. Twee zaken worden vergeleken en de een overtreft de andere: mbo. Ntab'ekimi la ntab'ekie, mbo ntab'ekimi = mijn geit en de uwe, de mijne overtreft (is grooter). Ofwel zonder het partikel mbo: Ntab'emi la ntab'ekie, bonene ntab'ekimi. Ofwel door juxtapositie: ntab'ekimi bonene, ntab'ekie bōke = de mijn is groot, de uwe klein. Ofwel door de ww. lekola, leka, penda = overtreffen: Ntab'ekimi ependa ntab'ekie (bonene).

DE SUPERLATIEF.

1. door de ww. leka, penda, pendela, lekola=overtreffen:
mbok'ene ependa botale=die weg is lang (de langste).
mbok'ene botale bokinde bopendela=de lengte van dien weg overtreft.
2. door een nw. als nkanga, bomela, bomongo, ekola, bosuka, bome, engambi:
nkang'e lobangu=een vlugge kerel.
bomela bosola=een rijke vent.
ekola e botumba (ekola y'otumba)=een zeer groot huis.
ntie bosuka=een groot vuur.
bome o lobeli = een groote gramschap.
engambi e mpela = zeer hoog water (wali o mpela=klein hoogwater).
3. door een bijzonder nw.,bv:
elinga=een zeer goed zwemmer.

DE WERKWOORDEN.

De ww. geven een heel concrete werking weer, zooals de Zwarte ze opvat met al hare omstandigheden. Tijden zooals wij die verstaan, bestaan niet. In plaats van tijden gebruiken ze modaliteiten of vormen die de werking weergeven zooals de Zwarte ze zich voorstelt. Die vormen zijn menigvuldig: ze worden omschreven door voor-, tusschen- en achtervoegsels, alsook door toonhoogten. Die vormen kunnen we groepeeren in de volgende wijzen: onbepaalde, aantoonende, gebiedende, voorwaardelijke, doch die indeeling is nog tamelijk Europeesch.

Als voorbeeld nemen we het ww. tonga=vlechten.

Onbepaalde wijs.

1. tonga.
2. tonga ntotonga=niet anders doen dan

vlechten, (doorwerken)

3. tonga etongatonga=nutteloos vlechten, zonder reden, om den tijd te dooden.
4. iyotonga=(komen) om te vlechten. yo geeft de gedachte van komen (ya)
5. itotonga=(gaan) om te vlechten. to geeft de gedachte van ta=gaan.
6. lotonga. of: itonga=manier van vlechten, het vlechten, gebruikt als nw: lokie lotonga=uw manier van vlechten.

Aantoonende wijs.

1. ntonga, otonga, atonga, totonga, lotonga, batonga=ik vlecht (zonder nadere bepaling of bijbedoeling, enkel de werking uitdrukking).
2. ntongaka, otongaka, enz.=ik vlecht gedurig aan, dagelijks, dikwijls.
3. ntotonge, ototonge, atotonge, enz.=het is gewoonte dat ik vlecht. 't is regel dat ik vlecht, ik ben bedreven in het vlechten.
4. mbotonge, ombotonge, enz.=ik heb juist gedaan met vlechten, de werking is voltooid doch zoeven (denzelfden dag).
5. ngotonge, ongotonge, enz.=ik heb juist gevlochten, doch de werking is niet voltooid, ik heb opgehouden vóór het gedaan was.
6. ntongaki, otongaki, enz.=ik heb gevlochten doch sinds langer dan vandaag (zonder gedacht aan de voltooiing).
7. nsotonga, osotonga, enz.=ik heb gevlochten, de werking is voltooid, zonder bijgedachte aan tijd, het werk is voor goed af.
8. njotonga, ootonga, aotonga, tootonga, lootonga, baotonga (bōtonga)=ik vlocht (zonder meer, verhaaltrant).
9. ntonga, otonga, enz.=ik zal onmiddellijk

vlechten, ik begin eraan, ik ben begonnen (de toonhoogte is verschillend met n° 1)

10. ngotongā, ongotonga, tongotonga, enz.=ik zal vlechten zonder bijgedachte van tijd, ik zal vlechten doch ik weet niet wanneer.
11. nkonjotonga, nkootonga, nkaotonga, nkototonga, nkolotonga, nkobatonga = ik zal zeker en vast vlechten, alhoewel ge er aan twijfelt; 't is dus een zeer sterke toek. tijd.
12. ngotongaka, ongotongaka, enz. = ik zal vlechten en blijven vlechten, zonder bijgedachte van tijd.
13. mbatongaka, ombatongaka, ambatongaka, enz = ik heb gevlochten en nog gevlochten maar 't is vruchteloos...het gelukt me niet.
14. ntongé, otongé, atongé, enz.=ik vlocht overlang, lang geleden.
15. mpótóngā, opótóngā, apótóngā, enz. = het scheelde weinig of ik vlocht (lang geleden), ik was op het punt van ...
16. mpótonga, opótonga, enz = zelfde betekenis, doch onlangs, vandaag nog.

Aanvoegende wijs.

1. ntonge? otonge, atonge, enz. = is het goed of wenschelijk dat ik vlechte? zou ik vlechten? moet ik vlechten? moge ik vlechten; dat ik vlechte.
2. ntongake, otongake, enz. = ongeveer zelfde zin als voorgaande.

Gebiedende wijs.

1. tonga, lotonga=vlecht (gewoon bevel)
2. tongaka, lotongaka=iets minder sterk dan het vorige.
3. sotonga, losotonga, = eer smeekend:

vlecht dan toch aub.

Voorwaardelijke wijs.

1. ente ntonga, ent'otonga, ent'atonga, ente totonga, ente lotonga, enz.= (indien.. dan) zou ik vlechten. De voorwaarde gaat vooraf.
2. ente ntongaki, ente otongaki, enz. = (indien..) dan zou ik gevlochten hebben.
3. mposótóngā, oposótóngā, aposótóngā, enz.=ik moet (ik zal) eerst vlechten, (dan zal wat anders doen): ik vlecht eerst. dan zal ik eten.

Nota. Vergelijk de vormen van de aant. wijs met de vormen van het betrekkelijk voornaamwoord: vorm en betekenis zijn kwasi[†] gelijk.

ONTKENNENDE VORMEN.

Aantoonende wijs.

1. mpotonge, opotonge, apotonge, topotonge, lopotonge, bapotonge= ik vlecht niet (zonder meer).
De eindklinker verandert in e uitgenomen als de voorlaatste letter een w of y is. Bv: mpotwa = ik ga niet binnen; mpu (mpoi)meya=ik geloof niet (behalve de ww. wa en ya).
2. mpotongake, opotongake, enz = ik vlecht nooit, ik heb de gewoonte niet.
3. ntitonga, ntotonga, ntatonga, tatotonga, talotonga, tâtonga, (tabatonga)=ik vlocht niet, ik heb niet gevlochten.
4. ntitongi, ntotongi,..tatotongi,..enz. = ik heb nog niet gevlochten (maar ik zal het doen).

Nota. Als de voorlaatste letter een w of y is, verandert de eindklinker niet in i maar in isa. Vb: ntiotwisa = ik ging nog niet binnen. ntaimeyisa = hij geloofde het

nog niet. Behalve voor wa (sterven) en ya (komen): ntiwui = ik stierf nog niet; ntiyili = ik kwam nog niet.

5. ntingotonga, ntongotonga, ntangotonga, tatongotonga, talongotonga, tângotonga, (tabangotonga) = ik zal niet vlechten.

6. ntiokotonga, ntokotonga, tatokotonga, talokotonga, tabokotonga = ik vlecht niet meer voorgoed, ik heb het vlechten gelaten.

Aanvoegende wijs.

1. ntiotonga, ntotonga, ntaotonga, tatotonga, talotonga, tabotonga = opdat ik niet vlechte, opdat ik niet zou vlechten.

2. ntitongake, ntotongake, ntatongake, talotongake, taba (tâ) tongake = dat ik niet vlechte, moet ik niet vlechten?

Gebiedende wijs.

1. totongake, talotongake: vlecht niet.

2. tokotonga, talokotonga = vlecht niet meer.

Voorwaardelijke wijs.

1. ntipotonga, ntopotonga, tatopotonga, talopotonga, tabapotonga = (indien...) ik zou niet gevlochten hebben.

2. ente mpotonge, enz. = ik zou niet vlechten.

BIZONDERE WERKWOORDEN.

1. Defectieve ww.

nkati, okati, enz = ik heb, ik ben in het bezit van.

njoli, oyoli, ayoli, toyoli, loyoli, bayoli = ik ga weg, ik stap het af.

ma-loma, maka-lomaka = daar zie, pak vast (als men iets geeft).

nda · ndaka = zelfde als voorgaande.

2. Het ww. yala = zijn. Twee vormen zijn onregelmatig:

ik ben, enz. = nde, we, e, tue, lue, be.
ik was = njaki, oyaki, ayaki, enz.

3. De ww. ta en wa zijn onregelmatig in twee vormen:

ik ben zoo juist gegaan (en reeds terug) = mbotu.

ik ben juist gestorven en weer levend geworden: mbowu.

ik ben nog niet gegaan: ntitui, nog niet dood: ntiwui.

4. Het ww. ya = komen. Onregelmatig in één vorm:

ik ben nog niet gekomen: ntiyili.

5. Het ww. pa = geven is onregelmatig in één vorm:

ik heb nog niet gegeven: ntipaisa.

6. De ww. ko, lo, to, en derg. zijn onregelmatig in twee vormen:

mboko - ik ben gevallen (doch weer rechtgestaan),

mbolo = ik heb gevochten,

ntikoi = ik ben nog niet gevallen,

titoi = (de safoe's) zijn nog niet ontbot.

7. Ww. die een durenden toestand aanduiden (statief) hebben een eigen vorm met achtervoegsel i.

alali = hij ligt (slaapt)

abeti = id.

nyemi = ik sta (emala)

tueteti = we zijn wakker (etetele = wakker zijn)

apatati = hij heerscht (?) patatala = "tronen in glorie"

tokisi = we zijn er, we zijn aanwezig (kisa = zitten)

esenda epani = de stof hangt (panema = hangende zijn)

ifungola ikakati = de sleutel zit vast in het slot (kakatala.)

8. **Wederkerige ww: voorvoegsel ya.**
yasola = zich wasschen of elkaar was-
schen.
yalanga = zich zelf liefhebben of mekaar
liefhebben.
yasanga = zich zelf beschuldigen, mekaar
beschuldigen.
9. **Causatieve ww: achtervoegsel ia, eya.**
konia = ziek maken (v. kono)
kondeya = inschepen (kondela)
eneya = laten zien (ene)
seya = gedaan maken (sila = eindigen)
kendia = doen gaan (kende)
lalia = doen liggen, leggen (lala).
10. **Relatieve ww: achtervoegsel ela, ele, eya,**
sambela (samba); tombela (tomba); wela
(wa); kosele (koso); seneya (senya).
Nota. Van dien vorm wordt dikwijls
een nw gemaakt dat een middel aanduidt
om de werking uit te voeren; bv.: ele-
kelo = een middel om te passeeren; ekise-
lo = middel om te zitten, om te verblij-
ven; elalelo, etombelo, ebikielo, eyelo, enz.
Veelvuldig gebruikt in de uitdrukkingen:
nk'eyelo = geen middel om te komen,
nk'ekiselo = geen plaats om te verblijven,
om te zitten.
11. **Reversieve ww: achtervoegsel: ola, ol,**
samba (naaien) - sambola (lostornen);
lipa = sluiten - lipola = ontsluiten; potia =
plakken (actief) - potola = losmaken wat
geplakt is.
12. **Vele ww. met achtervoegsel ama, ema,**
ala, ele, eme, omo, zijn statieve ww:
tungama = gebonden zijn; isama = verbor-
gen zijn; emala = staande zijn; engeme =
scheef staan; potomo = geplakt zijn; pa-
nema = hangende zijn (hangen).

BIJWOORDEN.

1. die een hoedanigheid uitdrukken:

lobangu, sya = vlug
bokoke = langzaam en zacht
bolo = sterk, hard
boloti = goed
potia, pole = klaar, juist, duidelijk
ngone, ngauko, ngoko = zoo, aldus
nk'oto, nk'okoko = geenszins
kuasu, ti = juist (tepela ti = met gezond
verstand spreken)
nkusumwa = plots
boto = vruchteloos
nkiako = misschien, ongeveer
lonkina = opnieuw, nog
tu = gelijk, om 't even.

2. die tijd uitdrukken:

la mpendo, la nkese = 's morgens
l'ikolo = 's namiddags
l'otio = 's avonds, 's nachts
la wane = bij dag
buna liema = 's middags
nde koko = om middernacht
lolo = vandaag
lobi = gisteren, morgen
laipe = eergisteren, overmorgen
ekeko = nu
ndeke = vroeger
l'osali, la lobesu = onlangs
lienge = lang (in duur)
nkola bun'omo = nooit
bin'enkuma, ntamb'inkuma = altoos
ntondo = eerst
mbusa = daarna
boso = voor een tijdje, voor een korte wijl
botako = definitief
eteni = 'n tijdje geleden, niet lang
hemo bina, emo ntamba, ngato = soms
ima... elaka nko = sinds... tot
weyo - weyo, teke - teke = dikwijls, her
haaldelijk.

3. die een plaats aanduiden:

buli, botale = ver

ntute dichtbij

ane, ako = hier

aiko, mpiko, mpeni = daar, ginder

nko? = waar?

nde nse = van onderen, beneden

nde liko = boven

nde ntondo = van voren

nde mbusa = van achteren

ima . . likita = vanaf . . . tot.

4. Ontkennende of bevestigende.

ende, e, = ja

sosolo = zeker

nko weto = zonder lachen

nkola = neen

bokoko = niemendalle, geenszins.

VOORZETSELS.

la = met

nde = in, naar, op, voor, tot, met behulp van

eka = bij

ntute la = dicht bij

nko = zonder

nkina = ongeveer

bolelo = uitgezonderd.

VOEGWOORDEN.

la = en (verbindt twee nw.)

ko = (verbindt twee ww. of zinnen)

le, nkina = of . . . of, indien soms

itina = opdat

wa = terwijl (wa nkisi = terwijl ik hier ben)

nga = indien

seke, sekende, nde = bijgevolg, dus

lenkina = nochtans,

wambo = 't is te zeggen, te weten

itin'iko daarom

yaà = (onvertaalbaar, leidt een zin in . . .)

als, toen, worden weergegeven als volgt:

ekela mi ngauko = als ik zoo doe

nkokela mi ngauko = idem

ane, ene nkelaki ngauko = toen ik zoo deed

zoodra als ik = nkosa mi. Bv: zoogauw als

ik toekwam stierf hij = nkosa mi nkita,

aowa.

daar ge niet wist = epa we ntueba

daar ge niet weet = epa w'eba.

J. DE BOECK, C. I. C. M.

Bokoro

KLEINE NOTA OVER DE ANKUTSHU.

I. ANKUTSHU.

- 1) Op verschillende manieren geschreven en uitgesproken: Ankutshu, Bankutshu, Bakutshu, Wankutshu, Wakutu, Wakuti, Bakusu... (Maes & Boone, *Peuplades du Congo Belge*, bl. 147.)
- 2) Het prefix $B\alpha$ -kennen we hier niet. Waar de anderen - Mongo of Baluba- $\beta\alpha$ -hebben, hebben wij α -. Voor mensennamen hebben we hier twee klassen: o- (u) - α -, o- -e-.
- 3) In deze studie ga ik bij alle vergelijkingen uit van onze Ankutshu der Prefektuur van Tshumbe = de gewesten Katako-Kombe, Lodja (doch zonder den sector van Kole), een klein deel van Panya en Tshofa.

Samen met de Ankutshu van Lusambo, rechts van de Sankuru, van t geweest Kibombo en van een klein deel van Malela vormen ze een homogene groep. Meestal worden ze Batetela genoemd; tusschen de Lomami en de Lualaba echter heeten ze Bakusu, de sector van Dibele wordt opgegeven als Basongomeno.

Volgens P. Hulstaert (cfr. *Peupl. du C. B.* bl. 147) zou «Bankutshu» foutief zijn. Het zou «Bokutu» moeten zijn. Hier hoort men nochtans «Onkutshu, mv. Ankutshu», tusschen Lomami-Lualaba «Ankusu», elders nog «Ankufutshu» (kf of kh, die tweede klank is niet goed te bepalen). De affricatie van t in tsh, ook van k in tsh, komt meer

voor in dialectische vormen.

II. AANVERWANTE VOLKEREN MET DENZELFDEN NAAM «ANKUTSHU».

A. in Belgisch Kongo:

- 1) BOYELA, die, naar P. Hulstaert (*Congo*, Jan. 1931 p. 39 vv.), zich zelf liever Bakutu noemen.

Akela » zou maar een verbastering zijn van Boyela ». Zelf gebruiken ze meest den naam Bokutu ». Hun taal is eigenlijk een sterk-gedifferentieërd Lonkundo dialect. Zij zelf noemen 't eveneens liefst met den naam «Lokutu». Zoo wordt 't dan ook door vreemden geheeten.

«Bokutu» zou staan tegenover «Bokwala» = vreemdeling. Naar ze beweerden, werd de naam «Boyela» hun door de Bosaka gegeven. Den naam «Bokele» kregen ze van de Ihali (Batambataba, Batetela, Boita). (Hier ook kennen we «Hiadi», wat 't zelfde is: de eigenlijke rubberkapita's.)

Ze zijn van bij 'n groot water (de Lualaba?) naar de Luo gekomen. Vandaar zijn ze door de Tofoke-Bosaka naar 't Luava gebied, naar de Tshuapa, de Lomela en tot in 't Sankuru gebied verdreven, waar ze min of meer onderworpen werden door de Batetela.

't Gezag is er sterk gevestigd. Onder invloed der Batetela?

- 2) BASONGOMENO. Wat er ook van dien naam zij, ze noemen zich «Anku-

tshu» (Peupl. du C. B. bl. 175)

DENGESSE. Zij ook noemen zich zoo. (P. C. B. bl. 228)

BOOLI. Ze noemen zich « Bokutshi-Booli ». Er zijn echter twee groepen, een tusschen Salonga-Lomela, een ander op de Kasai-Sankuru.

- 3) BAKUBA. (P. C. B. bl. 82) De woordenlijst der Broeders van Lusambo (Fransch, Kituba, Tshiluba, Tshisonge, Tshikuba, Tshitetela) is 't eenige stuk dat ik dienaangaande vinden kan.

Enkele verbannen Bakuba te Lubefu, die door P. Rudolf, overste van dien post, ondervraagd werden, beweren dat ze van over de Lomami komen, evenals de Atetela. Ze zijn ingesloten geworden tusschen de Baluba, de Ankutshu, die van 't N. en 't W. kwamen (o. a. de Dengese) en de Atetela die hen naar 't W. dreven. Later zouden ze dan 't vischrecht van de Dengese afgekocht hebben: iets wat dan met de bewering van van *Kongo -- O-versee* zou overeen te brengen zijn, namelijk dat de Baluba atkomstig zijn van Dekese en omstreken. (1, 5, bl. 301)

Ze kunnen dus gerekend worden onder de Ankutshu, die van 't O. of beter van over de Lomami komen: Atetela.

- 4) MBOLE, Volgens P. Hulstaert (Congo, 1931, I, 1, bl. 15) zou « Mbole » geen nomen proprium zijn.

Hun taal heeft veel gemeens met 't Lonkundo, hoewel er tamelijk veel afwijkingen bestaan in de grammatika. Veel woorden ook hebben een gansch anderen stam en moeten dus behooren tot 'n anderen taalgroep. (Ditzelfde komt ook bij anderen stammen voor, doch niet bij

de Bosaka en Boyela).

Ze kennen geen « lokole », - onze Atetela ook niet; maar hebben ze geen « lukumbe », die evengoed dient als telefoon?

Ze zouden van 't Zuiden komen, verjaagd door de Basongo. Zouden ze dan door de Dengesse gescheiden zijn van de Bakuba, die zich ook Asongo noemen?

B. buiten Belgisch Kongo :

- 1) In Fransch Equatoriaal Afrika : Likwala van de familie der Bakoto.

Hierover volgende excerpta uit de bovenvermelde studie van den Heer Commissaris van Coq.:

Les Ntomba auxquels se rattachent les Nkile, Bosengele, Bolia, Pama, Bakokongo et autres occupèrent primitivement la plaine de Bolebo Moke entre Lokolela et Tshombeles près du village Buasa.

Ils semblent issus de la tribu des Bomitaba (groupe ethnique Bakoto) dans le bassin de l'Ubangi, Sanga, Likwala aux herbes.

En A. E. F. ils portent le nom tribal de Likwala, corrompu ici en Makwala.

Les uns descendent la rivière Manga, arrivent à Bokata Likofu; ils nomment le lac Tumba de leur nom...

A la suite des guerres avec les Batua ils émigrent; les uns vont se mélanger aux Bakutu de la Lukenie, les autres s'en vont à Momboyo (Luikala) Yenge - Tshuapa.

Le nom tribal des Ntoma est Nsamba.

Les Ntoma Bofambi (terr. Boende), frères des Nsamba Bolaka de la Marina habitent Yenge-Lomela-Tshuapa...

Un essaim parmi les Ngombe de Nille

Zonder moeite zou men er verder nog heel wat kunnen aanhalen.

2) BATITU, IPANGA, etc.

Een oud-soldaat en oud-normalist, 2de jaar normaalschool, Tshumbe, die dus wat meer ontwikkeld kan genoemd, deelde me 't volgende mee:

Hij had veel gereisd langs de Lokenie, Kongo... De Wangata, Bakuti, Basengele, Tumba verstond hij tamelijk goed. Tijdens den opstand te Dekese verstond hij ook zeer veel van de taal der Yaelima, Booli - Batitu en Ipanga. De Babaie echter, de Wadia, de Basakata, de Balesa verstond hij heelemaal niet. Hun taal scheen veel weg te hebben van die der Nkundo en « daar verstaat ge niet veel van ».

Over die stammen evenwel heb ik niets kunnen vinden.

3) BONGANDO. LALIA langs de Lomami - Lopori - Tshuapa.

Zonder in te gaan op de naam Ngandu dien men gedurig hoort en die altijd weer terug komt in hun verhalen, herneem ik 't volgende uit Congo 1934, 1, 2, bl. 172. « Les Yasayama sont des Mongo originaires de la Maringa (Luo). Chassés par les Atambatamba (arabes ou arabisés, ou plutôt capitas de caoutchouc), ils vont s'installer au S. jusque dans les plaines du Sankuru. Les Batetela les refoulent vers le N. »

En verder: « Il m'est avis que les Bangandu forment une peuplade Mongo-Nkundo, termes que je considère comme synonymes. S'il faut en croire leurs historiens, ils seraient issus de mère Totoke - quelques uns disent Ntomba - et de père Bambole. Ils seraient originaires du Lomami..... »

Cette guerre intestine prit des proportions considérables au point d'affecter successivement toutes les populations d'entre Lopori - Momboyo - Tshuapa - Lomela. Elle a pu s'étendre à d'autres tribus même de la Lukenie... Il m'est avis qu'elle est propre aux peuplades Mongo et précède de peu l'invasion des Arabes.

4) NGOMBE. Er zijn drie groepen: Mpo-ko, Ngombe, Booli.

In taalopzicht hehooren ze tot de Mbole-groep. Invloed van 't Lokutu wordt steeds grooter. Booli, die gereisd hebben, beweren dat hun taal veel gelijk op die van de Dengese.

Zijn ze verwant met de Ngombe van de Ikelemba, Lulanga, enz.? Moeilijk uit te maken, wijl ze verdeeld zijn over vijf taal-en kultuurgebieden. Daarbij zijn ze zoo veranderd en van elkaar gescheiden geraakt dat er van de eenheid haast niets overbleef dan de naam en misschien een afstamming en de geschiedkundige overlevering. Ze beweren van beneden te komen en verjaagd te zijn door de Nkasa. (Hulstaert, Congo Jan. 1931, bl. 30).

Ze zouden na de Bakutu de oudste bewoners zijn van die streek.

Ook in ons gebied der Ankutshu zijn er eenige groepen die zich Ngombe noemen, o. a. in 't Z. van 't gebied van Kibombo; in en om de groote bocht van de Luna-rivier, chefferie van Dikoka; verder bij de Dengese en in 't gebied van Lodja-Kole.

5) BOSAKA. Er zijn hier tamelijk veel invloeden van vreemde stammen, vooral op taal-en kultuurgebied.

Ze woonden vroeger aan de Luo

(Maringa) en zijn gevlucht voor Bokukulu. Ze weten ook dat ze, vooraleer aan de Luo te komen, over een groot water zijn gekomen: de Kongo te Basoko (Hulstaert l. c. bl. 34. w).

Bij de Ngelewa heb ik me laten wijsmaken, zegt P. Hulstaert nog, dat ze, vooraleer ze aan den grooten stroom kwamen, aan een nog veel grooter water woonden: Bolomo. Is dat een der meren?

Dat lijkt aanneembaar als men die gegevens vergelijkt met wat de Nkundo der Beneden-Luava-Momboyo Ikelemba vertellen en met 't zeggen van een oudsoldaat dat ze de taal bij Lokandu, een stam ergens boven Stan (is het niet boven Kindu?) goed verstonden. 't Was bijna zuiver Nkundo. (Tenminste boven Kindu verstaat men ook goed Otetela)

IV. NU KOMT DE VRAAG: ZYN AL DIE STAMMEN ÉÉN VOLK?

Dat is wel niet gemakkelijk uit te maken.

« Het door de inlanders als Bakutu aangeduide volk is feitelijk één in taal en kultuur. Maar een gedeelte der Ntomba valt daarbuiten. Bosama en Bokona o. a. spreken geen lokutu maar losikongo, ze hebben andere gebruiken, tatoeëeringen » (Hulstaert, l. c. bl. 26).

Ook in onze streken verschillen de eigenlijke Atetela-Ankutshu met de stammen die vallen onder de benaming « Asongomeno », « Dengese » (de sector van Kole) e. a.

Hoewel de Atetela zelf één zijn in taal, verschillen de stammen van Lodja en Katak-Kombe met die van Tshumbe en Lubefu voor wat men politieke instellingen

zou kunnen noemen.

« Mogelijk is dat alle Ntomba een eigen kultuur hebben gehad, die bij de eenen bewaard bleef, bij andere groepen teloor is gegaan onder invloed van Nkoe of Watsi », in onze gewesten onder invloed van Asonge en Araben.

« De Bakutu schijnen me de oudste bewoners te zijn van 't Evenaarsgebied na de Batwsa en de Balinga. 't Is in ieder geval niet aan te nemen dat ze door al de vijandige stammen als Mbole, Nkundo, zouden getrokken zijn om zich op de huidige standplaats te vestigen. Ze zijn waarschijnlijk voortgedreven door de Mbole/Nkundo en tegen 't eind der laatste eeuw tegengehouden door de Bongandu, Boyela en Bosaka die van 't N. kwamen ». (Hulstaert l. c. bl. 38.)

Naar de Prov. Commissaris van Coq. beweert, zouden de Atetela-Akutu ruim 12 generaties in de streek zijn. Dus ± 300 jaren.

V. DE VERHUIZINGEN.

De Bakutu van de Lomela, in tegenstelling met al de andere stammen, beweren van 't W. gekomen te zijn. De Botsini en Ekea beweren uit 't N. te komen, maar zijn gekomen na de Nkoe en Ntomba... Als ze over de Lomela kwamen in 'N. richting zij ze naar 't O. gegaan tot ze op de Bokela botsen (Ntoma samen met Bosenga).

De Nkoe werden beneden verjaagd door de Nkasa.

De Boyela zijn gekomen van Luulaba/Luo (Maringa), werden vedreven door Tofoke-Bosaka in 't Luwa-gebied en tegengehouden door de Atetela.

De Akuba komen van de Lomami

verdreven door de Atetela, tegengehouden door de Aluba, waarmee ze dikwijls in strijd lagen.

De Mbole werden beneden verjaagd door de Basongo.

De Ngombe door de Nkasa.

De Bosaka komen van de Luo (Maringa), vroeger nog van een groot meer: Bolomo. Ze bereikten later de Kongo te Basoko.

In Fr. E. A. Ntomba zijn verwant met de Bokoto (Ubangi/Sanga/Likuala). Sommigen gaan naar 't Lokenie-bekken, anderen naar de Yenge/Luilaka/Tshuapa.

In Opper-Ubangi zijn de oudstgekende inwoners Kutu/Nkoe/Toma. Ze kwamen langs Bangasu Yakoma.

In Tanganika-Territory zijn er Wankutu langs de kusten; Wachamba langs de Kenia; Wachambala langs de kusten. Iets wat me van eerst af is opgevallen, daar we hier ook die zelfde stammen samen hebben.

We hebben dus drie wegen:

- 1) Lomami/Lualaba/Luo/Yakoma.
- 2) Tshuapa/Yenge/Kongo(Basoko) Ubangi.
- 3) Sankuru/Lokenye/Tumba meer/Ubangi.

De inlanders hier beweren van de Lomami gekomen te zijn, langs Ekulukulu-Nyango-Lomami (vgl. Bokukulu van de Bosaka).

Ze spreken verder van een groot water: Ovokumbe of Ovondjodi. Volgens sommigen: Kumbe = pic-bœuf; Lodi mv. ndjodi = soort roofvogel. Merk wel: die twee vogels zijn niet gewoon lange tochten te maken. 't Woord zou dus beteekenen dat ze niet over dat water kunnen. Volgens anderen nog: Nyango-Ndjale = de moeder van alle wateren, wijl alle stroomen naar dat water gaan.

P. Stanislas, C. P.
Tshumbe.

Résumé

Cette note groupe une quantité de renseignements puisés dans divers auteurs et quelques inédits sur les populations du Congo central qui s'appellent Ankutshu, Bakutu, etc. L'auteur y joint des tribus qui, sans porter le même nom, sont certainement apparentées. Il en trouve au Congo Belge en A. E. F. et dans le Tanganyika

Territory.

Toutes ces tribus constituent probablement des fractions d'une même grande peuplade, qui correspond à la majeure partie des Nkundo-Mongo, dont seules les tribus N.O. et N.E. sont exclues par l'auteur.

NOTA OVER DE BOFOMELA

I. Inleiding.

Op 5 April is hier een man van Bonguma Beloko, hoofdj der Lifumba, zijn bofomela komen afleggen op raad van de nkanga-vrouw, die Ilumbe Josefina heet en ook in Bonguma woont. In een waarzeggersraadpleging door den bezitter van den bote aangevraagd, had de nkanga-vrouw gezegd dat de bote al veel te oud was en dat de kracht er uit was: bote boobnywa, boosila jale, imola. En zoo stond die man hier dan's morgens na de mis aan mijn deur te wachten, opdat ik den bote zou weggooien. Daar dit een eenige gelegenheid was om van dezen « bote » iets te weten te komen, al was het maar om te kunnen vergelijken met andere bote-samenstellingen, of ten titel van terugblikkende beschouwingen over een « bote » waarvan er zich heden nog enkelen blijven bedienen, heb ik den man, deels alleen, deels met den Kapita der Missie: Bosembu Augustinus, ondervraagd.

II. De Eigenaar.

De man die me den « bote » kwam ter hand stellen, is een kerel van zoo rond de veertig jaar, bij uitzicht. Hij oefent in Bonguma het vak van smid uit, en woont op den weg die naar Mpaku en Nkombo gaat in

het gehucht (boloi) dat ze « Nkio » heeten.

Zijn naam is Efala. Zijn vader, Ekota ea Mbuli Botongola, moet een harem (ndongo) van 50 vrouwen hebben gehad. Een broer van deze Ekota ea mbuli, is: Ingolongolo. De Vader van Ekota ea Mbuli, en Ingolongolo is: Efala ey'Imponde. Het is dus naar zijn grootvader dat deze smid ook Efala genoemd is. (Efala, eki'm'okundolaka, wate enko).

Bij den dood van Ekota ea Mbuli met zijn 50 vrouwen was Efala, die zijn oudste was, nog een klein kind. Toch werden hem twee besolo toegewezen onder de weduwen. Deze werden verder uitgetrouwelijk, maar Efala zelf heeft er nooit een « konga » van gezien, zegt hij.

Efala-zoon, had zelf daarna 3 vrouwen in zijn ndongo. De eerste is gestorven en haar zoon ook. De tweede is ook gestorven. Hij had indertijd nochtans den bofomela genomen om zijn vrouwen en kinderen te beschermen. Een der moniteurs had Efala met zijn bote aan mijn deur zien staan en zei me: ge moet dien man eens vragen hoeveel offers hij voor dien bote heeft moeten brengen, want zijn vrouwen en kinderen zijn allen dood. Toen ik dan met den man doende was, heb ik hem die vraag gesteld of dat geen « mbeka » waren, die hij had moeten brengen aan zijn bote: hij ontkende kategoriek.

III. Herkomst van den Bofomela.

De bofomela is hier in het land der Beloko gebracht door een zekeren Basini Yosefu, een man der Ngombe. Deze heeft daarmede veel geld vergaderd, en toen hij genoeg had is hij een vrouw gaan betalen in zijn stam en heeft die naar de missie van Bamanya gebracht waar zij gedoopt werd, en nu leven die menschen als regelmatig-katholiek-getrouwde lieden in hun dorp. Naar ik uit andere bronnen kon vernemen, werd Basini de vraag gesteld wat hij dan eigenlijk vóór had gehad met heel die geschiedenis van den bofomela. Hij moet geantwoord hebben: me de noodige bakonga aanschaffen om die vrouw te kunnen huwen.

Dit alles schijnt echter de afnemers van den bote niet in hun vertrouwen op de groote kracht ervan te hebben geschokt vermits tot nog toe er menschen gevonden worden die er gebruik van maken. In Bonguma zit zelf nog een groote man ervan, namelijk Ekatambenga. Ale ng'elenge ea sasendo ekio hij is zooveel als hun priester, zeggen de zwarten.

IV. Samenstelling van den bofomela.

Ziehier nu een opsomming van de voorwerpen die den bofomela samenstellen. Ik geef ze volgens ik ze opteckende.

1. Een streng, *esulumela* genaamd, samengesteld uit een gevlochten liaan: loku-mo, als ik het goed voor heb. Deze streng moest de afnemer ondoen als hij ging vechten en dan was hij onoverwinbaar. Of hij ook onwondbaar was door die streng heb ik niet ge-

vraagd.

2. Een klein empute-mes, zoowat 20 cm. lang. In vorm en versiering is er niets wat me bij dit mes is opgevallen. Dit moest dienen om de bete bij de menschen te gaan uitgraven. Zoo een uitgraverij was tamelijk winstgevend: als men een bofomela-man verzocht om een versholten bote aan het licht te brengen kostte dit aan den uitnoodiger zeker 5 bakonga, en meer. Deze ceremonie werd verricht door den bofomela-man gewapend met zijn:
3. Bonsaswa, of borstel. Deze week weer noch in vorm noch in versiering van de gewone bensaswa af. Enkel was er een stukje van 5 centiemen ingestoken (dat er inhield wegens de dikke laag vettig roet klevend aan al de haren van den bonsaswa). Dit stukje bleek nieuw en droeg het jaartal 1925. Hoe het in dien bonsaswa kwam heb ik niet gevraagd.
4. Een huid van een wilde kat, bomanga, ingewikkeld en verouderd, toch goed bewaard.
5. Een huid van een aap (ik weet niet welke soort)
6. Een huid van een Yei, een bont gevlekte katten soort.
7. Een rol van nog verschillende huidjes samen: van bonkono en Ingulu (2)
8. Een pakje uit schors waarin verbrijzelde houtskool. Het pakje heet: Mpatamongo. Dit lijkt me het voornaamste « geneeskundig » element van den bote te zijn geweest.
9. Een band van Borste huid (otter-soort) om het gansche gedoe te dragen.
10. Het gansche pakje huiden en spul was opgesierd met vier belletjes, die vroe-

ger hier in den handel schijnen te zijn geweest. Dat was alleen maar voor de « bokombe » zei Efala, voor de « chic », opdat men den drager van de bote van ver zou hebben hooren aankomen, net zooals de Yebola heden nog zoo'n belletjes dragen met dezelfde bedoeling.

11. Een klein verlikt potje (Europeesche waar) waarin een soort huidsmeer werd bereid uit schreepsel van bondengeschors en ngola-roodsel.

V. Een woord over de inwijding.

Ik heb geen gelegenheid gehad om er veel over uit te vragen. De inhoud der intsinga ya Mpatamongo (zie IV. 8) werd aan de afnemers van den bote op de volgende manier toevertrouwd. In den heel vroegen morgen had Basini, de Nkanga ea Bofomela, een vuur laten aanleggen van bokoko - takken. Al de deelnemers waren verzameld in groote ronden om het vuur. Toen dit uitgebrand was, verzamelde Basini de uitgebrande kolen in een aarden pot (mpoke) en naar gelang de liefhebbers dan koperen ringen aanbrachten, werden zij met meer of minder bejio of houtskolen bedeed.

Efala heeft voor zijn deel 40 bakonga betaald. Maar, zeide hij, dat kan men er naderhand ruimschoots terug uithalen.

Er waren veel zangen en dansen voor de bofomela - mannen: op de vergaderingen werden ze begeleid door alle mogelijke instrumenten, toch meest groote en kleinere trommen. (bendundu, onder meer) Ziehier het incipit van enkele zangen:

1. Em mbina, w'oseka.

a) osekel'olima tola = ik dans, jij lacht.

b) jij lacht bij een wonderlijk - schrikwekkend iets (nl. de bofomela).

2. Bofomela esang'e ntela = de bofomela is een hand van rijpe bananen (dit is eene waarschuwing aan de personen die de bofomela wenschen te ontvangen, doch niet weten dat hij is als een hand rijpe bananen: zoet in den mond, maar men krijgt er daarna vooze tanden en buikpijn van!)
3. Ilnganyama okundol'ete = 't is de dierenbesluiper die de toovermiddelen ontgraaft (zinspeling op de vermeende kracht van de bofomela om tooverij op te sporen).

VI. Prerogatieven en taboes van den bofomela - drager.

1. De bofomela - man mag vrij met vrouwen geslachtelijken omgang hebben gedurende den dag. Hij sterft er niet van.
2. De vrouw van een bofomela - drager kan ook zonder gevaar van sterven met bofomela - dragers geslachtelijk omgang hebben. Niet echter met niet - dragers, want dan sterft ze.
3. Als iemand een der vrouwen van den bofomela - drager roept, en er een nacht mee slaapt zonder dat de man het weet, dan kan de vrouw dat toch niet verborgen houden, maar als de man 's morgens zich zit te warmen bij het vuur, komt de vrouw de gekregen belooning noodzakelijk bij hem brengen. Zij kan het gewoonweg niet voor zich houden wegens de kracht van den bofomela - bote. (Het lijkt dus een geschikt middel om de vrouw een bekentenis van adulterium te ontlokken, en om den man nog te doen profiteren van de fout zijner vrouw.)

4. Wali afotswe la wijwaki = afotswe la bolemo : de vrouw van een bofomela-dra-ger mag niet met toorn naar huis loopen. Doet ze het wel, dan mag de man haar niet volgen. maar de vrouw moet vier dingen brengen :

- a) een koperen ring ;
- b) de huid van een bonkono - kat ;
- c) een kip ;
- d) een bosuki - pijl.

Deze vier dingen worden in een plechti-ge vergadering van al de deelnemers neergelegd bij een in den grond geplant stuk boom : (libamba of lofoko) en de kip kapt men den kop af : bay'otena botsa nd'ilole. Wat ze er daarna mee doen ben ik niet te weten gekomen. Enkel weet ik dat ze daarna nog een bote moeten drinken : sap van gestampte bladeren van bosaanga wa libulukako. Daarmede is de schuld gedaan.

5. Wali afotswe ilaka. de vrouw mag naar geen lijkplechtigheden gaan. Als zij het toch doet moet ze weer de kip mee-brengen zooals in het vorig geval : die wordt op dezelfde wijze den kop afgesla-gen, en de eigenaar moet de bosaanga wa libulukako drinken.

6. De Bofomela-mannen eten de maag van de dieren die ze dooden (terwijl andere menschen dit niet schijnen te doen.) Ook eten ze slangenkoppen.

VII. Voordeelen van de Bofomela.

De man die den bofomela-bote

heeft aangenomen kan schatrijk worden, vooral een grooten harem aanleggen.

Door het bezit van den bote ko-men de schatten en de voordeelen hem als het ware in de hand gevloeid. Hoe een vrouw van een bofomela-man haar geld, voor adulterium ontvangen, niet voor zich kan houden zeide ik boven (VI,3)

De bofomela-man is een geneesheer van alle ziekten. Zieken genezen is een middel om geld te maken.

Hij gaat ook slechte en nadeelige bote uitgraven bij de menschen die hem daarvoor roepen. Daartoe gebruikt hij zijn bonsaswa, die hem de plaats toont en zijn empute-mes waarmede hij het gevaar-lijk ding te voorschijn doet komen, uit den grond op den dorpel van een huis. Zoo een uitgraving kan hem weeral vijf of meer bakonga opleveren.

Ook ander geld en kleeven, dit alles vloeit hem toe als van zelf zoodat een man die dezen bote heeft heel gauw in aanzien stijgt, zoowel wegens de vrouwen die hij heeft als wegens zijn rijkdom.

Het is dan ook omdat deze Efala zijn voordeelen zag dalen, en omdat zijn vrouwen en kinderen stierven, dat hij bij de nkanga van Bonguma is gegaan die gezegd heeft dat deze bote verslapt was; en dat hij hem beter wegdeed. Anderen moeten er toch nog voordeel in blijven zien, vermits ze hem niet wegdoen.

G. Van Avermaet M. S. C.

Résumé.

Le bofomela est une pratique magique démodée, mais qui était en vogue il y a une quin-zaine d'années. L'auteur décrit les ingrédients

et les objets utilisés. Il donne quelques détails sur les cérémonies d'acceptation. Parmi les pré-rogatives et les tabous il cite e.a. : l'impunité des

qu'il y ait mariage.

Peu importe le temps durant lequel le bénéficiaire abuse de la femme et retarde le mariage, il ne se crée pas de droit sexuel par prescription acquisitive. Il n'y a pas mariage aussi longtemps que les formalités n'ont pas été toutes accomplies. La constitution d'un titre, même de mariage, ne suffit pas. Il faut que celui-ci ait été constitué personnellement et pour lui même par le mari aux mains du père juridique de la femme et non pas pour autrui.

Tout profit qu'il ait, le mari doit y joindre un titre nouvel, un titre supplétif. Tout accroissement de droit exige d'ailleurs titre supplétif.

Concluons aussi en disant que les droits sont personnels en ce sens qu'ils sont individualisés. Le mariage lui-même est loin d'être communautaire, comme certains auteurs l'ont écrit. Les faits ci-dessus montrent qu'il n'existe même qu'à la condition de son individualisation.

E. Possoz.

YAKOMA

In Aequatoria I, n° 8, bl. 17 schreef P. Boelaert: « En zou misschien het nauw verband van vele groepen niet uit dien *ya* vorm te halen zijn? Men vindt dien naamvorm tetug vanaf Yakoma... tot op den Kongostroom. »

Mijn uitleg over den naam Yakoma zal zeker geen aarde aan den dijk brengen om het verband dier groepen onderling aan te wijzen. Toch deel ik hem mede.

Het was de verkenner van Ubangi, Heer Alfons Vangele, onlangs overleden in België, die dezen naam gaf in Januari 1888 aan het volk van de plaats der samenvloeiing van Mbomu en Uele, waar hij zoo razend werd aangevallen. (zie Congo, Maart 1922). Gansch in het begin van Januari 1888 ontsnapten de verkenners aan een onvermijdelijken dood, doordat Vangele in alle haast bevel had gegeven met het bootje den stroom af te varen.

Te Banzistad aangekomen vroeg

Vangele hoe het volk ginder heette, en hij verstond Yakoma, naam dien hij opschreef en naderhand meedeelde in België aan het Aardrijkskundig Genootschap. Op die manier kwam de benaming tot stand, en sedert dien noemen de Belgen en ook de Franschen die plaats en het volk dat in de buurt woont: **Yakoma**.

In zijn *Histoire des Peuplades de l'Uele et de l'Ubangi*, bl. 128 zegt Huteureau: « Yakoma, nom d'un poste de l'Etat, qui signifie « amont », sert à désigner le confluent de l'Uele et du Bomu. Par extension on donne le même nom de Yakoma aux indigènes de cette contrée. » Dat staat in voetnota. Maar op dezelfde bladzijde leest men: « Ce nom de poste est octroyé à tort aux riverains et aux indigènes, qui ont leurs pénates à quelques kilomètres du Bas-Uele, des basses Bili et Bomu et du Haut Ubangi. Aucune agglomération du pays ne revendique ce nom

comme lui appartenant et les indigènes prétendent en ignorer l'origine.»

De opgave van Hutereau als zou Yakoma beteekenen: stroomop (amont) is onjuist.

Naderhand heeft Vangele het misverstand ingezien waardoor hij die plaats Yakoma heette. Op 1 December 1922, schreef hij mij: «... J'ai relu la brochure «Congo de février 1922, p. 175, note 2 Wagegi (homme de l'intérieur). Junker avait pris cette locution pour le nom d'une peuplade. Il paraît que j'ai commis une erreur analogue par la désignation «Yakoma» donnée à la population du confluent Mbomu Ouellé, après mon arrêt forcé en décembre 1887 et ma retraite vers Banzyville. Je me rappelle parfaitement qu'à Banzyville on prononça le mot «Ya ko ma», mais, nullement familiarisé avec l'idiome

«Sango», je pris cette locution pour le nom de la peuplade avec laquelle je venais d'avoir mon sanglant différend.»

Er bestaat dus noch plaats noch volk die vroeger dezen naam droegen. Een misverstand gaf aanleiding tot de vergissing van Vangele. Zooals ik het reeds schreef in de Geschiedkundige Bijdragen, blz. 56-57, werd hem misschien te Banzistad gezegd: «Aya kuma» = de kinderen van Kuma.

Nochtans vindt men in boeken die over de bevolking van Opper-Ubangi spreken nog zinsneden als deze: «Les Yakomas sont d'excellents forgerons,» enz. Ook op landkaarten staat nog het volk «Yakoma» aangegeven.

† Baselis Oktaaf Tanghe,
Ap. Vik. Ubangi.

DOCUMENTA

HET INLANDSCH NIEUWSBLAD.

Een inlandsch nieuwsblad kan gansch in de inlandsche taal zijn gesteld en toch niet inlandsch zijn. Om leefbaar te zijn moet het voldoen aan een leemte. Voor inlanders die los staan van het stamverband bestaat deze voornaamste leemte hierin dat zij, ofschoon volwassen, terug worden gebracht tot een toestand van kind-zijn. De bedienden der blanken hebben aldus een verarmd leven; daaraan verhelpen geen schoone huizen, voetbalpleinen, noch de bier-lokalen der kampen. Want zij missen dit essentieële: de vrije stem op de openbare vergaderingen van klan of stam.

't Is in dien nood dat het inlandsch nieuwsblad of tijdschrift allereerst moet verhelpen, wil het leefbaar zijn. De inlander moet zijn gedachten kunnen meedeelen aan anderen. De artikels

moeten niet enkel nuttig zijn in het oordeel der inlanders. De lezer moet er zich in terug vinden. Het nieuws moet hem werkelijk aanbelangen. Het sukses van Vyaro na Vyaro in Rhodesia is te wijten aan het feit dat de inlanders er zich van kunnen bedienen als van een soort forum om hunne gedachten uiteen te zetten. Na 5 jaar kon het nieuwsblad gansch op eigen voeten staan.

Om te slagen moeten de inlandsche nieuwsbladen-tijdschriften drie essentieële voorwaarden vervullen:

1. de onkosten moeten gedekt zijn voor minstens drie jaar;
2. het lezend publiek moet in staat van ontwikkeling verkeerren;
3. Het blad moet aangezien worden als een open tribuun, als een werk der gemeenschap, zonder

blijkbare kontrool van missie of regeering. Het moet als het ware het gelijk « eigendom » zijn van alle belanghebbenden. (T. CULLEN YOUNG, in AFRICA, Jan. 1938, bl. 93).

ÉVOLUÉS.

Que vont devenir—après dix ans, vingt ans—les Africains qui auront perdu, sans devenir chrétiens, leur religion fétichiste et le contrôle des institutions sociales et familiales de leur pays, se trouvant en même temps en contact avec la démoralisation européenne des ports, des usines, des ateliers? Que vont devenir même les Africains qui auront simplement déserté leurs campagnes pour les villes européennes? ... Pourra-t-on mettre sur le compte des mœurs africaines ces pratiques de déclassés?

Je crains que l'euro-péanisation ne détruise tous ces essais de l'adaptation des réjouissances indigènes à des fêtes catholiques. Nos Noirs chrétiens - évolués - auront vite honte de ces danses parfois grotesques, de ces tambours primitifs, de ces chants qu'ils trouveront barbares.

Il faut souhaiter une transformaton, une adaptation par nos fidèles, du folklore, des danses, des chants, etc. faute de cette assimilation, ils s'euro-péaniseront, c'est-à-dire que, sous le masque d'un faux progrès, ils perdront les qualités originales de leur race, n'ayant plus ni coutumes, ni traditions, ni usages qui leur soient propres: ce seront des déracinés sur lesquels nous bâtirons un christia-nisme incertain et qui nous prépareront de terribles retours quand ils retrouveront le besoin incoercible de redevenir eux-mêmes (F. AUIPIAIS, dans: Vie Intellectuelle, LXIII, 1, p. 99 ss.)

EUROPEESCHE WOORDEN IN AFRIKAAN-SCHE TALEN.

De moeilijkheid van het opnemen van vreemde woorden in Afrikaansche talen komt voort uit het feit dat het Europeanen zijn die nieuwe ideeën invoeren waarvoor nieuwe termen vereischt worden. Indien het volk zelf zijn eigen

boeken schreef, zou de moeilijkheid zich van zelf oplossen, doordat een inlandsch woord zou gevonden worden of een vreemd woord aangepast.

De Europeaan die een nieuw idee wil invoeren met een nieuwen term kan het woord overnemen uit zijn eigen taal, zooals het daar geschreven is; het zal dan onleesbaar en onverstaanbaar zijn voor de inlanders. Hij kan zulk woord aanpassen aan de fonetiek des inlanders; dan zullen dezen het enkel niet verstaan. Hij kan ook met de hulp van inboorlingen een inheemsch woord zoeken. Ook kan hij leenen aan een vreemde, minder afwijkende Afrikaansche taal. De groote kwestie is hier dan de aanpassing van het begrip.

Buiten het invoeren van technische termen heeft de Europeesche taal invloed op de dagelijksche spreektaal der inlanders. Zuiver gevormde inlandsche uitdrukkingen voor nieuwe zaken worden gewoonlijk verdrongen door de min of meer aangepaste Europeesche woorden. Dit geldt vooral voor termen door Europeanen uitgevonden. Vervormde Europeesche woorden hebben vaak meer sukses. En eens algemeen aangenomen kunnen zij moeilijk verdrongen worden door een nieuwe terminologie, die jammer genoeg veel te dikwijls veranderd wordt door de regeeringen.

Europeesche woorden worden best geschreven volgens de inlandsche phonetica, vooral wanneer zij gemeengoed zijn geworden; anders veroorzaakt men een zeer nadeelige breuk tusschen gesproken en geschreven taal.

Dat de oorsprong van het woord verloren gaat heeft geen belang; ook Europeanen weten zelden uit welke talen de dagelijks door hen gebruikte woorden voortspruiten.

Men moet zooveel mogelijk het gebruik van niet geassimileerde vreemde woorden vermijden, en wanneer het niet anders kan ze in een ander lettertype drukken. Anders kan de lezer er niet meer wijs uit worden. In alle geval moet de Europeesche schijver de inlandsche gemeenschap volgen, tot dat hij de pen zal kunnen overreiken aan het volk zelf, dat beter in staat zal zijn te oordeelen over taal en stijl. (R. M. EAST, in AFRICA, X, 1937, bl. 97).